

Золотоніська районна військова адміністрація
Золотоніська районна організація
Національної спілки краєзнавців України
Наукова бібліотека імені Михайла Максимовича Черкаського
національного університету імені Богдана Хмельницького

ЗОЛОТОНІСЬКЕ ПОВІТОВЕ ЗЕМСТВО В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Матеріали засідання регіонального круглого столу,
присвяченого 160-річчю від дня створення
Золотоніського повітового земства

27 серпня 2025 р.,
м. Золотоноша
Черкаської області

Черкаси
Вертикаль
2025

УДК 94:352.07(477.4646-23ол)
З-81

*Рекомендовано до друку президією правління
Черкаської обласної організації НСКУ
(протокол № 7 від 14 листопада 2025 р.)*

Упорядник та відповідальний редактор
*канд. іст. наук, доцент, директор наукової бібліотеки ім. М. Максимовича
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, голова
Золотоніської районної організації НСКУ Г. М. Голиш*

З-81 Золотоніське повітове земство в контексті регіональної історії : матеріали засідання регіонального круглого столу, присвяченого 160-річчю від дня створення Золотоніського повітового земства, 27 серпня 2025 р. / упоряд. і відп. ред. Г. М. Голиш – Черкаси : Вертикаль, 2025. – 116 с.
ISBN 978-617-7957-30-9

У збірнику вміщено тези доповідей, які виголошені на засіданні регіонального круглого столу, присвяченого 160-річчю від дня створення першого в краї органу місцевого самоврядування – Золотоніського повітового земства. Видання адресовано науковцям, краєзнавцям, викладачам, студентам, учням та всім зацікавленим історією рідного краю.

УДК 94:352.07(477.4646-23ол)

*Видано за фінансової підтримки Золотоніської районної військової
адміністрації (голова – Ю. С. Дудка) та Золотоніської
міської ради (секретар Н. О. Сьомак)*

© Г. М. Голиш, 2025

ВІД УПОРЯДНИКА

27 серпня 2025 р. відбулося засідання регіонального круглого столу «Золотоніське повітове земство в контексті регіональної історії», присвячене 160-річчю від дня створення цього органу місцевого самоврядування.

Цей захід проходив у м. Золотоноша, в офісі Золотоніської військової адміністрації (колишньому приміщенні повітового земства, спорудженому в 1902 р.). Співорганізатором цього краєзнавчого форуму поряд із Золотоніською РВА та районною організацією Національної спілки краєзнавців України стала наукова бібліотека ім. М. Максимовича Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Учасники круглого столу – науковці та краєзнавці з Києва, Харкова, Черкас, Золотоноші, педагоги, бібліотекарі, музейники, а також учні – члени регіонального відділення Малої академії наук.

Вітальні слова учасникам цього науково-краєзнавчого дійства виголосили виконувач обов'язків голови Черкаської обласної ради Роман Сущенко, голова Золотоніської РВА Юрій Дудка, заступниця начальника управління культури та охорони культурної спадщини Черкаської ОДА Людмила Товстоп'ят, перший заступник голови Черкаської обласної організації НСКУ Василь Мельниченко та ін. Захід проходив у змішаному форматі: частина його учасників долучилася до роботи в режимі онлайн.

Доповіді та повідомлення, які прозвучали на засіданні ювілейного круглого столу, були присвячені особливостям організації роботи Золотоніського повітового земства, аналізу основних напрямів його різногранної діяльності, а також характеристиці найвизначніших постатей цього важливого органу місцевого самоврядування.

Учасники заходу підписали звернення до нащадків 2065 року (тоді мине 200 років від дня створення Золотоніського

земства) й помістили його в символічну Капсулу часу (бойову частину ракети реактивної системи залпового вогню). Біля залу засідань були розгорнуті тематичні виставки: літератури про діяльність Золотоніського земства, відповідних експонатів краєзнавчого музею, а також зображення гербів Золотоноші й поселень краю.

Запропонований збірник містить матеріали засідання регіонального круглого столу, присвяченого 160-річчю від дня створення Золотоніського повітового земства. Тези виголошених на ньому доповідей розташовано в алфавітному порядку (за прізвищами авторів). Посилання в статтях виконано за національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання: загальні положення та правила складання» (за абеткою чи в порядку появи інформації).

Видання адресовано науковцям, краєзнавцям, викладачам, студентам, учням та всім зацікавленим історією рідного краю.

Ірина ВЕРХОВЦЕВА,
докторка історичних наук, професорка
кафедри публічного управління та
адміністрування Державного універ-
ситету «Київський авіаційний інсти-
тут» (м. Київ)

ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ЗЕМСТВА: КОМУНІКАЦІЇ ІЗ СІЛЬСЬКИМИ ГРОМАДАМИ

Героїчна праця із захисту українців, яку з початком повномасштабної російської війни проти України в лютому 2022 р. розгорнули органи місцевого самоврядування, засвідчила зрілість вітчизняного громадянського суспільства. Напрацьовані коженденним досвідом соціальних взаємин публічні комунікації в кризові часи виявили свою міць, організовуючи тилове життя й допомогу фронту, переселяючи людей з прифронтових регіонів у безпечні області тощо. У такий спосіб виявилися кращі якості української публічної сфери.

Американська дослідниця Ханна Арендт вказує, що публічний простір формується взаємодією суб'єктів за допомогою комунікацій, включно з усіма комунікативними, дискурсивними та діяльними практиками, завдяки чому стає можливою взаємодія індивіда з іншими учасниками політичного процесу на основі загальнозначущих норм і цінностей [1]. У цьому ключі науковці Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького відзначають, що публічні комунікації, будучи формою соціальних комунікацій, які реалізуються в публічній сфері, – системи взаємодії політичних і неполітичних акторів в умовах активізації участі громадян у політичному процесі, сприяють реалізації інтерактивної взаємодії між державою й громадянином з можливістю широкого контролю державної діяльності інститутами громадянського суспільства [2, с. 5]. Львівські дослідники П. Петровський, І. Дробот, Г. Дзяна, О. Фе-

дорчак у контексті позитивних публічно-управлінських чинників розвитку демократії акцентують на поєднанні мотивів загальносоціальних спонук учасників публічних процесів у забезпечення єдності легальності та легітимності управлінської діяльності як згоди влади й місцевої громади [3, с. 5].

З урахуванням цього та з огляду на те, що до бази управлінських практик країни відноситься її відповідний історичний досвід, доцільно звернутись до вітчизняного досвіду другої половини XIX – початку XX ст., коли органами земського самоврядування напрацьовувався потенціал публічного урядування, формувались передумови для розгортання публічного простору й становлення публічної сфери на землях України. 9/10 її соціуму тоді були мешканцями сіл – середовища власне українського життя (на відміну від міст, що тим часом зросійшувалися). Це актуалізує завдання проаналізувати досвід публічно-управлінської діяльності земств українських губерній в частині їх комунікацій із сільськими громадами. Вказане й стало метою запропонованої розвідки, яка виконана на матеріалах повітового земства Золотоніського повіту Полтавської губернії.

На жаль, історичний ракурс напрацьованих органами місцевого самоврядування комунікаційних практик нині не перебуває у колі інтенсивної розробки українськими науковцями. Натомість нечисленні публікації, присвячені цій темі й пов'язані з відповідним земським досвідом [4–10], вказують на важливість її студіювання, адже саме в цьому сегменті соціального життя українських земель на початку XX ст. відбувались вагомні зрушення. Надалі вони посприяли, як це не парадоксально, й розгортанню Української революції 1917–1921 рр. – однієї з ключових подій вітчизняної історії, а потім і поразці цієї революції, оскільки перше та друге напряму було пов'язане із здобутками та прорахунками політичних сил, які змагались між собою за село, з його самоорганізацією, відтак – із якістю самоврядних процесів на селі загалом [6].

Запровадження земського самоврядування в 1864 р. насамперед стало свідченням тривалої управлінської кризи Російської імперії, в якій вона перебувала практично декілька попередніх століть і найбільш болісний сегмент якої для імперської економіки становило фіскальне адміністрування (саме воно мало забезпечити реалізацію всіх амбітних імперських проєктів, у тому числі, колонізаційного характеру на просторах Євразії). Земства були покликані модернізувати місцеве управління, зокрема, управління господарським життям своїх місцевостей в розрізі повітів і губерній на засадах всестанового самоврядування, залучивши до нього сільські й волосні громади (вони, по суті, становили окрему ланку всієї земської самоврядної системи повітів і губерній). Для цього земствам дозволили стягувати власні податки (земські податки), які часто відчутним тягарем лягали на бюджети селянських громад і, відповідно, на кожен окрему селянську родину-«домогосподарство» (вона було податковою одиницею й окремим суб'єктом у складі громади в рамках виконання її податкових зобов'язань перед державою та земством, у тому числі робіт з благоустрою місцевостей, виконання військової повинності, утримання адміністративних будівель тощо) [11, с. 244–262; 12, с. 86–88].

Крім цього, земське самоврядування стало виявом реформаторських запозичень імперського топчиновництва, що взяло на озброєння європейські ідеї місцевого самоврядування з метою адміністративного впорядкування своєї величезної та етнічно й соціокультурно вельми строкатої країни. Однак, як показав сумний фінал цієї імперії, яка з 1902 р. до 1917 р. потерпала від потужних масштабних селянських повстань, причому першими «ластівками» стали повстання на Харківщині й Полтавщині, фатальна слабкість імперської системи управління була пов'язана саме з відповідними комунікаціями на селі. Вагому роль у його організації на антиімперські революційні виступи відіграли соціалісти-революціонери. Більшість з них були земськими найманими працівниками [11, с. 330–339; 13, с. 174–175].

Безумовно, лише агітація земців-соціалістів у сільських громадах не могла б дати того результату, що став імпульсом руйнації всього державного організму за умов селянської революції першої третини ХХ ст. (саме так історики визначають смугу потужних повстань на селі, на придушення яких було скеровано діяльність практично всіх урядів з початку ХХ ст. до початку 1930-х рр., у тому числі сталінського тоталітарного режиму, включно з його масштабними репресіями часів колективізації та Голодомором 1932–1933 рр.). Потенціал для системних антидержавних протестів селян було закладено самим сільським самоврядуванням з його самоорганізацією та соціальною самопоміччю, і щирим прагненням допомогти селянам в їхньому економічному зростанні з боку земців, більшість яких походили із середніх прошарків (збіднілі дворянські родини, міщани тощо) та надихались християнськими ідеями соціального служіння [14, с. 24–26].

У цій площині, на наш погляд, на окремий перспективний напрям у рамках вивчення імперського періоду вітчизняної історії та доби Української революції має стати студіювання поки недооцінених науковцями завдань з аналізу соціокомунікаційних процесів в українському селі. І земський досвід комунікацій із сільськими громадами – колективними самоврядними розпорядниками всього соціального та господарського життя села, в цьому контексті є ключовим, оскільки сприятиме розумінню основних векторів та якості тогочасних публічно-комунікаційних процесів, що формували рамку буденної тканини життя та зумовлювали селянську активність у політичних змаганнях 1917–1921 рр. – придушення цієї активності й стало однією з ознак встановлення тоталітарного більшовицького режиму на українських землях. Складниками вказаних комунікацій стали і бюджетні взаємини між земствами та сільськими громадами, й уся соціокультурна діяльність земств на селі – освітня, бібліотечна, з економічного просвітництва, налагодження комунікаційних мереж (поштового зв'язку, шляхів сполучення тощо), організації медичної й ветеринарної справ та багато іншого.

Чималий сегмент джерельної бази в цьому ключі становить масив друкованих офіційних праць земських установ – документація земських управ і зборів. Розпорошені по різних бібліотечних та архівних фондах України й зарубіжжя, вони є цінним свідченням копійкою земської праці на користь найбільшої тогочасної соціальної верстви, яка була основним товаровиробником й платником податків, працею якої забезпечувалося життя самого села й утримання місцевих та загальноімперських управлінських структур, а отже – всього державного організму.

Офіційна видавнича документаційна праця Золотоніського повітового земства Полтавщини тривала півстоліття – з 1870-х рр. до 1920-го р., і була однією з найбільш активних як серед земств українських губерній, так і на просторах «російського Колосу». В контексті аналізу публічно-комунікаційної діяльності в сегменті взаємин із сільськими громадами ці видання свідчать про ставлення вказаного земства до своєї головної місії – упорядкування господарського життя сільської місцевості, яке втім впливало й на інші сфери місцевого життя – освітню, продовольчу, транспортну тощо. На характеристиці саме цього аспекту ми й зосередимось.

Це питання, безумовно, перебувало у фокусі уваги вказаного земства, яке опікувалося різноманітними заходами із сприяння народній освіті та охороні здоров'я сільських мешканців [15, с. 97–98; 16, с. 3–4], відстежувало ситуацію із наділенням селян землею [18, с. 21–22], розвитком сільської інфраструктури загалом [17, с. 61; 18, с. 230–232]. Однак значно вагомішу частину земських турбот, як свідчать вказані видання, становили виховання в селян «вірнопідданих» почуттів та виконання ними повинностей на користь держави – підводної, військової, кибиткової тощо [19, с. 69–80; 20, с. 77–78; 21, с. 109–110]. Характерним для опису комунікацій земств із сільськими громадами є й той факт, що певними прерогативами користувались сільські посадовці, обрані земськими гласними – їм надавались підводи для пересування своїми місцевостями для участі у земських комунікаціях [20, с. 80].

Ще більш промовистим є факт відсутності в Золотоніському повіті ремісничих училищ та класів з рукоділля, якими зазвичай також опікувались земства. Хоча Золотоніським земством й констатовалося, що рівень селянської грамотності зростає, натомість кількість початкових шкіл не відповідає потребам регіону [15, с. 3–4], питання професійної освіти коштом земства на Золотоніщині не можна вважати таким, що мало позитивну динаміку [23, с. 22–27]. Попри такий стан з освітою, в 1911 р. Золотоніське земство відмовило Піщанській та Богушково-Слобідській сільським громадам надати фінансову допомогу на наймання та утримання шкільних приміщень і позики на зведення шкільної будівлі [24, с. 36].

Показовим у контексті ставлення до потреб сільських громад, на наш погляд, є «Звіт Золотоніської повітової земської управи Золотоніським повітовим земським зборам XXXIX чергової сесії (1903 року) за 1902 рік» – за той самий рік, коли полтавське село вибухнуло потужним повстанням через голод у громадах і це дало імпульс масштабному опору села імперії та початку селянської революції. Жодним словом Золотоніське повітове земство не обмовилося про тяжке становище селян свого краю і не надало їм жодної допомоги [25]. З огляду на це, не дивує, що в свідомості селян тим часом земські управи часто ототожнювалися з «буржуями» та «панамі» [11, с. 260]. Це вимагає дещо нівелювати поширені в сучасній українській науковій літературі схвальні оцінки земської праці, хоча певна база для тверджень про прискіпливу увагу полтавських земців до потреб села є. Зокрема, глибокої шани варта діяльність на посадах гласного Полтавського губернського та Золотоніського повітового земств Івана Васильовича Лучицького – відомого науковця-історика та громадського діяча, який опікувався проблемами самоврядування на селі й зробив власний вагомий внесок в інтелектуальне осмислення організаційних питань облаштування сільських громад, вирішення їхніх господарських та соціальних проблем [26].

Загалом, на наш погляд, є достатньо підстав для позитивної оцінки ролі Золотоніського повітового земства у розвитку місцевого господарського життя, хоча й з певними пересторогами щодо реагування цього земства на потреби тогочасної найбільшої соціальної верстви – селян. Глибшої уваги та детальнішого студювання в цьому ключі потребують саме комунікаційні процеси в українському селі тими часами, зокрема, взаємини між земськими установами та сільськими громадами.

1. Чальцева О. Публічна політика як особливий вид політичного простору. *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*. 2016. № 4. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1397> (дата звернення: 14.09.2025).
2. Публічна комунікація / за заг. ред. В. І. Шарого. Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2020. 330 с.
3. Публічно-управлінські детермінанти демократичного розвитку України в умовах війни : монографія / П. М. Петровський, І. О. Дробот, Г. О. Дзяна, О. В. Федорчак. Львів : ЛА «Піраміда», 2024. 172 с.
4. Верховцева І. Г. Вітчизняний досвід взаємин між органами місцевого самоврядування: сільське самоврядування та земство. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: публічне управління та адміністрування. 2022. Т. 33 (72). № 3. С. 152–161.
5. Верховцева І. Г. Комунікації сільських громад початку ХХ ст.: до передумов формування вітчизняного публічного простору. Конструктивна рефлексія конфронтації і кооперації: психологічні ризики і ресурси війни : матеріали міжнар. міжгалуз. конфер., (м. Київ, 25 квітня 2023 р.). Київ : IRIS, 2023. С. 72–74.
6. Верховцева І. Г. Українська революція 1917–1921 рр.: чинник сільського самоврядування. *Вісник аграрної історії*. 2024. № 47–48. С. 151–167.
7. Верховцева І. Г. Земське та сільське самоврядування у становленні вітчизняної бібліотечної справи в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (до передумов Української революції 1917–1921 рр.). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2025. Вип. 1 (36). С. 150–169.
8. Силка О. З. Вектори взаємодії повітових земств із громадськими статутними сільськогосподарськими об'єднаннями (на прикладі Золотоніського земства Полтавської губернії). *Чорноморський літопис*. 2014. Вип. 5. С. 70–81.
9. Силка О. З. Взаємодія повітових земств Лівобережної України з сільськогосподарськими товариствами на початку ХХ ст.: торговий вектор (на прикладі Золотоніського земства Полтавської губернії). XIV міжнародна наукова конференція «Історія торгівлі, податків та мита», (22–23 жовтня 2020 р., Дніпро) : тези доповідей. Київ, 2020. С. 63–65.

10. Силка О. З. Комунікація у земському середовищі наприкінці XIX – на початку XX ст.: ветеринарна справа (на матеріалах Золотоніського повіту Полтавської губернії). *Вісник Черкаського університету*. Серія Історичні науки. 2023. № 1. С. 127–136.
11. Верховцева І. Г. Селянське самоврядування в Російській імперії (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.02 – всесвітня історія. Черкаси, 2018. 701 с.
12. Верховцева І. Г. Панімперський проєкт з управлінської модернізації Російської імперії: етапи реалізації (ракурс глобалістики). *Politicus*. 2022. № 4. С. 85–93.
13. Верховцева І. Г. Ціна імперії: реформа сільського самоврядування в азійських регіонах Російської імперії (1860-і – 1917 рр.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2023. Т. 34 (73). № 1. С. 169–178.
14. Верховцева І. Г. До питання націєтворчої діяльності земських найманих працівників в Україні. *Інтелекція і влада : громадсько-політичний збірник*. Серія: Історія. 2011. Вип. 22. С. 23–29.
15. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1873 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1874. 210 с.
16. Приложение к отчету Золотоношской уездной земской управы за 1896 год. Золотоноша : Тип. Лепского и Вурмана, 1897. 255 с.
17. Приложение к отчету Золотоношской уездной земской управы за 1897 год. Золотоноша : Лит.-тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1898. 288 с.
18. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1876 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1877. 192 с.
19. Приложение к Отчету Золотоношской уездной земской управы за 1908 год. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1909. 260+XXXVI с.
20. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1871 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1872. 211 с.
21. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1875 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1876. 172 с.
22. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1879 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1880. 161 с.
23. Приложение к Отчету Золотоношской уездной земской управы за 1894 год. Золотоноша : Тип. Лепского и Вурмана, 1895. 255 с.
24. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному земскому собранию XLVII очередной сессии за 1911 год. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1911. 286 с.
25. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному земскому собранию XXXIX очередной сессии (1903 года) за 1902 год. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1903. 131 с.
26. Верховцева І. Г. Іван Васильович Лучицький про розвиток селянського самоврядування в Україні кінця XIX ст. *Матеріали II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. «Вітчизняна наука: сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку»*, (Переяслав-Хмельницький, 16–18 березня 2012 р.) : зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 62–63.

Анатолій ВОРОПАЙ,
краєзнавець (с. Деньги Золотоніського району Черкаської обл.)

ГЛАСНИЙ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА ДМИТРО ГРИГОРОВИЧ ДЕМЧЕНКО

Історія українського земського руху, громадської ініціативи та освітньо-культурного життя другої половини XIX – початку XX ст. нерозривно пов'язана з іменами місцевих діячів, які, не обіймаючи високих державних посад, зробили вагомий внесок у розвиток своїх громад. Однією з таких особистостей був Дмитро Григорович Демченко – громадський діяч, педагог, просвітник, агроном, філантроп і земський гласний Золотоніського повіту. Народившись у заможній і освіченій родині, Демченко зумів реалізувати себе як активний учасник місцевого самоврядування, реформатор у галузі освіти, ініціатор численних соціальних і господарських проєктів, зокрема у своєму рідному селі Деньги. Його діяльність охоплювала шкільництво, охорону здоров'я, аграрну просвіту та громадське самоврядування. У складних суспільно-політичних умовах дореволюційної Російської імперії та Української Народної Республіки він залишався вірним ідеям служіння народу, розвитку української культури та мови, сприяючи формуванню громадянського суспільства на локальному рівні.

З огляду на зазначене, метою цього повідомлення є на основі стародруків та спогадів проаналізувати життєдіяльність Дмитра Демченка та розкрити його внесок у розвиток Золотоніського краю.

Дмитро Григорович Демченко народився у с. Деньги Золотоніського повіту в 1847 р. у дворянській родині. Батько – Григорій Григорович (1790 р. н.), дід – відставний кірасир Григорій Якович (1755 р. н.). Мама Дмитра Григоровича – Устина Пилипівна. За свідченнями деньгівчанина Юрія Демченка (1936–2018 рр.), вона походила з давнього сотниківського роду Ігнатенків [1].

Дмитро Григорович належав до роду тих Демченків, які дали цілу плеяду вчених і діячів. Наприклад, брат Василь Григорович Демченко (1831–1914 рр.) – заслужений професор Київського університету св. Володимира, доктор юридичних наук, дослідник проблем правової науки, автор багатьох наукових праць із цивільного права. Іван Григорович Демченко (1837 р. н.) навчався в Київському університеті св. Володимира. Там потоваришував із Михайлом та Іваном Драгомановими. Згодом поміж них повстало свояцтво, бо Іван Драгоманов та Іван Демченко оженилися з сестрами Магеровськими. Існують перекази, що, у свій час, с. Деньги відвідав Михайло Драгоманов. Під час відвідин він подарував Петропавлівській церкві Євангеліє «в дорожньому окладі». Припускаємо, що з огляду на родинні зв'язки Драгоманова та Демченків, цей факт цілком міг бути. При цьому, скоріш за все, у село приїздив не Михайло, а Іван Драгоманов. Яків Григорович Демченко (1842–1912 рр.) – активний український громадський діяч, мировий суддя в м. Чигирин, автор багатьох публіцистичних статей, відомий фольклорист, шевченкознавець, етнограф. Євдокія Григорівна Демченко (1839–1912 рр.) стала дружиною відставного штабс-капітана Павла Яковича Шелухіна (1823–1894 рр.). У Євдокії та Павла народилось шестеро дітей. Первісток Сергій (1864–1938 рр.) – патріот-державотворець, видатний правник, педагог, відомий публіцист, історик, поет. Тобто Сергій Павлович Шелухін – був племінником Дмитра Григоровича Демченка.

Дмитро Демченко отримав освіту в Першій Київській гімназії, так само як і його рідний брат Яків. Після навчання Дмитро Григорович повернувся у рідне село, де й прожив все життя, працюючи на благо рідного краю.

Широке поле діяльності відкрилося для Д. Г. Демченка в Золотоніському повітовому земстві. За його протекції у Деньгах коштом земства було побудовано нове приміщення початкової школи (куток Піски), опікуном якої Дмитро Григорович став у 1886 р. Опікунство навчальними закладами наприкінці XIX – на початку XX ст. було поширеним

явищем. Опікуни надавали добровільну відчутну й регулярну матеріальну допомогу обраним навчальним закладам. Вони піклувалися про стан, розвиток та утримання приміщень шкіл, придбання шкільного інвентаря, навчальних посібників, книг, допомагали дітям із незаможних родин, доплачували вчителям тощо. Сьогодні таких людей називають спонсорами, благодійниками. Д. Демченко був людиною заможною, шанованою в селі і, безумовно, надавав сільській школі відчутну допомогу. У матеріалах Золотоніського земства зафіксовано також, що у 1899–1908 рр. Дмитро Григорович був також опікуном Золотоніської жіночої гімназії [2, с. 27].

Також за сприяння Д. Демченка в с. Деньги облаштовано новий Узвіз (повз Бурякової Могили). Справа в тому, що існуючий на той час виїзд із села у степ поглибився, і в кінці ярка став занадто крутим. Ця обставина змусила Дмитра Григоровича поставити на обговорення Золотоніських земських зборів питання про облаштування нового узвозу, але, як свідчать документи, затяглося це на добрих десять років [3, с. 20]. Реальна допомога земства сталася у 1913 р.: «Як одномоментна допомога сільській громаді зроблено розробку подіюму в гору до ярка «За греблею» по дорозі з с. Деньги на с. Чорнобай, відстань – 200 сажень, ширина насипу – 4 сажени, виїмка – 5 саженив, остаточно вартість робіт – 1283 рубля 42 копійки» [4, с. 129]. Наведені цифри вказують на значний об'єм переміщеного ґрунту. Узвіз став значно довшим і пологішим і, за винятком викопаної глини на верхній частині кар'єра, таким дійшов до наших днів. У с. Деньги раніше Узвіз часто називали «Узвозом Карасіра», підкреслюючи, що саме Д. Г. Демченко домігся земського фінансування проекту.

У 1895 р. Золотоніські повітові земські збори за клопотанням Дмитра Григоровича ухвалили рішення про виділення приміщення для земської медичної амбулаторії в Деньгах. Відповідно до матеріалів земства, будівництво будівлі «амбулаторії з погребом» під нею обійшлося земству в 1370 руб., сарай – у 120 руб.

Село Деньги стало центром сьомої лікарняної дільниці повіту. У 1908 р. земським лікарем працював у майбутньому

відомий учений, архієпископ В. Ф. Войно-Ясенецький (хресне ім'я – Лука). У 1913 р. у Деньгах споруджено нове приміщення лікарської амбулаторії й ця будова обійшлась Золотоніському земству в 1972 руб.

З 1893 р. Д. Демченка обрали почесним членом благодійного Свято-Михайлівського братства, яке функціонувало при місцевій церкві. Відомо, що Золотоніське земство сприяло діяльності братства. Наприклад, у 1895 р. «Для народної безкоштовної бібліотеки при Свято-Михайлівському братстві у Деньгах, земська управа, через земський склад книг і письмових приладдя виділило 50 руб. на придбання книг відповідно до списку, який уклало власне братство. Загальні збори братства у знак глибокої за це подяки висловило бажання запросити голову Золотоніської земської управи стати дійсним членом братства» [5, с. 30].

Також Дмитро Григорович був членом Золотоніського благодійного товариства (створено у 1896 р. з метою здійснення добродійних акцій та турботи про дітей-сиріт).

У 1899 р. наш земляк сприяв організації золотоніської повітової земської навчальної ткацької майстерні у с. Деньги. Досвід організації навчальної майстерні був визнаний настільки вдалим, що Золотоніське повітове земство прийняло рішення продовжити цю справу «на більш міцніших і ширших засадах» [6, с. 104–111]. Зазначимо, що не маючи власних коштів, Свято-Михайлівське братство звернулось за допомогою до Міністерства землеробства, яке погодилося надати фінансову допомогу за умови, що до цієї справи долучиться Золотоніське повітове земство. Свято-Михайлівське братство запропонувало приміщення, а на організацію безпосереднього виробництва земство виділило 850 руб. На ці кошти було придбано два ткацькі верстати та снувальню.

На гроші від Міністерства землеробства купили пряжу, на гроші від земства – ще 11 верстатів, один із яких із «Жокардовою машинкою». Майстерню відкрили у Деньгах у двох окремих приміщеннях, які розташовувались у земській початковій та церковнопарафіяльній школах. Навчання проводили два ткачі-вчителі. Розпочати навчання та

отримати роботу в майстерні виявили бажання винятково жінки, переважно місцеві, більшість із них уже більш-менш були обізнані з ткацтвом. У підсумку, за перший рік роботи деньгівська ткацька майстерня виготовила 365 аршин полотна, простирадл та рушників. За показниками якості та кількості виготовлених тканин, досвід організації і функціонування цієї майстерні був визнаний Золотоніським земством дуже вдалим. Контроль за функціонуванням цього виробничого осередку був покладений на Д. Г. Демченка.

У період 1905–1919 рр. Дмитро Григорович працював у Золотоніській чоловічій гімназії, викладаючи історію та географію. Знання давав гімназістам ґрунтовні, прищеплював їм любов до рідного краю. Демченкові вихованці любили й поважали його.

Наш крайнин гаряче любив рідний край, мову і звичаї свого народу, тож прагнув прислужитися йому і на громадській царині. У 1910 р. Золотоніське земство відрядило Дмитра Григоровича на Всеросійський освітній з'їзд.

Земські збори обрали працюючого й авторитетного вчителя гімназії земським гласним, членом земської управи. Як член земської управи, він виконував обов'язки по завідуванню земським господарством і земськими повинностями в межах відведених діляниць, а саме: Богодуховської, Білоусівської, Вознесенської, Кропивнянської, Мельниківської та Чернобаївської волостей. Тут він брав діяльну участь у розбудові шкільництва на Золотоніщині. Як член комісії для перегляду земської шкільної мережі, Д. Демченко виступив ініціатором створення єдиної початкової школи. На засіданні комісії він виступав проти дискримінаційної політики царату щодо української мови, вимагав скасування заборони проводити навчання у школах рідною мовою.

У 1913 р. – Д. Демченко увійшов до складу Золотоніської земської шкільної комісії/училищної ради (разом із гласними М. Злобинцем, В. Ігнатовським та П. Шереметьєвим), яка займалася розглядом питання про реорганізацію шкільної мережі у Золотоніському повіті [7, с. 16]. Наприклад, у 1913 р., на засіданні земської управи гласний Д. Г. Демченко прочитав доповідь «Про школи грамоти».

У 1915 р. Дмитро Демченко разом із відомим громадським діячем Михайлом Злобинцем підготували доповідь «Про стан народної освіти повіту». Її було зачитано на засіданні комісії та схвалено земськими зборами. Ця доповідь привернула увагу громадськості та численних земців губернії. Демченкове ім'я здобуло популярності за межами Золотоніщини. Ця доповідь народила той рух, який знайшов вияв у постанові земських зборів. Цією постановою було визнано за необхідність підтримати ініціативу М. Злобинця і Д. Демченка «приступити до видання підручників для земських шкіл Полтавської губернії».

У нових умовах 1917 р. та функціонування Української Народної Республіки, Дмитро Григорович продовжив працювати на шляху розбудови освітньої галузі. Так, його разом зі М. Злобинцем, Ф. Трояном, А. Левицьким та К. Павленком делегували на Золотоніський повітовий з'їзд народної освіти [8, с. 34].

4 листопада 1918 р. Д. Демченко як член Золотоніської повітової шкільної ради, звернувся з листом до міністра освіти та мистецтв М. Прокоповича-Василенка з проханням виділення коштів на придбання книг для шкіл.

Д. Г. Демченко заявив про себе і як агроном-просвітник. Він допомагав селянам організувати раціональне господарство [9] та був одним з організаторів сільськогосподарської кустарної виставки, проведеної земством (відділ «Бджільництво і садівництво»). У родичів Демченка в Деньгах – родини Шелухіних – була велика пасіка – 1000 вуликів, а це вже промислові розміри і великий сад (саджанці виписували з Австрії та Чехії). Д. Г. Демченко – автор доповідей на засіданнях Золотоніських земських зборів про дільничну агрономію та популярної брошури «Додай нивці, то й нивка тобі дасть». Ця книжечка, написана дохідливою мовою, користувалась великою популярністю серед золотоніського селянства.

Пробував перо Д. Г. Демченко і в публіцистиці. Він писав статті до газет «Вісник Золотоніського сільськогосподарського товариства» і «Золотоніський голос».

Дмитро Григорович так і не зазнав сімейного щастя, прожив неодруженим. До речі, мав сільське прізвисько «Кірасір». Вірогідно, воно походило від роду військ, в яких служив його прадід – Григорій Якович Демченко (кінець XVIII ст., Лейб-Кірасирський полк).

Дмитро Григорович мав у власності землю в околиці с. Деньги на схилах долини річки Бацман й після 1919 р. роздав її селянам під городи. Вболіваючи за рідне село, Дмитро Григорович заповів для потреб місцевої школи віддати власний будинок – просторе, вкрите металевою бляхою, з великими вікнами приміщення на високому цегляному фундаменті (сільська назва – школа Демченка-Кірасира). Він залишив у спадок велику бібліотеку із стародруками. За спогадами деньгівчанина Павла Романовича Куйовди, вона була найбільшим приватним книжковим зібранням у повіті. На жаль, за радянських часів Демченкова бібліотека була сплюндрована.

Відомий освітянин і громадський діяч мав помешкання і в Золотоноші, проживав у провулку, який дістав назву Демченський. А сам будинок містяни знали як «будинок з мезоніном».

Дмитро Демченко був струнким, високого росту, завжди носив модний інтелігентний одяг. Відомий український художник (родом із Кропивни) І. Шульга (1878–1938 рр.) написав його портрет, який однаке не зберігся.

Прикро, але земляки забули про Д. Г. Демченка. У селі не вдалося знайти навіть його світлини. Відомо, що похований він у 1928 р. на центральному кладовищі с. Деньги, т. зв. Буряковій могилі, але вже ніхто не вкаже, де саме. Деньгівчанка Поліна Кузьмівна Воропай (1918 р. н.) можливу локалізацію могили визначала як «праворуч від входу з Бацманівки (сільський куток)» та згадувала про «гарний мармуровий пам'ятник».

Отже, постать Дмитра Григоровича Демченка є яскравим прикладом служіння своїй громаді, глибокої особистої відповідальності за соціальний розвиток і культурне піднесення українського села кінця XIX – початку XX ст. Його багатогранна діяльність – у галузі освіти, медицини, аграрної просвіти та місцевого самоврядування демонструє,

наскільки важливою була роль освіченої української інтелігенції в розбудові основ громадянського суспільства в умовах обмежень імперської політики.

Завдяки наполегливості та ініціативності Дмитра Демченка в селі Деньги були створені важливі інфраструктурні й освітні заклади: земська школа, лікарська амбулаторія, ткацька майстерня, бібліотека, нові шляхи сполучення. Як педагог він формував національну свідомість учнів, прищеплював любов до рідного краю. Як гласний земства він захищав інтереси селян, виступав проти заборони української мови в освіті, ініціював реформи.

Діяльність Д. Г. Демченка – це не лише локально значущий внесок, а й частина великої історії становлення українського суспільства, де особиста ініціатива поєднувалась із глибоким патріотизмом. Вивчення його життя і праці допомагає глибше зрозуміти механізми розвитку українського земського руху та національного відродження на межі ХІХ–ХХ ст.

1. Воропай А. Деньгівська козацька сотня Демка Ігнатенка. Вісник Золотоніщини. – 2019. 8 липня.
2. Золотоніський книгодрук (кінець ХІХ – початок ХХ століття). Історико-бібліографічне дослідження / за ред. та упоряд. О. З. Силки. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. 232 с.
3. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному земскому собранию за 1904 год. Золотоноша : Тип. Лепского и Вурмана, 1905. 133 с.
4. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному собранию за 1913 год и приложения. Золотоноша : Тип. Лепского и Вурмана, 1914. 354 с.
5. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному земскому собранию XXXII очередной сессии (1896 года) за 1895 г. Золотоноша : Тип. [П.] Лепского и [И.] Вурмана, 1896. 153 с.
6. Приложение к Отчету Золотоношской уездной земской управы за 1899 г. Золотоноша : Лито-тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1900. 314 с.
7. Журналы Золотоношского уездного земского собрания 52-й очередной сессии, заседания 15 и 16 ноября 1916 г. с докладами. – Золотоноша : Тип. Лепского и Вурмана, 1917. – 115 с.
8. Просвітник та бандурист Михайло Злобинець. Самонавчатель до гри на кобзі або бандурі / авт.-укл.: О. Силка, В. Козоріз. – Харків : Видавець Олександр Савчук, 2023. – 192 с.
9. Пономаренко М. Учитель гімназії, земський гласний / М. Пономаренко. *Златокрай*. 1993. – 5 січня.

Григорій ГОЛИШ,
кандидат історичних наук, доцент,
директор наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, голова Золотоніської районної організації НСКУ (м. Черкаси)

РОЛЬ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ЗЕМСТВА В РОЗБУДОВІ ПОВІТОВОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

У різногранній діяльності Золотоніського повітового земства Полтавської губернії одне із найпріоритетніших місць займало опікування такою доленосною сферою життя краю, як охорона здоров'я його людності. Ця важлива проблема історичного краєзнавства знайшла своє певне висвітлення в дослідницьких студіях. Зокрема, її окремі сегменти досліджено на сторінках комплексного видання «Подорож Златокраєм» [1]. Досить успішну спробу вивчення розвитку медичної галузі краю в другій половині ХІХ – поч. ХХ ст. здійснив відомий краєзнавець Віктор Козоріз [2]. Однак наразі можемо констатувати ще значний гносеологічний потенціал осягнення вказаної теми.

З огляду на зазначене, метою запропонованої розвідки є на основі історичних документів та стародруків розкрити роль Золотоніського повітового земства в розбудові системи охорони здоров'я на теренах Золотоніщини у визначених хронологічних межах (від першоджерел діяльності земства в 1865 р. до початку Першої світової війни в 1914 р.).

Насамперед варто зазначити, що функціонування системи охорони здоров'я визначалася тогочасними чинними законами й підзаконними актами як провідний напрямок діяльності губернських і повітових земств. Виходячи з цього, вже в 1865 р. полтавські губернські земські збори обрали Медичну комісію для розробки питання про формування медичної допомоги населенню. Вказана комісія, використавши праці Харківського медичного товариства, доволі опера-

тивно виробила проект організації медичної допомоги (автори – предводитель губернського дворянства князь М. Долгоруков та полтавський лікар А. Жуковський). Цей документ був затверджений земцями й у вигляді книги надісланий журналам, губернським та повітовим земствам, медичним товариствам, університетам, приватним особам. Напрацювання полтавчан дістали загальне схвалення у медичних колах, в тім числі й відомим хірургом М. Пироговим [2].

Враховуючи рекомендації губернського земства, Золотоніське повітове земство вже від початку своєї діяльності визначило своїм пріоритетом організацію системи охорони здоров'я краю. Згодом у повіті було створено постійно діючий Комітет громадського здоров'я, до якого увійшли голова повітової земської управи Василь Гінц, члени управи Петро Деркач і Олександр Маркевич та лікарі: повітовий – Данило Науменко, міський – Василь Гутковський, окружний – Ксенофонт Данчич, молодший лікар 3-го гусарського Єлисаветградського полку Разумов, а також три лікарі, що займалися приватною практикою: Петро Виноградов, Флор Скорик та Йосип Занітовський [3].

Золотоніські земці зважали на перманентно складну санітарно-епідемічну ситуацію в повіті. Майже синхронно із початком роботи земства на Золотоніщині спостерігався спалах захворювання на сифіліс, а влітку 1866 р. лютувала епідемія холери. На початку ХХ ст. земська статистика зафіксувала низку епідемічних захворювань, зокрема: скарлатина (1024 захворіло, 111 померло), кашлюк (372 захворіло, 3 померло), дифтерія (1907 захворіло, 218 померло), висипний тиф (328 захворіло, 27 померло), черевний тиф (620 захворіло, 49 померло), дизентерія (142 захворіло, 11 померло), віспа (514 захворіло, 57 померло). У 1910 р. перехворіли холерою 674 особи, з яких 306 померли. Також спостерігалися спалахи епідемії кору, сибірської виразки, грипу, крупозної пневмонії, менінгіту, бешихи тощо [4].

Слід підкреслити, що розбудовувати народну медицину повітовому земству довелося мало чи не з нуля. Адже до 1866 р. на увесь повіт діяла лише одна-єдина Золотоніська

міська лікарня на 27 ліжок, два з яких відводилися для лікування офіцерів місцевого гарнізону (заснована вона була в 1843 р., тут працювали штаб-лікар 7-го класу Данило Науменко і три фельдшери). До того ж лікування було платним, і далеко не кожен хворий за добу перебування в стаціонарному відділенні міг викласти аж 50 копійок сріблом (для селян – це захмарна сума) [5, с. 153–157].

Щоправда, в той час на Золотоніщині працювало й кілька приватних лікарів: Йосип Занітовський (у маєтку княгині Кантакузен в с. В. Бурімка), Петро Виноградов (у м. Домантове), медичний хірург Семен Волинський (в с. Богушкова Слобідка) та Пилип Слинко (при Золотоніській міській лікарні). Також у Золотоноші знаходилася єдина на увесь повіт приватна аптека провізора Фромета і тут же мешкала єдина повитуха Ольга Коломойцева [6, с. 5].

23 вересня 1866 р. Золотоніське повітове земське зібрання прийняло постанову про запровадження в повіті з 1 липня 1867 р. загальної медичної Частини і затвердило Правила про влаштування цієї структури (головним розробником цих Правил став земський лікар Адольф Дурач). Це були перші офіційні документи, що визначили напрями організації повітової системи медичної допомоги. Зокрема, Правилами було передбачено, що в медичному відношенні Золотоніський повіт ділиться на три дільниці, за кожною з яких закріплюється один земський лікар з необхідною кількістю фельдшерів. Не менше одного разу на місяць у певний час земський лікар мав здійснювати об'їзд населених пунктів, визначених для перебування фельдшерських пунктів, і робити відповідні розпорядження або призначення як щодо лікування, так і щодо інших заходів, спрямованих на охорону народного здоров'я. При цьому для роз'їздів лікарям виділялись безкоштовні підводи від земства [3, с. 47–50].

Перша земська аптека з дозволу міністерства внутрішніх справ була відкрита у 1869 р. в містечку Ірклієві. [7, с. 92]. Крім того, для забезпечення лікарів медикаментами в 1894 р. у Золотоноші з'явився земський аптечний склад, який працював під наглядом досвідченого провізора.

На 1871 р. в Золотоніському повіті було вже чотири медичні дільниці, на яких працювало 4 земські лікарі, 10 фельдшерів і 8 віспощеплювачів. Вони надавали хворим необхідну допомогу як на дому, так і в лікувальних палатах, що були відкриті у Гельмязові, Богодухівці та Ірклієві. Всього ж того року допомогою земських лікарів скористалися понад 10 000 жителів Золотоніського повіту, з яких 9837 осіб лікувалися амбулаторно [8, с. 106–125].

У 1875 р. Золотоніське повітове земське зібрання затвердило нові правила влаштування в повіті земської медичної Частини та затвердило її структуру. Зокрема, земство закрило названі вище три лікувальні палати, а пункти надання медичної допомоги перенесло до волосних центрів, за кожним з яких був закріплений фельдшер-віспощеплювач. Він мав проживати на території своєї волості й щотижня у визначений день відвідувати поселення цієї волості для надання допомоги тамтешнім жителям. З цією метою при сільських управах було відкрито медичні пункти [9, с. 116–129]. Отже, Золотоніське земство зробило черговий крок для наближення медичної допомоги до простого народу, хоча ефективність цієї допомоги все ще залишалася недостатньою.

З кожним десятиліттям мережа лікувальних закладів збільшувалася. Так, від 1881 р. в повіті функціонувало вже 6 лікарських дільниць зі збільшенням штату фельдшерів до 25 осіб, через десять років – 10 дільниць, а починаючи з 1902 р. – вже 14 таких структур. Для надання хворим стаціонарної допомоги, як і раніше, діяла повітова земська лікарня в Золотоноші та 4 лікувальні палати в містечках повіту, а штат медичних працівників складався з 14 дільничних лікарів, лікаря-консультанта при міській лікарні, епідеміолога, 34 фельдшерів і 3 фельдшерок-акушерок. [10, с. 87; 11; 12].

21 липня 1882 р. за постановою Золотоніського повітового земського зібрання була створена Санітарна рада як колегіальний орган, що мав широкі повноваження для вирішення організаційно-кадрових питань в галузі медичного обслуговування населення та забезпечення санітарного благоулуччя. Очолював Санітарну раду голова повітової земської

управи, а до її складу спочатку входили всі члени земської управи, земські лікарі та 8 гласних повітового земства [13, с. 128–134].

Слід підкреслити, що медичні послуги (включаючи й ліки) в земській системі охорони здоров'я зазвичай надавалися безоплатно. Утім, через нестачу коштів з 1 січня 1901 р. за постановою земського зібрання в Золотоніському повіті було введено 5-копійкову плату за надання медичних порад. Порядок справляння цієї плати передбачав, що вона стягується медпрацівниками з усіх без винятку осіб при кожному зверненні їх за медичною допомогою, що супроводжується видачею ліків. Проте лікарям на власний розсуд дозволялося звільняти від плати за бідністю й у випадках хронічних захворювань. Зокрема, безкоштовна лікарська допомога надавалася хворим на сифіліс і трахому (у всіх випадках), на віспу, скарлатину, дифтерію, кір, тиф та інші епідемічні захворювання [14, с. 58–60].

Лікарський корпус Золотоніщини завдяки продуманій кадровій політиці повітового земства складався з фахових і досвідчених медичних працівників. Зокрема, повітовим лікарем був Ш. З. Альгшулер, Гельмязівську лікарню очолював С. Д. Ямпольський, Деньгівську – М. К. Фон-Крузе, Чернецьинську – Т. Д. Вороніна. У 1908 р. лікарем Деньгівської дільниці, яка обслуговувала населення 11 поселень, працював упродовж короткого часу знаний медик-хірург і духівник В. Ф. Войно-Ясенецький (у майбутньому св. Лука) [1, с. 32].

Заробіток земського лікаря станом на 1908 р. становив 1200 руб. на рік. Окрім того, їм виплачувалася надбавка за вислугу в сумі 300 руб. та квартирні – 120 руб. Отже, пересічно щомісячна винагорода лікаря становила близько 135 руб. У 1907 р. для медичних працівників було введено земське страхування на випадок їхньої смерті чи каліцтва. Для лікарів розмір страховки становив від 3 до 5 тисяч руб., а для студентів, фельдшерів та інших службовців – від 500 до 1000 руб. [4].

Ще в 1903 р. повітове земське зібрання запланувало збудувати в населених пунктах повіту 17 будинків для зем-

ських лікарів, для чого затребувало у губернського земства 24 тис. руб. позики терміном на 28 років [15].

Земство сприяло будівництву об'єктів медичної інфраструктури. Так, у 1888 р. було заплановано розширення повітової земської лікарні, яка вже давно не відповідала потребам часу й не могла вмістити всіх хворих. З цією метою на кошти земства в Золотоноші було збудоване додаткове приміщення (барак) на 18 ліжок, з ванною, операційною та кімнатою для фельдшера. В ньому розташували хірургічне й терапевтичне відділення. Завдяки цьому вдалося збільшити кількість ліжко-місць у повітовій земській лікарні до 45. Того року на стаціонарному лікуванні в земській лікарні побували 810 осіб, які загалом провели там 14 768 днів.

У 1900 р. Золотоніське земство виділило понад 7000 руб. на будівництво приміщення Гельмязівської дільничної лікарні на чотири палати, де були підвал, кухня і квартира для фельдшера. При лікарні також відкрили амбулаторію та аптеку. Того ж року було заплановано будівництво лікарень у Богодухівці та Вереміївці, а також відкриття цілої низки лікарських амбулаторій у волосних центрах [2].

У відповідь на неодноразові звернення місцевого населення на екстремному земському зібранні 31 березня 1902 року було ухвалено рішення про будівництво Драбівської дільничної лікарні і затверджений відповідний кошторис (13 тис. руб.) [16]. Принагідно зазначимо, що власниця драбівської економії княгиня Н. О. Барятинська пожертвувала для цієї доброї справи 300 тис. штук цегли, 2000 рублів і десятину садибної землі [2].

У 1913 р. в Деньгах було споруджено нове приміщення лікарської амбулаторії площею 234 кв. м, яке обійшлося земству майже в 2 тис. руб. [17, с. 77].

На розвиток медичної галузі спрямовувалися чималі кошти. Так, у 1870 р. 70 повітових земств України витратили на народне здоров'я 300 тис. руб., а в 1912 р. – вже 10 млн руб. (у 33 рази більше).

Зростали обсяги фінансування повітової медицини і з боку Золотоніського земства. Тоді як у 1868 р. із земської казни на

медичні потреби було спрямовано 4500 руб. [18, с. 162], наступного року – 4927 руб. [19, с. 89], то в 1914 р. вже 158 747 руб., що становило 1/6 частину всіх земських витрат [12].

Таким чином, викладене вище дає підстави стверджувати про доволі активну й успішну діяльність Золотоніського земства в царині охорони здоров'я людної краї. Це вчергове спростовує антинауковий міф радянської історіографії про абсолютну занедбаність медицини в тогочасній імперії.

1. Голиш Г. М., Лисиця Л. Г. Подорож Златокоєм: нарис історії Золотоніщини та її поселень від давнини до сьогодення. 2-ге вид. випр. і доп. Черкаси : Вертикаль, 2018. 580 с. : іл., фото.
2. Козоріз В. Становлення і розвиток земської медицини в Золотоніському повіті й на Драбівщині. URL: <http://ist.zolotonosha.ck.ua/2018/07/stanovlennya-i-rozvitok-zems-koyi-meditsini-v-zolotoniskomu-poviti-j-na-drabivshhini/> (дата звернення: 15.08.2025).
3. Журналы и постановления Золотоношского уездного земского собрания за 1867 год. Киев : Тип. Федорова, 1867. 125 с.
4. Приложение к отчету Золотоношской уездной земской управы за 1908 год. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1909. 260+36 с.
5. Памятная книга Полтавской губернии за 1865 год. Полтава : Изд. Полт. губ. ст. ком., 1865. 172 с.
6. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1866 год. Киев : Тип. Федорова, 1866. 166 с.
7. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1869 год. Полтава : Тип. Н. Н. Пигуренко, 1870. 120 с.
8. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1871 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1872. 211 с.
9. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1876 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1877. 192 с.
10. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1881 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1882. 145 с.
11. Приложение к отчету Золотоношской уездной земской управы за 1902 год. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1903. 244 с.
12. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1914 год и приложение. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1915. 123 с.
13. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1882 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1883. 123 с.
14. Журнал Золотоношского уездного земского собрания 23 февраля 1890 года. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1890. 160 с.
15. Приложение к отчету Золотоношской уездной земской управы за 1905 год. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1906. 294 с.

16. Приложение к отчету Золотоношской уездной земской управы за 1902 г. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1903. 244 с.
17. Голиш Г. М., Воропай А. Ю., Лисиця Л. Г. Село Деньги в українській історії від давнини до сьогодення: люди і події : історико-краєзнавчий нарис. Черкаси : Вертикаль, 2022. 328 с. : іл, фото.
18. Свод журналов уездного земского собрания 4-го созыва 8–16 августа 1868 года. Киев : Тип. Федорова, 1868. 230 с.
19. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1869 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1870. 187 с.

Тетяна КЛИМЕНКО,
кандидатка історичних наук, доцентка,
директорка Державного архіву Черкаської області (м. Черкаси)

ЗОЛОТОНІСЬКЕ ПОВІТОВЕ ЗЕМСТВО ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вивчення позитивного досвіду у сфері організації місцевого самоврядування є важливим завданням для утвердження України як правової та демократичної держави. Тому заслуговує на увагу досвід розвитку місцевого самоврядування на прикладі історичного минулого діяльності Золотоніського повітового земства, що здійснювало свої повноваження у вирішенні проблем місцевого населення.

Метою цієї статті є на основі документів, що відклалися в Державному архіві Черкаської області розкрити роль Золотоніського повітового земства у нормотворчих процесах, спрямованого на розвиток статистики, охорони здоров'я та освіти.

Земство на теренах Золотоніського повіту діяло у формі виборного органу місцевого самоврядування, що існувало в Російській імперії з 1864 р. Початком його діяльності стало проведення перших виборів до земського зібрання. Воно контролювало питання місцевої господарської діяльності,

зокрема охорони здоров'я, освіти та місцевих бюджетів, а також обрання гласних до губернських установ та формування земських управ. Вибори до земських установ проводили відповідно до майнового цензу, станової приналежності та віросповідання, що надавало переваги крупним землевласникам. До складу Золотоніської повітової управи входили переважно більшістю дворяни. Земські установи не утворювали централізованої системи, їхнє існування здійснювалось лише на повітовому рівні.

У функції управи входило складання земської статистики, збір податків, організація медичної допомоги та роботи народної освіти, благоустрій міста, ремонт та будівництво доріг, піклування про розвиток місцевої промисловості, торгівлі, землеробства. Рішення земської управи з важливих питань затверджувались губернатором.

У Державному архіві Черкаської області сформовано фонд «Золотоніська повітова земська управа», в якому нараховується 643 справи за 1865–1919 рр. Фонд представлений документами двох відділів – статистичного та освіти.

У зв'язку із виникненням потреби у збиранні відомостей про кількість, цінність та прибутковість нерухомого майна та з метою їх оподаткування при повітовому земстві було утворено статистичний відділ. У архівних документах містяться відомості про кількість землі по селах волостей повіту, прибутковість промислових підприємств, опис господарств землевласників. Велику групу документів становлять: плани дач, межових ділянок та експлікації до планів земель сіл, хуторів, виконані на кальці, у т. ч. межові документи про володіння козачих товариств в селах повіту за 1888, 1889 рр.; відомості про оцінку та прибутковість промислових закладів (1916 р.), житлових приміщень, що здаються в оренду (1916 р.), оплату земських зборів, кількість землі в повіті, перевірку правильності оподаткування земськими зборами казенних земель, церковні і монастирські землі; списки колишніх власників земель; протоколи засідань дорадчої комісії щодо затвердження планів захисної лісосмуги; звіт з влаштування захисної лісової дачі «Острів Заріччя» (1914 р.),

про володіння Канева; списки селян-покупців ділянок володіння маєтку В. Кочубея (1912 р.), княгині Н. Баратинської у Дравівській дачі (1913 р.); списки власників промислових підприємств по селах Золотоніського повіту (1916 р.); статутні грамоти, описи сімейних ділянок с. Келеберда (1862 – 1871 рр.), список козаків та селян із зазначенням кількості землі (1902 р.) с. Келеберда; перепис міського нерухомого майна та торгових приміщень м. Золотоноші із зазначенням їхніх володарів; списки церков та їхніх настоятелів, які володіли землями Золотоніського повіту за 1911 р.; відомості та облікові картки запасів продуктів харчування за даними перепису 1915 – 1917 рр.; картки обліку руху хлібних продуктів селянських та приватногосподарських господарств; квартирні картки перепису населення м. Золотоноша за 1917 р.; заяви, рапорти, списки установ та приватних осіб про зібрані кошти та речі для діючої армії та поранених воїнів за 1914 – 1916 рр. [1, с. 6, 53, 71]. Для оподаткування статистичним відділом земської управи контролювалось число промислових підприємств та складалися статистичні звіти про розподіл земельної власності за категоріями приватних власників: дворяни, чиновники, особи духовного звання, купці, почесні громадяни, міщани, козаки, селяни, інші сільські стани, сільські товариства, різностанові власники, спірні землі та невідомого стану, іноземні піддані; міста та земства, фабрики, заводи, залізниці, церкви, монастирі, інші установи [2, с. 17].

Крім того, перевірі підлягали матеріали про рух землі за рік (куплю-продаж земельних ділянок, поділ спадкового маєтку між спадкоємцями та ін.), для цього органи статистики отримували від господарів установчі документи на управління маєтками (1911 р.) [3, с. 10].

Цікавою є довіреність на управління маєтками, видана графом В. Кочубеєм дворянину О. Павловичу в 1912 р., у якій зазначено, що останній мав у розпорядженні все графське майно [4, с. 337]. Згідно з циркуляром Міністерства торгівлі та промисловості 1916 р. земством проводились заходи з планування розподілу палива та розробці на дрова лісових площ, а також земською управою щорічно стягувався госпо-

дарський податок з маєтку, про що зазначалося в окладному листі. З цією метою всіх великих землевласників (не менше 300 десятин лісової площі) зобов'язували повідомити про кількість площ в їхніх маєтках, зайнятих лісом [5, с. 30, 103]. У Золотоніському повіті серед крупних землевласників виділялись князь В. Кочубей, який мав у с. Вільхи 1074 дес. площі та поміщик М. Кантакузин-Сперанський, який в с. Велика Бурімка володів 833 дес. землі.

За відомостями 1914 – 1916 рр. оподатковувалися також утворені нові промислові підприємства із зазначенням прізвища власника, населеного пункту та їхньої специфікації (слюсарна майстерня, паровий млин, кінематограф, зимовий театр, крупорушка, типографія, чавуннолітейний механічний завод, вовночесалка, газогенератор, олійниця, ковальсько-слюсарна майстерня, цегельний завод «Вулкан», шкіряний завод) [6, с. 1]. За існуючими розцінками земські збори не були обтяжливими для платників, проте важливі для забезпечення земського господарства [7, с. 16, 140]. Основу їхнього бюджету становили надходження від оподаткування нерухомого майна (переважно земель і лісів) й видачі патентів та свідоцтва на торгово-промислову діяльність.

Хоча земля й становила головний предмет оподаткування, але це був не єдиний збір: із землі становило 84% всього збору, а решта 16% його виходило від оподаткування інших видів майна. Зіставлення прийнятих цін на пшеницю в 1914 та в 1919 рр. показує, що ціна в 1919 році збільшилася в 32 рази, тобто в стільки разів збільшилася і прибутковість землі. Можна сказати, що прибутковість торгового та промислового майна значно переважила прибутковість землі.

Золотоніська земська медицина представляла собою до 1890-х років роз'їзний тип надання лікарями допомоги населенню із поділом на дільниці. Згодом стали організовуватися лікувальні пункти і амбулаторії у селах та центрі повіту з невеликою кількістю лікарів та фельдшерів. Статистику захворювань, санітарний нагляд, протиепідеміологічні і превентивні оздоровчі заходи здійснювали повітові санітарні ради та санітарні бюро. За даними статистичного звіту за 1916 р., у повіті нараховувалось лише 12 лікарів та 47 фельдшерів.

У зв'язку з тим, що чисельність медичного персоналу у повіті не відповідала їхнім нормам, на початку ХХ ст. вирувала висока смертність населення. У 1916 р. серед найпоширеніших спалахів хвороб переважали епідеміологічні захворювання: заразні – 24 103, віспа – 479, кір – 559, дифтерит – 505, тиф – 206, дизентерія, кашлюк, грип, пневмонія, сибірська виразка, холера. Задля покращення медичного обслуговування було створено 14 медичних дільниць, серед яких, 6 стаціонарних лікарень із наданням безкоштовних лікарських послуг та медикаментів. Земські медичні установи припинили існування із ліквідацією земств.

Документи відділу освіти відображають стан народної освіти повіту за 1883 – 1919 рр.: фінансування земських шкіл, будівництво нових та здійснення ремонтних робіт в навчальних закладах повіту, ступінь забезпеченості навчальних закладів паливом, навчальними посібниками та педагогічними кадрами, закриття шкіл на період епідемії скарлатини. Частина документів містить відомості з особового складу (списки учнів шкіл та училищ, у деяких із зазначенням року їх народження у 1913 – 1919 рр.), церковно-приходських шкіл, списки вчителів, заяви вчителів про прийом на роботу та переміщення за посадами, відомості грошових виплат вчителів та службовців шкіл, призначення стипендій та допомоги учням, заяви батьків про надання відомостей про результати навчання та поведінку учнів, акти, заяви вчителів про перевірку збереженості шкільного майна та бібліотеки, плани роботи вечірніх курсів для дорослого єврейського населення, списки шкіл повіту та навчальних дисциплін, звіт про діяльність Золотоніської гімназії за 1917 р., призначення стипендій глухонімим учням земських шкіл, колективні заяви та протоколи загальних зборів мешканців сіл про відкриття навчальних закладів [8, с. 148, 160]. Із запровадженням земської реформи 1864 р. на базі народних училищ, відкритих селянськими громадами, у Золотоніському повіті було засновано одно- та двокласні школи. З переведенням на утримання Золотоніського повітового земства їх число стало стрімко зростати. Серед основних навчальних предметів, що

викладались в школах були: Закон Божий, арифметика, читання, писання.

Земські школи, на відміну від державних та церковних мали більшу можливість вибору підручників та посібників для використання в навчальному процесі. Так, поміж молитовником, часословом, псалтирем вивчалась «Історія православної віри» Агафодора, «Новий буквар» Флерова та Єгожа, «Початкові уроки письма» Флерова, «Практична етимологія та синтаксис» Борисова, «Твори по малюнках» Міхеєва, «Задачник» Арженникова. Використовувались наочні посібники: карти Золотоніського повіту, Полтавської губернії, розрізні абетки з географії, історії, краєзнавства [9, с. 5]. За списком підручників, складеним у 1914 році, які перебували у бібліотеці Лукашівського земського училища, у якому навчалися діти нижніх чинів, можна простежити склад предметів, що викладалися, і за ними рівень освіти в училищі. Серед інших книг: буквар, Євангеліє, історія, часослов, псалтир, молитовник, задачник, хрестоматія, прописи, граматики [10, с. 4, 5]. На початку ХХ ст. в Золотоноші працювали чоловіча та дівоча гімназії, комерційна, Миколаївська приходська та вища початкова школи, мішана гімназія Макрусіна та гімназія колишнього гуртка вчителів [11, с. 698 – 700].

Заслужують на увагу засідання шкільної комісії Золотоніського земства за 1915 рік, в яких розглядалися питання та приймалися рішення про відведення земельних ділянок для відкриття в повіті нових шкіл грамоти та вищих навчальних училищ. При відборі вчителів до новостворених навчальних закладів застосовувались певні вимоги – освітній ценз учителя повинен бути не нижче 2-х класного сільського училища та допускати до вчителювання лише після двох років практичних занять у простій школі та не менше одного року у школі грамоти, а також участь у літні місяці в двох короткострокових учительських курсах [12, с. 81]. Крім педагогічних, шкільні ради при Золотоніській повітовій управі розглядали також ведення діловодства в навчальних закладах, підвищення кваліфікації, а також побутові питання вчителів [13, с. 4, 33, 55, 118, 278, 316]. Зі створенням

Української Народної Республіки Міністерство народної освіти і мистецтва з вересня 1918 р. розпочало роботу з реорганізації шкіл. На першому етапі проводилась широка підготовча робота по розробленню плану та програми єдиної школи, пристосованої до потреб освіти в Україні [14, с. 484, 543, 556]. Крім того, започатковувались різноманітні просвітницькі організації, спілки.

Згідно зі Статутом шкільної ради за 1918 рік, при повітовому земстві досить активно діяла шкільна управа, яка мала статус самостійного колегіального органу виконавчої влади шкільної ради та її членами були деякі працівники земської управи. Основним завданням шкільної управи було здійснення керівництва педагогічними та адміністративними справами шкіл.

Розпорядженням Міністерства народної освіти від 24 серпня 1918 р. повітова шкільна управа зобов'язувала усі навчальні початкові школи проводити заняття українською мовою, призначивши для кожного класу по чотири години на тиждень. На цих заняттях робився акцент на розвиток техніки читання, української граматики та письма, складання творів на вільну тему з життя, що оточує дитину, вивчення пісень, приказок, віршів, приділялась увага краєзнавству та літературному опису рідного краю.

У листі Департаменту середньої освіти Міністерства народної освіти до земських управ зверталось увагу на те, що державі «потрібні підготовлені діти – українці, які б зробилися підвалиною новою, вихованою в національному дусі, необхідно відкрити двері дітям, для яких українська мова являється рідною мовою» та наголошувалось на важливості: застосування стипендій в українських гімназіях для талановитих дітей; відкритті курсів для організації національного виховання українців; організації підготовчих курсів для дітей з сільських місцевостей; «готувати і підтримувати нові кадри шкільної молоді – єдину надію Української держави».

Зі свого боку Міністерство заснувало 250 іменних стипендій знаних українських письменників українського походження та організувало мережу навчальних закладів для

дітей з бідних родин, забезпечивши їх державною фінансовою підтримкою. Крім того, з метою організації курсів для вчителів Міністерство звернулось до повітових земств, учительських спілок, шкільних рад з проханням подати кандидатури вчителів, які б могли проводити навчання з ведення діловодства українською мовою на курсах підвищення кваліфікації вчителів [15, с. 1, 8–10].

У циркулярі Народного міністерства УНР від 13 березня 1918 р. до місцевих самоврядних міських, повітових і волосних народних управ наголошувалось про заміну вивісок на «державну українську мову на всіх народних управах, лікарнях, школах, назвах вулиць; у дні національних свят вивішувати національний український прапор, російський герб як на приміщеннях установ, так і на печатках повинні бути знищені». Разом з тим зазначалось, що за супротив даному розпорядженню особи повинні притягатись до «судової відповідальності» [16, с. 44, 94–96, 224].

Зі створенням УЦР та оприлюдненням Першого Універсалу земські установи визнали повітове земство центральним органом управління, до роботи якого, на деякий час, долучився А. М. Ливицький – український громадсько-політичний діяч, уродженець с. Ліпляве Золотоніського повіту. З того часу повітова газета «Український комунар» почала виходити українською мовою. Земство набуло право самостійно обирати основні напрями діяльності, постійно розширюючи коло обов'язків членів управи.

Постановою від 15 травня 1918 р. на кожного із членів управи було покладено обов'язки здійснення нагляду та координацію роботи установ і організацій з питань продовольства (заготівля та постачання для військ і потреб місцевого населення), агрономії, ветеринарії, економічних заходів, податків, статистики, роботи сільськогосподарських шкіл, навчально-ремісничих, ремонтних та будівельних майстерень, громадського нагляду за усіма установами, касами малого кредиту, обов'язкових повинностей (військово-кінська, квартирна та підводна, поштові станції), допомоги біженцям, піклування по наданню допомоги сім'ям солдатів,

військової присутності, будівництва, ремонту та утримання земських будинків, заготівлі будівельних матеріалів, опалення, освітлення, нагляду за матеріальними складами, електрики, водопроводу, телефону, пошти, доріг, переправ, гаражів, автомобілів.

Після встановлення в Україні радянської влади компетенцію земських установ повністю перебрали місцеві ради. Офіційно земські установи ліквідовано декретом РНК УСРР від 22 січня 1920 р.

На підставі архівних документів, які відклалися у фондах ДАЧО, можна зробити висновок, що великий фактичний матеріал, зібраний земськими статистиками, донині є серйозним підґрунтям для наукового вивчення насамперед аграрного сектору економіки. Практичну цінність праці земських статистиків мали при оцінці земель і народного продовольства.

Проведений аналіз нормативних актів, листування, розпорядчих документів, які видавались земством свідчить про те, що переважна їх більшість присвячена вирішенню господарських, освітніх та соціальних питань у повіті. Земство виступало ініціатором різноманітних заходів, взаємодіючи з податковими, медичними, освітніми установами та їхніми працівниками.

Земства відіграли позитивну роль у розвитку народної освіти шляхом відкриття шкіл, учительських семінарій з метою підготовки учителів, організували курси для дорослих тощо. Однак, забезпечуючи школи матеріально, земства не мали права втручатися у навчально-виховний процес.

Напрацьований історичний досвід може бути корисним для розширення компетенцій нинішніх органів місцевого самоврядування.

1. Державний архів Черкаської області (далі ДАЧО). Ф. 476. Оп. 2, Спр. 93.
2. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 89.
3. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 88.
4. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 29.
5. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 26.

6. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 88.
7. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 89.
8. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 119.
9. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 40.
10. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 60.
11. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 119.
12. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 89.
13. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 116.
14. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 119.
15. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 118.
16. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 119.

*Віктор КОЗОРИЗ,
краєзнавець, фахівець із зв'язків з
громадськістю та пресою комунальної
установи Харківської обласної ради
«Обласний центр підготовки громадян до
національного протипу» (м. Харків)*

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА ТА РОЛЬ ЙОГО ПРОВІДНИХ ДІЯЧІВ У РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО САМОУПРАВЛІННЯ

В останні десятиліття вітчизняні історики та краєзнавці значну увагу приділяють дослідженню земського руху на теренах України, зокрема – історичної Полтавщини. Об'єктом таких досліджень стало й Золотоніське повітове земство, яке, за однаковими оцінками, було одним з найпрогресивніших серед інших земських установ колишньої Полтавської губернії. Втім з об'єктивних причин, насамперед через брак архівних матеріалів, багато аспектів діяльності Золотоніського земства досі залишаються не розкритими, що не дозволяє всебічно оцінити його внесок в економічні, соціальні та культурно-освітні перетворення, які відбувалися на теренах Золотоніщини у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть. З огляду на це, ставимо за мету дослідити, в яких

умовах відбувалося становлення Золотоніського повітового земства та які фактори впливали на його діяльність, а також з'ясувати роль провідних земських діячів у розвитку регіонального самоуправління.

Як відомо, запровадження земського самоврядування стало наслідком ліберальних реформ, які у 60-х роках XIX ст. проводилися в Російській імперії. На той час до складу Золотоніського повіту входило 20 волостей з населенням близько 150 тис. жителів. За своїми розмірами та кількістю населення він був одним з найбільших повітів Полтавської губернії. До того ж після скасування кріпосного права та запровадження соціо-економічних реформ населення повіту, насамперед селянське, швидко зростало, що посилювало і майнове розшарування між різними категоріями населення. За три десятиліття населення Золотоніського повіту зросло майже на 78 тис. і в 1897 р. становило 227 594 особи [16].

Варто взяти до уваги й той факт, що близько половини всього населення Золотоніського повіту становили козаки та дворяни. Через це ще в дореформений період на території Золотоніського краю сформувався потужний клас землевласників, які мали великий вплив не лише на економічне, а й на соціальне та громадське життя нашого краю. Цей фактор яскраво проявився під час організації та проведення перших земських виборів, а потім і в процесі формування земських установ.

Перші вибори до Золотоніських повітових земських зборів відбулися у травні 1865 р., і на них було обрано 54 гласних від трьох курій (соціальних груп), що мали певний майновий ценз. До першої курії відносились поміщики, які мали понад 200 десятин землі, а також дрібні землевласники, зокрема козаки, у власності яких було від 10 до 200 десятин, до другої – виборці від сільських товариств і третю репрезентували міщани Золотоноші, здебільшого купці. В результаті, від першої курії було обрано 27 представників, від сільських товариств – 22 й лише 5 – від міста [25, с. 127].

Автор нариску «Десятилетие русскаго земства, 1864–1875» Д. Л. Мордовцев відзначав демократичний склад першого Золотоніського земського зібрання, де серед гласних майже

третина (27 осіб) були представниками козацького стану та чистокровними українцями [8, с. 66–67]. А Ф. Щербина, який досліджував історію Золотоніського земства, писав, що «Перші земці були сильні ідеєю, гарячим переконанням у величезній користі для батьківщини майбутньої земської діяльності. Їхня беззаперечна заслуга саме в тому й полягала, що вони зуміли, зважаючи на дуже важкі умови, викликані безгрошів'ям і рутинною колишніх порядків, відразу ж знайти правильні основи для вироблення стрункої системи самоврядування, що спиралася на невідкладні вимоги дійсності» [25, с. 140].

Історичні матеріали свідчать, що перше (установче) засідання Золотоніських повітових земських зборів відбулося 17 серпня 1865 р. під головуванням предводителя дворянства Золотоніського повіту В. Неплюєва. Засідання розпочалося з молебня, після чого була проведена перевірка повноважень обраних осіб. Далі збори затвердили внутрішній розпорядок (регламент) проведення засідань «для успішного і правильного ведення справ». Він передбачав, що засідання земських зборів носитимуть публічний, тобто відкритий характер. Під час проведення сесійних засідань для публіки відводили окремі місця з тією умовою, що гості дотримуватимуться тиші й не втручатимуться в дебати гласних [25, с. 167–168].

Варто зазначити, що частина гласних Золотоніських повітових земських зборів були неписьменними, що накладало негативний відбиток на їхню діяльність. Ф. Щербина наводить такий промовистий факт: на першому засіданні земських зборів група неписьменних гласних (напевне, селян) звернулася із заявою про те, що вони доручають від свого імені підписувати журнали (протоколи) зборів своєму колезі І. Ігнатовському. Ця заява була взята до уваги. Крім того, кожного разу перед відкриттям нової сесії голова зборів вголос зачитував журнали попередніх засідань.

Зазвичай, земські збори скликали 2 – 3 рази на рік і їхні сесійні засідання могли тривати з перервами кілька днів поспіль. Дозвіл на скликання земських зборів надавав начальник Полтавської губернії (губернатор) і Золотоніське земство щоразу змушене було звертатися до нього за

отриманням такого дозволу. Крім того, начальник губернії мав право зупиняти виконання будь-якої постанови земських органів, яка, на його думку, суперечила законам або загальнодержавним інтересам. Попри всі бюрократичні перепони, вже на етапі становлення Золотоніське повітове земство зарекомендувало себе як дієвий орган регіонального самоуправління. Насамперед це виявилось у заходах, яких вживало земство для припинення на території повіту різних епідемій, організації медичної допомоги, розбудови системи народної освіти, забезпечення продовольчої безпеки населення тощо.

Для вирішення складних питань земські збори утворювали постійні або тимчасові комісії у складі гласних та членів управи. Так, 24 вересня 1866 р. на черговому засіданні земських зборів була створена особлива комісія із шести гласних (М. Максимович, М. Гайворонський, М. Савич, В. Неплюєв, Л. Томара і М. Товбич), яким доручили спільно із членами управи розробити заходи для найкращого облаштування в Золотоніському повіті земських шкіл. Очолював цю комісію відомий вчений, перший ректор Київського університету Михайло Максимович. Вийшовши у відставку, він поселився у хуторі Михайлова гора Прохорівської волості, яка тоді відносилась до Золотоніського повіту. До складу Золотоніських земських зборів його обирали як землевласника в 1865 і в 1868 роках. Таким чином, упродовж двох термінів М. Максимович був гласним Золотоніських повітових земських зборів і виявив себе як активний громадський діяч [8].

За підсумками роботи комісії, яку очолював М. Максимович, було ухвалено низку важливих рішень, що заклали підвалини для організації в Золотоніському повіті системи народної освіти та підготовки вчительських кадрів. Надалі розвиток системи народної освіти та її наближення до народу став одним з пріоритетних напрямків діяльності Золотоніського земства. Про це можна судити хоча б за об'ємами асигнувань, які земство щорічно спрямовувало на відкриття і утримання закладів освіти, на оплату праці вчителів, покращення умов їхньої праці та соціальний захист.

У своїй діяльності земські органи керувались Положенням «Про губернські й повітові земські установи» від 13 (01) січня 1864 р. [23, с. 345]. Воно регламентувало порядок проведення виборів до земських органів, організацію їхньої діяльності та перелік справ, що належали до відання земських органів. Проте, за даними Ф. Щербини, на початку своєї діяльності гласні Золотоніських земських зборів зіткнулися з проблемою практичного застосування Положення і змушені були розбиратися в багатьох юридичних тонкощах. З цього приводу повітове земство вело активне листування з Полтавською губернською земською управою, яка надавала необхідні роз'яснення.

Відповідно до Положення «Про губернські і повітові земські установи», земських гласних і членів повітової земської управи обирали на три роки. Тобто персональний склад земських органів постійно оновлювався, що дозволяло залучати до вирішення регіональних проблем свіжі сили, які генерували нові ідеї і сміливо втілювали їх у життя. Це ми бачимо й на прикладі Золотоніського повітового земства, у складі якого було чимало прогресивних і успішних діячів, насамперед дворян, які ще до введення земських установ обіймали посади мирових посередників, повітових справників, суддів тощо, а пізніше ставали активними земцями. Серед них були дійсний статський радник М. Білуха-Кохановський, колезький секретар І. Велецький, генерал-майор М. Дараган, священник З. Дорошенко, дійсні статські радники В. Іванов та В. Косюра, колезький секретар М. Савич, гвардії капітан І. Товбич та ін. [22, с. 3–5].

У 70-х роках XIX ст. земськими справами в Золотоніському повіті активно опікувались статський радник М. Гайворонський, священник М. Богаєвський, підполковник П. Деркач, козак І. Жиденко, губернський секретар М. Косюра, інженер-капітан О. Маркевич, губернський секретар Н. Самойлов, купець 2-ї гільдії П. Сахновський, штабс-ротмістр М. Томара, колезький реєстратор Я. Х. Ус та інші гласні, яких справедливо можна назвати представниками земської еліти [21, с. 3–8].

Багатом земським діячам була близька і зрозуміла ідея громадського служіння і вони сповна віддавались їй під час вирішення місцевих проблем. У 80–90-х роках активну участь у роботі земських органів брали відставний поручик М. Андріанопольський, дворяни О. Гінц, В. Гольштейн, надвірний радник В. Дараган, колезький секретар Д. Демченко, губернський секретар І. Лучицький (професор Київського університету), лейтенант флоту С. Лукашевич, колезький радник П. Куличевський та інші [4, с. 4].

Посильну участь в діяльності земських установ брали і козаки, казенні селяни та селяни-власники. На низовому рівні вони обирали із свого середовища членів сільських управ і волосних правлінь, а до повітових земських зібрань – гласних та кандидатів у гласні. Зазвичай це були авторитетні та грамотні селяни або козаки, добрі господарі. Одним із таких гласних, приміром, був гелімязівський козак О. Рева, який входив до земської комісії з організації в повіті Медичної частини. Проявив себе і казенний селянин с. Погоріле Вереміївської волості І. Келеберда, який кілька разів був гласним повітового земського зібрання, членом повітової земської управи і губернським гласним. Тривалий час гласним земського зібрання був драбівський селянин-власник Л. Куниця. У 1883–1886 рр. він був членом повітової земської управи і відповідав за «Продовольчу частину», тобто здійснював нагляд за станом громадських магазинів (гамазеїв), у яких зберігались страхові запаси зерна [12].

Як бачимо, у складі Золотоніського повітового земства було чимало авторитетних і активних діячів, які брали на себе відповідальність за вирішення місцевих справ. Особлива відповідальність лежала на предводителях повітового дворянства, які після запровадження земської реформи автоматично ставали очільниками повітових земств. Більшість з них мала ґрунтовну освіту і досвід державної чи військової служби, добре знали господарство свого краю і щиро прагнули покращити становище місцевого населення. У зв'язку з цим варто відзначити дійсного статського радника Василя Косюру, який з 1892 по 1904 р. був предводителем Золото-

ніського повітового дворянства і головою повітових земських зборів. А загалом у Золотоніському земстві він прослужив понад 40 років [6].

Вагомий внесок у розвиток нашого краю зробили й інші земські діячі, які обіймали посади предводителів повітового дворянства та були головами повітових земських зборів у 1864–1917 рр.

Предводители дворянства Золотоніського повіту

Роки діяльності	Прізвище, ім'я, по батькові	Чин або звання
1864 – 1865	Неплюев Василь Іванович	штабс-капітан
1865 – 1868	Требінський Костянтин Аркадійович	штабс-ротмістр
1868 – 1870	Деркач Яків Максимович	колезький асесор
1871 – 1876	Томара Михайло Павлович	поручик
1876 – 1879	Лесеневич Михайло Павлович	колезький секретар
1879 – 1883	Товбич Микола Васильович	капітан гвардії
1883 – 1885	Гінц Олександр Васильович	дворянин
1887–1890, 1892	Цимбалістов Василь Васильович	дійсний статський радник
1892–1904, 1906	Косюра Василь Васильович	дійсний статський радник
1907 – 1910	Лесеневич Микола Олександрович	надвірний радник
1911 – 1917	Капніст Дмитро Павлович граф	

Окремої поваги заслуговують особи, які входили до складу Золотоніської повітової земської управи і забезпечували її діяльність. Управа була виконавчим органом земства, наділений значними повноваженнями. Одним з основних завдань управи було справляння з населення повіту грошових і натуральних повинностей. Відповідно до Положення «Про губернські і повітові земські установи», земська управа також керувала місцевими фінансами і земським майном, забезпечувала продовольчу безпеку населення, вживала заходів для утримання в належному стані доріг, мостів і пристаней,

здійснювала нагляд за санітарно-гігієнічним станом місцевості та пожежною безпекою, утримувала земську пошту, лікувальні заклади, проводила страхування майна, сприяла розвитку народної освіти, землеробства, місцевих ремесел, торгівлі тощо.

Перший склад Золотоніської повітової управи був вибраний 20 серпня 1865 р. на засіданні повітових земських зборів. Відповідно до Положення «Про губернські і повітові земські установи» голову і членів управи земські збори вибирали на три роки. Таким чином, до першого складу Золотоніської повітової земської управи були обрані ротмістр В. Гінц (голова управи), підполковник П. Деркач, капітан О. Маркевич і керуючий Палатою державних маєтностей на території повіту І. Твердохлібов. Також земські збори вибрали двох кандидатів у члени управи – купця 2-ї гільдії П. Сахновського і надвірного радника Н. Самойлова [5].

7 вересня 1865 р. В. Гінц був затверджений на посаді голови управи начальником Полтавської губернії і майже відразу приступив до виконання своїх обов'язків. Відомо, що до земської реформи він служив мировим посередником 1-ї ділянки Золотоніського повіту і був членом губернського комітету із звільнення селян від кріпосної залежності. Отож В. Гінц мав певний досвід адміністративної діяльності і добре знав місцеве господарство, бо й сам був великим поміщиком. Мешкав Василь Іванович у селі Мицалівка, поблизу якого мав кілька хуторів і близько 1000 десятин землі.

У 1865–1868 рр. В. Гінц був гласним Полтавських губернських земських зборів, а в жовтні 1868 р., враховуючи успішну діяльність на посаді голови Золотоніської повітової управи, його обрали головою губернської земської управи. На цій посаді В. Гінц залишався до 10 жовтня 1870 р. і встиг зробити багато корисних справ. Зокрема, через великий неврожай, який був на Полтавщині в 1867 і 1868 рр., йому довелося організувати видачу населенню продовольчої і фінансової допомоги. Лише в Золотоніському повіті такою допомогою скористалися 12 309 родин, що потерпіли від неврожаю [10, с. 134–145].

Після В. Гінца головою Полтавської губернської земської управи став ще один представник Золотоніського земства – гвардії підпоручик Лев Томара, який виконував ці обов'язки до 6 квітня 1879 року. Опісля він служив Харківським віце-губернатором (1879 – 1880), Смоленським (1880 – 1881), Волинським (1881–1885) і Київським (1885 – 1898) губернатором. З 1895 р. Л. Томара носив звання довічного почесного члена Київського губернського піклування про дитячі притулки. Кілька разів його призначали почесним мировим суддею Київського округу, а Київська міська дума обрала Л. Томару почесним громадянином Києва [14, с. 107].

Таким чином, можемо стверджувати, що завдяки успішній діяльності гласних Золотоніського земства воно було гідно представлене не лише на місцевому, а й на губернському рівні. До речі, у перших скликаннях Полтавських губернських земських зборів Золотоніський повіт мав найбільше представництво – 9 гласних, серед яких варто відзначити ротмістра М. Томару, дійсного статського радника М. Білуху-Кохановського, генерал-майора М. Дарагана, кандидата університету св. Володимира М. Савича та інших [20, с. 45–46].

Важливу роль в системі земського самоуправління відігравали повітові земські управи, які були виконавчими органами земських зборів. Спираючись на історичні матеріали, можна простежити, як відбувалося становлення Золотоніської повітової земської управи і як була організована її діяльність.

Перше засідання повітової земської управи відбулося 16 вересня 1865 р., воно носило організаційний характер. На той час управа ще не мала ні свого приміщення, ні канцелярії, тому її наступне засідання відбулося лише 25 жовтня. А 29 жовтня на черговому засіданні управи було затверджено проект договору з дочками колезького секретаря Наталією і Тетяною Бабицькими про наймання у них будинку для земської управи. Управа погодилася щорічно сплачувати власникам будинку 180 рублів сріблом. Згодом з'ясувалося, що для управи будинок виявився завеликим і дві кімнати за плату віддали під канцелярію предводителя повітового

дворянства. Ще три кімнати відвели для голови та одного з членів управи [5, с. 9, 16].

Для організації діловодства і ведення справ була утворена канцелярія управи у складі секретаря, бухгалтера і двох писарів. На посаду секретаря було призначено колезького секретаря Миколу Прохоровича, який пізніше служив помічником повітового справника. Робота членів управи добре оплачувалася. На утримання голови і трьох членів управи Золотоніські земські збори щорічно асигнували 3000 руб. і 2000 руб. виділяли на утримання канцелярії та приміщення управи [13, с. 4–8]. Кожен із членів управи відповідав за визначене коло обов'язків, які стосувалися земських справ. Між членами управи було встановлене чергування по установі в певні дні, а колегіальні засідання управи, на якому обговорювали робочі питання і виносили по них постанови, відбувалися щосереди.

З часом структура і організація діяльності земської управи зазнавали змін, насамперед через збільшення кола питань, які доводилося вирішувати членам управи та працівникам канцелярії. У 1880 – 1883 рр. у канцелярії управи працювало 12 осіб: секретар управи, бухгалтер, помічник бухгалтера, начальники 1-го і 2-го столів, конторник земської сільської пошти і його помічник, 5 писарів. Крім того, в разі потреби управа наймала двох додаткових писарів. У 1882 р. на утримання земської управи земство асигнувало 7738 руб. [11].

Про обсяг робіт, які виконувала управа можна судити із кількості вхідної і вихідної кореспонденції. Так, у 1884 р. від різних установ та осіб управа отримала 5941 діловий папір і 1965 талонів від казначейства. З них було взято до виконання 3599 паперів, взято до відома і керівництва 1353, приєднано до різних справ 883. Усі талони казначейства були відмічені у відповідних розділах окладних книг управи. Крім того, управою було видано 4152 вихідних виконавчих папери, зокрема 80 циркулярів. Виготовлено і розіслано 2184 штуки «окладних листів», які стосувалися земських зборів, і видано 1316 квитанцій про приймання коштів, що надходили до управи у звітному році [12, с. 9].

У своїй діяльності земська управа була підвітною Золотоніським повітовим земським зборам і щороку надавала письмові звіти про свою діяльність, зокрема, фінансові, які потім друкували окремими виданнями. Значна частина цих видань збереглися до нашого часу і є цінним джерелом для вивчення історії Золотоніського земства та Золотоніського краю загалом.

Наявні джерела дозволяють встановити персональний склад Золотоніської повітової земської управи за увесь період її діяльності (1865 – 1919 рр.). Варто зазначити, що за цей час змінилося 15 голів управи. Найдовше на цій посаді служили І. Тоцький (1880 – 1886), С. Палкін (1886 – 1892), В. Дараган (1892–1897), С. Лукашевич (1901–1907) та Д. Тоцький (1910 – 1916). Напевне, найуспішнішим з усіх керівників управи був Степан Володимирович Лукашевич, який у 1907 р. був обраний членом II Державної думи від землевласників Полтавської губернії. Також він входив до складу III і IV Державних дум, при цьому в 1913 – 1916 рр. залишався гласним Золотоніських повітових земських зборів [7, с. 181–187].

Багато років віддав земській діяльності і колезький реєстратор Яків Хомич Ус, який був членом повітової земської управи з 1873 по 1888 р. Він відповідав за правильне ведення діловодства по бухгалтерському «столу», за бухгалтерський облік і звітність й одноосібно завідував касою управи. Після виходу на пенсію отримував від земства стипендію.

Серед інших членів Золотоніської повітової земської управи, які відзначилися багаторічною і сумлінною службою, варто назвати Д. Демченка, П. Кулічевського, С. Жуковського, Я. Кривошию. У цьому контексті варто згадати і спадкового почесного громадянина Олексія Михайловича Лукашова, який з 1899 по 1917 р. служив секретарем повітової земської управи. Його досвід знадобився й радянській владі. На початку 1920-х років колишній дворянин О. Лукашов працював секретарем виконавчого комітету Золотоніської повітової ради депутатів трудящих.

Після лютневої революції 1917 р. в діяльності земських органів відбулися кардинальні зміни, викликані динамічними

суспільно-політичними процесами, що проходили по всій Російській імперії. Ці зміни зачепили і Золотоніське земство, до складу якого на той час входило 36 гласних та 4 представники різних відомств.

У березні 1917 р. Золотоніським повітовим комісаром Тимчасового уряду був призначений А. Лівіцький, а вже 29 – 30 березня під його головуванням відбулася надзвичайна сесія Золотоніських повітових земських зборів. На ній до складу земських зборів на правах гласних були введені 28 представників від повітового Громадського комітету і 2 особи від професійних груп земських службовців. Після цього 14 гласних звернулися із заявою про перевибори повітової земської управи, губернських гласних, ревізійної та інших комісій. Ці пропозиції були підтримані більшістю голосів. Додатковим аргументом для перевиборів стало те, що голові управи Д. Тоцькому прокуратура висунула звинувачення у зловживанні владою під час проведення закупівель худоби і зерна для армії, після чого він подав у відставку [1, с. 1–27].

У результаті виборів новим головою повітової земської управи став землевласник Ф. Троян, а його заступником – директор Драбівського дослідного поля Б. Кречун. Членами управи були обрані: А. Шандра, Д. Паливода і М. Дорошенко. Пізніше до складу управи були довибрані ще дві особи: М. Піскун і Г. Іванов [1].

19 травня 1917 р. відбулася ще одна надзвичайна сесія Золотоніських земських зборів, у яких взяли участь 52 гласних. Головуючим було обрано відомого громадського і культурного діяча М. Злобинціва (Злобинця), секретарями – О. Лукашова і М. Литвинова. Також збори обрали своїми почесними членами В. Науменка і М. Лучицького. У зборах брали участь міський голова Золотоноші О. Марковський, голова повітової земської управи Ф. Троян, начальник повітової міліції, представники політичних партій та професійних груп, які діяли на території повіту. Останні звернулися із заявами, щоб до складу земських зборів були введені їхні представники. Після нетривалих дискусій права гласних отримали ще 27 осіб від різних політичних партій, професій-

них груп та волосних земств [3]. З одного боку, розширення в земстві народного представництва відповідало демократичним засадам, з іншого – вносило хаос і популізм в роботу виборного органу, який все більше втрачав свою легітимність.

21 травня 1917 р. Тимчасовий уряд затвердив «Тимчасові правила про вибори губернських і повітових земських гласних», які передбачали впровадження демократичної системи земських виборів, та «Тимчасове положення про волосне земське управління», котре передбачало запровадження третьої ланки земського самоврядування. Реформування земського самоуправління вимагали і громадські об'єднання та політичні партії. На початку липня 1917 р. Всеукраїнська рада селянських депутатів закликала до перевиборів земських органів. «Старе панське земство не задовольняло потреб трудового народу і часто кривдило його інтереси, через що і сама – назва земства стала ненависною. Після виборів до нового земства, які мають бути зроблені на підставі всенародного, рівного, прямого і таємного голосування, воно стане народним і зможе задовольнити потреби трудового народу на Україні», – писала газета «Вільне слово». Всеукраїнська рада селянських депутатів також закликала скасувати слово «земство» та замінити його іншою назвою» [17, с. 1–2].

У серпні 1917 р. в Золотоніському повіті відбулися вибори волосних земств, а на початку жовтня пройшли перші демократичні вибори повітового земства. Вони відбувалися за мажоритарною системою й за відкритими виборчими списками, які формували політичні партії. У результаті до повітових земських зборів було обрано 57 гласних і 71 запасного гласного. Здебільшого це були люди, які не мали досвіду земської діяльності, але представляли певні політичні партії чи громадсько-політичні об'єднання. Чи не єдиним гласним, що мав досвід роботи у «старому» земстві, став голова золотоніської «Просвіти» М. Злобинців, який на той час вже був повітовим комісаром освіти Української Центральної Ради.

Під час виборів повітового земства проукраїнські демократичні сили отримали значну кількість голосів, але не

зуміли сформувати більшість. За пропозицією А. Ливицького, який на той час уже був Полтавським губернським комісаром, головою Золотоніської земської управи було вибрано есера С. Каздобіна, який представляв раду Селянських депутатів. Його кандидатуру підтримали гласні від російської соціал-демократичної партії. Така позиція губернського комісара викликала гостру критику з боку представників демократичних сил, які хотіли бачити на цій посаді щирого патріота К. Федоровського [18].

Варто зазначити, що Золотоніське повітове земство одним з перших на Полтавщині підтримало Українську Центральну Раду, визнавши її легітимність. 29 жовтня 1917 р. на черговому засіданні земських зборів, які проходили під головуванням А. Ливицького, земство звернулося до Ради з проханням «взяти на Україні владу у свої руки, доки в Росії панує безлад і Уряд ще не встиг подавити повстання, щоб оборонити рідну Україну од страшної анархії» [19].

На жаль, діяльність демократичного складу Золотоніських земських зборів тривала недовго. З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського діяльність виборних земських органів була припинена, а вся повнота влади передана земським управам, які були перейменовані на «народні управи». Ось що про це писав один із дописувачів газети «Нова Рада» (на нашу думку, це був М. Злобинців): «Полтавщини не минула хвиля самочинного скасування місцевих самоврядувань адміністративною владою. 14 травня було призначено Золотоношське повітове земське Зібрання для обговорення докладів управи ділового змісту.

12 травня призначений гетьманським урядом повітовий староста В. Клименко телефонограмою по повіту заборонив земське зібрання і в той самий день наказав демократичній управі здати свої обов'язки особам по його власному вибору. Народні виборні не противились наказу і вся відповідальна земська робота перейшла до рук нової управи, на чолі якої староста поставив місцевого землевласника Ф. Трояна, що під час революції називав себе навіть «народним соціалістом», членом управи призначений відомий борець І. Поддубний і б. земський начальник Ф. Василенко.

Важко зрозуміти, кому потрібно було розбити і знищити всю ту велику земську роботу, яка провадилась в Золотоношському повіті з початку революції. Невже нова адміністрація не може простити золотоношцям того, що золотонош. земство перше одгукнулось на заклик Центральної Ради й асигнувало земські кошти на велике діло визволення України з віковичного рабства? Чи може золотоношське земство согрішило перед ідеєю української державности тим, що з гарячим вітало перший універсал Центральної Ради і негайно перейшло до українізації всієї земської роботи в повіті – в той час, як інші земства тільки прислухались до визвольного національного руху?

Золотоношське громадянство ще не втратило надії на перемогу права і законности. Земські діячі звернулись до гетьманського уряду і певні в тому, що уряд самостійної України не попустить панування темних сил над українською демократією, установить занедбане право і дасть спроможність золотоношському земству провадити його творчу роботу» [9].

Відновити «право і законність» на території Золотоніського повіту не вдалося. У серпні 1919 р. в ході наступу на Україну Золотоніщину захопили денікінці, які розігнали стару управу. Новим керівником цієї установи призначили дворянина О. Велецького, який раніше був гласним повітових зборів і членом повітової земської управи. Членами управи стали дворянин І. Бржозовський (поляк із с. Крупське) та селянин із села Головатівки Я. Квітка. Крім того, 3 вересня 1919 р. наказом Полтавського губернатора був призначений тимчасовий виконувач обов'язків начальника Золотоніського повіту, яким став полковник В. Локощенко [16]. У цей час повітова управа намагалася зберегти свій вплив на місцеве життя, але безуспішно.

За архівними документами вдалося з'ясувати, що 16 жовтня 1919 р. відбулося одне з останніх засідань Золотоніської повітової земської управи. На ньому розглядали питання про розверстку земських зборів на поточний і майбутній 1920 р. Відзначили великий недобір по губернському земському

збору, який склав 232.285 руб. 35 коп. Згодом владу в Золотоніському повіті захопили більшовики, які взагалі скасували земські установи, замінивши їх революційними комітетами.

Таким чином, аналізуючи діяльність Золотоніського земства за 54 роки (1865–1919), можна побачити, що йому вдалося реалізувати цілу низку важливих проектів у різних галузях земського життя і створити умови для економічного, соціального і культурного розвитку краю. Причому земство не обмежувало себе рамками офіційних положень і циркулярів, а обирало широке поле для діяльності, що відповідало інтересам місцевого населення. Дуже часто саме життя підказувало куди потрібно спрямовувати свої ресурси: і організаційні, і фінансові, і людські. Наприклад, тривалий час Золотоніське земство лобювало проєкт будівництва на території повіту залізничної колії і домоглося реалізації цього важливого інфраструктурного проєкту. Також земство ініціювало масштабне осушення заболочених територій, підтримувало розвиток місцевих промислів і ремесел, вживало заходів для покращення тваринництва та конярства, налагодження агрономічної допомоги населенню тощо.

Особливо плідною була діяльність земства у справі організації системи народної освіти та системи охорони здоров'я населення, забезпечення продовольчої безпеки, розвитку шляхів сполучення і економіки краю, утримання земської сільської пошти тощо. Ключову роль в діяльності Золотоніського земства відігравали предводителі повітового дворянства, голови повітової земської управи та активні земці, які здебільшого належали до дворянського стану.

На жаль, за радянських часів досягнення Золотоніського повітовоо земства замовчувалися або грубо спотворювались. Ситуація з оцінкою земського руху змінилась лише після розпаду СРСР та звільнення історичної науки від ідеологічних кайданів. Приємно відзначити, що за останні десятиліття українськими істориками та краєзнавцями було зроблено значний внесок у дослідження історії Золотоніського земства та його видатних діячів. Так, у серпні 2015 р. в селищі

Драбів відбулася перша районна історико-краєзнавча конференція, присвячена 150-річчю Золотоніського земства, а 27 серпня 2025 р. відбувся регіональний круглий стіл «Золотоніське повітове земство в контексті регіональної історії. 160 років від дня створення».

Сподіваємося, що дослідження історії Золотоніського земства триватимуть і далі, оскільки багато цікавих сторінок цієї історії ще не розкриті й чекають на своїх дослідників.

1. Дописи. *Нова Рада*. 1918. 5 жовтня. С. 3, 4.
2. Журнал Золотоношского уездного земского собрания чрезвычайной сессии 29 марта 1917 г. Золотоноша, 1917. 29 с.
3. Журнал Золотоношского уездного земского собрания чрезвычайной сессии 19 мая 1917 г. с докладами. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1917. 26 с.
4. Журнал чрезвычайного уездного земского собрания заседания 21 февраля 1885 года и приложения к журналу. Полтава: Тип. Н. Пигуренко, 1885. III, 59 с. : табл.
5. Журналы Золотоношской уездной земской управы за 1865 год. Киев : Тип. Федорова, 1866. 38 с.
6. Козоріз В. Земський діяч Василь Косюра та його внесок у розвиток Золотоніського краю. *Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького* : веб-сайт. URL: https://biblioteka.cdu.edu.ua/images/Kozoriz1_compressed.pdf (дата звернення: 25.09.2025).
7. Лукашевич С. В. *История Полтавы* (Сайт Бориса Тристанова). URL: <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=3954> (дата звернення: 25.09.2025).
8. Михайло Максимович та його діяльність у Золотоніському повітовому земстві. *Краєзнавство*. 2013. № 1. С. 181–187.
9. Мордовцев Д. Л. Десятилетие русского земства, 1864–1875. СПб, 1877. 374 с.
10. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1869 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1870. 187 с.
11. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1882 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1883. 330 с.
12. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному земскому собранию XXI-го очередного созыва за 1884 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1885. III, 213 с.
13. Отчет о действиях и распоряжениях Золотоношской уездной земской управы за 1867 год. Киев : Тип. Федорова, 1868. 80 с.
14. Павловский И. Ф. *Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители* : опыт крат. биограф. слов.

- Полтав. губ. с пол. XVIII в. с 182 портр. Харьков : САГА, 2009. XV, 296 с. : портр.
15. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. : в 89 т. (119 вып.). Санкт-Петербург, 1904. Т. XXXIII : Полтавская губерния. XXXIV, 315 с.
 16. *Полтавские губернские ведомости*. 1919. 7 сентября. С. 1.
 17. Постанови Ради селянських депутатів у Києві. *Вільне слово*. 1917. 10 липня. С. 2.
 18. Провізоричне намічення голови повітового земства в Золотоноші. *Вільне слово*. 1917. 25 жовтня. С. 3.
 19. Протокол земського чергового зібрання. *Вільне слово*. 1917. 8 листопада. С. 2.
 20. Свод журналов и постановлений Золотоношского уездного земского собрания четвертого созыва 8 – 16 августа 1868 года. Киев : Тип. Федорова, 1868. 216 с. : табл.
 21. Список гласным Золотоношского уезда и кандидатов к ним, избранных на трехлетия с 1877 года. Свод Журналов с Приложениями Золотоношского уездного Земского Собрания очередного XIII созыва заседания 10, 11 и 12 июля 1877 года. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1877. XII, 320 с.
 22. Список Золотоношским уездным гласным, прибывшим в очередное Земское Собрание. Свод Журналов и постановлений Золотоношского уездного земского собрания четвертого созыва 8 – 16 августа 1868 года. Киев : Тип. Федорова, 1868. 216 с.
 23. Чехович В. А. ЗЕМСТВА. Енциклопедія історії України. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Zemstva> (дата звернення: 25.09.2025).
 24. Щербина Ф. А. История Полтавского земства. Дореформенный период и введение земских учреждений. Вып. I. Полтава, 1914 г. 236 с.

Лариса КОЗОРИЗ,
завідувачка відділу наукової систематизації, предметизації та організації систематичних каталогів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (м. Харків)

ВИДАННЯ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА У ФОНДАХ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

Важливим джерелом пізнання минувшини є стародруки видань органів місцевого самоврядування XIX – поч. XX ст. Розвиток книгодрукування у м. Золотоноша Полтавської губернії детально розглянуто в історико-бібліографічному дослідженні «Золотоніський книгодрук (кінець XIX – початок XX століття)» [1]. Чимало видань, які згадуються в цьому дослідженні, можна зустріти і в фондах публічних та наукових бібліотек.

У фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка зберігаються друковані пам'ятки, які стосуються діяльності земських установ на Лівобережній Україні, в тому числі тут є колекція видань Золотоніського повітового земства Полтавської губернії. Метою цього повідомлення є оглядово-текстуальний аналіз вказаних документальних джерел колективного походження.

Загалом, у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка зберігається 25 друкованих журналів Золотоніських повітових земських зборів та звітів Золотоніської повітової земської управи земським зборам про діяльність управи, що охоплюють період від 1865 до 1890 р. На нашу думку, цінність цих видань полягає в наступному:

По-перше, це оригінальні друковані видання, деякі з яких можна вважати бібліографічними раритетами.

По-друге, ці видання мають велику наукову цінність для істориків, краєзнавців та інших дослідників, які вивчають земський період нашої історії. Ми знаємо, що значна частина архівних матеріалів, які стосувалися діяльності Золото-

ніського земства, була знищена, натомість друковані видання значною мірою збереглися. Для багатьох дослідників вони виступають у ролі першоджерел, оскільки містять унікальну інформацію про суспільно-економічні, культурні відносини, побутове життя населення історичної Золотоніщини другої половини XIX – початку XX ст.

По-третє, ці видання є доступними для всіх читачів бібліотеки і деякі дослідники вже не раз ними скористалися.

Наразі презентуємо кілька видань, які стосуються перших років діяльності Золотоніського повітового земства. Вони цікаві тим, що розкривають специфічні умови, в яких відбувалося становлення земського самоврядування на Золотоніщині, містять персональний склад гласних Золотоніських повітових земських зборів, членів земської управи, співробітників інших земських органів. Земські видання також розкривають процеси становлення в повіті системи народної освіти, земської медицини, дорожнього будівництва, земської пошти та інших галузей.

Найдавніше видання, віддруковане у типографії Федорова у м. Київ 1866 р. – «Журналы Золотоношской уездной земской управы за 1865 год» [2].

З нього випливає, що перше засідання Золотоніської повітової земської управи відбулося 16 вересня 1865 р, і на ньому вирішувались організаційні питання. Засідання управи відкрив голова управи ротмістр Василь Іванович Гінц, обраний на цю посаду земськими зборами і затверджений полтавським губернатором.

Як відомо, перші (установчі) збори Золотоніського повітового земства відбулися 18–21 серпня, і на них було сформовано перший склад управи. Головою управи було обрано ротмістра Василя Гінца, членами управи – підполковника Петра Деркача, інженер-капітана Олександра Маркевича, а також губерньського секретаря Никифора Самойлова і купця 2-ї гільдії Петра Сахновського. На організацію роботи управи та оплату роботи її членів було виділено 2000 руб.

Наступні засідання земської управи відбулися 25, 29, 30 жовтня, потім 1, 2, 4, 12, 14, 17, 19, 25, 26 листопада. Загалом,

у перший рік діяльності Золотоніської земської управи впродовж вересня–грудня 1865 р. відбулося 20 засідань земської управи, на яких розглядалися важливі для повіту питання. Наприклад, про боротьбу з епідемією сифілісу, яка спалахнула в повіті, та влаштування медичної частини. На сторінках журналів бачимо прізвища земських лікарів і фельдшерів, які боролися за народне здоров'я.

Наступне видання – «Журнал Золотоношской уездной земской управы за 1866 год» [3].

22 серпня 1866 р. на засіданні земської управи розглядали питання про прийняття у відання земства всіх громадських хлібозапасних магазинів і зерна, яке в них зберігалось, а також медичних закладів, що відносилися до казенного відомства.

Розглянемо «Отчет о действиях и распоряжениях Золотоношской уездной земской управы за 1867 год» [6].

На першій сторінці цього видання стоїть кругла печатка Харківської громадської бібліотеки. І це говорить про те, що це та інші видання із земської серії могли потрапити до бібліотеки ще відразу після їх видання. Можливо, вони потрапили туди із типографії Є. Федорова, яка розсилала обов'язкові примірники своїх видань у найбільші бібліотеки.

Видання цікаве тим, що містить кошторис земських доходів і видатків на 1867 р., перелік натуральних повинностей, які відбувало місцеve населення, Правила про влаштування в Золотоніському повіті медичної частини та багато іншої інформації.

У фондах бібліотеки також маємо видання «Журналы и постановления Золотоношского уездного земского собрания за 1867 год», яке також містить багато цінної та цікавої інформації [4].

Не менш цінним є «Свод журналов и постановления Золотоношского уездного земского собрания четвертого созыва 8–16 августа 1868 года» [8].

На перших сторінках цього видання бачимо список із 49 гласних Золотоніських повітових земських зборів, які брали участь у засіданні 8 серпня 1868 р. Серед них – прізвище

статського радника Михайла Олександровича Максимовича – відомого вченого і першого ректора Київського університету [8, с. 16].

У цьому виданні також можна знайти інформацію про вибори чергового складу Золотоніської повітової земської управи, які відбулися 16 серпня 1868 р. На нове триріччя головою управи було вибрано полковника Петра Деркача, оплачуваними членами управи – губернського секретаря Никифора Самойлова, казенного селянина Івана Келеберду, титулярного радника Якова Деркача, а також двох членів управи, які не отримували жалування – титулярного радника Петра Ілляшенка-Кириловича та колезького асесора Петра Ілляшевича. Під час цього засідання також відбулися вибори губернських гласних від Золотоніського земства.

Дуже цінний матеріал – проект організації народної освіти в Золотоніському повіті і мережі шкіл, проект організації земської пошти та пропозиції земських лікарів щодо покращення медичного обслуговування населення.

«Отчет за 1869 год Золотоношской уездной земской управы». [5].

Це структурований звіт про діяльність повітової земської управи за звітний період. Містить інформацію про структуру земських доходів і витрат, стан дорожнього господарства, медицини, народної освіти, народного продовольства, місцевої торгівлі і промисловості тощо. Також бачимо дані про ціни на землеробські роботи, на пшеницю та інші продукти сільськогосподарського виробництва.

«Свод журналов и постановления Золотоношского VI очередного уездного земского собрания 31-го мая и 1-го июня 1870 года» [9].

Звертаємо увагу на один цікавий документ, який міститься в цьому виданні – Положення про заснування при повітових училищах Полтавській губернії педагогічних класів для підготовки учителів початкових народних шкіл. Цей документ показує, як у повіті відбувалося створення системи підготовки вчительських кадрів.

Як бачимо, починаючи з 1870 р. свої звіти й журнали Золотоніське повітове земство друкувало у м. Полтаві, в

приватній типографії М. Пігуренка. На них також стоять печатки Харківської публічної бібліотеки, а також зазначено, що ці видання друкувалися з дозволу Полтавського губернатора. Це вказує на існування певних цензурних правил, які існували в царській Росії. У 1904 р. за зверненням гласного Івана Лучицького Золотоніська повітова управа порушила питання про відміну цензури на друк земських видань. Проте це клопотання було відхилене Полтавським губернатором.

Від 1890 р. журнали і звіти Золотоніського земства вже друкувалися в Золотоноші в типографії Лепського і Вурмана. Спочатку ця типографія містилася в домі міщанки Гайдовської, а згодом у власному приміщенні власників типографії.

У фондах нашої бібліотеки є «Свод журналов Золотоношского уездного земского собрания чрезвычайного заседания 23 февраля и XXVI очередного заседаний 5, 6, 7 сентября 1890 года» [7]. На ньому міститься дарчий надпис, який свідчить, що ця книжка була подарована губернському гласному Василю Івановичу Мезенцеву, а ким саме подарована – невідомо.

На жаль, у фондах відсутні видання Золотоніського земства, які з'явилися після 1891 р. Але ми знаємо, що вони є в інших бібліотеках, а також на інтернет-ресурсах. Наприклад, Полтавська обласна наукова бібліотека оцифрувала і розмістила на своєму вебсайті «Журналы Золотоношского уездного земского собрания, 51-й очередной сессии, заседания 29-31 октября 1915 г. с приложениями», а також «Отчет о деятельности Золотоношского сельскохозяйственного общества за 1905 год»: <https://ebook.library.pl.ua/items/show/4415>.

Можна зробити висновок, що з усіх видань, які виходили під егідою Золотоніського земства, найбільш цінними з них є Додатки (Приложения) до звітів Золотоніської земської управи, які містять багато цінної і цікавої інформації, зокрема, статистичної, про діяльність земських органів та установ, про економічне життя Золотоніського краю тощо.

Загалом, видавнича діяльність Золотоніського земства не обмежувалася лише виданням Журналів і Звітів про діяльність земських установ. Окремими виданнями виходили:

Статут Золотоніської нижчої сільськогосподарської школи 1-го розряду (Золотоноша, 1898. 37 с.) а також Звіти про діяльність цієї школи;

Каталог складу книг і письмального приладдя Золотоніського земства (1898, 35 с.);

Статут безкоштовної народної бібліотеки-читальні Золотоніського земства (Золотоноша : [б. и], [190?]. 6 с. Без тит. арк. і обклад.);

Каталог книг Золотоніської земської публічної бібліотеки (Золотоноша : тип. П. Лепкого и И. Вурмана, 1909. 592, 39 с.);

Інструкція земської лікарської служби в Золотоніському повіті (Золотоноша, 1902. 3–15 с.) та інші видання.

Таким чином, багатогранна діяльність Золотоніського повітового земства відобразилася в багатьох його стародруках, частина з яких зберігається в ХДНБ ім. в. Г. Короленка. Вони є цінним джерелом для об'єктивної реконструкції сторінок місцевої історії, особливо в царині місцевого самоврядування.

1. Золотоніський книгодрук (кінець XIX – початок XX століття). Історико-бібліографічне дослідження / за ред. та упоряд. О. З. Силки. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. 232 с.
2. Журнали Золотоношской уездной управы за 1865 год : [Полтав. губ.]. Киев : Тип. Федорова, 1866. 38 с.
3. Журнали Золотоношской уездной управы за 1866 год : [Полтав. губ.]. Киев : Тип. Федорова, 1866. 38 с.
4. Журнали и постановления Золотоношского уездного земского собрания за 1867 год : [Полтав. губ.]. Киев : Тип. Федорова, 1867. 19 с.
5. Отчет за 1869 год Золотоношской уездной земской управы : [Полтав. губ.]. Полтава : Тип. Пигуренко, 1870. 187 с.
6. Отчет о действиях и распоряжениях Золотоношской уездной земской управы за 1867 год : [Полтав. губ.]. Киев : Тип. Федорова, 1868. 80 с.
7. Свод журналов Золотоношского уездного земского собрания : Чрезвычайного заседания 23 февраля и XXVI очередного, заседаний: 5, 6 и 7 сентября 1890 года : [Полтав. губ.]. Золотоноша : Тип. Лепкого и Вурмана, 1891. XVIII, 356 с.
8. Свод журналов и постановлений Золотоношского уездного собрания, четвертого созыва, 8-16-го августа 1868 года. Киев : Тип. Федорова, 1868. 216 с. : табл.
9. Свод журналов и постановлений Золотоношского VI очередного уездного земского собрания, 31-го мая и 1-го июня 1870 года. Киев : Тип. Федорова, 1870. XII, 275 с.

Олександр КОЗОРИЗ,
аспірант кафедри культурології та
музеєзнавства Харківської державної
академії культури (м. Харків)

ЗЕМСЬКИЙ ДІЯЧ ВАСИЛЬ КОСЮРА ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК ЗОЛОТОНІСЬКОГО КРАЮ

Досліджуючи історію Золотоніського земства, можна переконатися, що на різних етапах його діяльності серед загальної маси земських діячів помітно виділялася група осіб, які користувалися особливою повагою та авторитетом серед своїх колег. Здебільшого це були добре освічені особи, що мали козацько-дворянське походження та займали в суспільстві привілейоване становище. Одним із таких діячів був дійсний статський радник Василь Васильович Косюра (1842–1915), який прослужив у Золотоніському земстві майже пів століття. Багато років він був гласним Золотоніських повітових земських зборів, мировим суддею і почесним мировим суддею. Крім того, його чотири рази обирали гласним Полтавських губернських земських зборів, а з 1892 по 1904 р. він представляв там інтереси Золотоніщини як предводитель повітового дворянства і голова повітових земських зборів [22, с. 4].

На жаль, в історичній та краєзнавчій літературі, присвяченій Золотоніському земству, про В. Косюру вкрай обмаль інформації. Його громадську і службову діяльність ніхто не досліджував, що не дозволяє об'єктивно оцінити роль цієї особистості в історії Золотоніщини. Тому, спираючись до доступні історичні джерела, ставимо за мету дослідити найважливіші віхи життєвого шляху В. Косюри та з'ясувати його внесок у розвиток Золотоніського краю.

Насамперед зазначимо, що В. Косюра стояв біля витоків Золотоніського земства, яке було створене у 1865 р. А за кілька років «дійсного студента» В. Косюру обрали гласним Золотоніських повітових земських зборів від курії землевласників і з цього часу він з головою поринув у громадську діяльність. У журналах і звітах Золотоніського земства зафік-

совано, що Василь Косюра входив до комісії, яка розглядала пропозиції щодо організації та функціонування в повіті системи народної освіти. 8 серпня 1868 р. під час засідання земських зборів він запропонував розширити програму Золотоніського повітового училища і запровадити в ньому викладання однієї класичної і двох європейських мов. На думку гласного, такий крок дозволив би батькам учнів після закінчення повітового училища відразу віддавати їх до 4-го класу Лубенської гімназії [27, с. 12–13]. Земські збори підтримали цю пропозицію й асигнували на вивчення іноземних мов у повітовому училищі 200 руб. Ще 150 руб. на добру справу пожертвував почесний доглядач училища і гласний Золотоніського повітового земства В. Іванов [27, с. 118–119].

Тоді ж гласні Золотоніських земських зборів порушили питання про відкриття в повітовому училищі підготовчого класу для вчителів народних шкіл. Ця ініціатива була підтримана міністром народної освіти. У свою чергу Золотоніське земство асигнувало із губернського збору 333 руб. 33 коп. на підготовку учителів, а також заснувало п'ять стипендій для учнів, які виявлять бажання стати народними вчителями [27, с. 180–181].

Питаннями народної освіти Василь Косюра опікувався і у складі Полтавських губернських земських зборів, до яких вперше був обраний гласним в 1868 р. Відомо, що він брав участь у роботі комісії щодо влаштування учительської школи при Лубенській гімназії, за що 9 жовтня 1872 р. разом з іншими членами комісії отримав подяку від губернського земства.

Варто зазначити, що за три десятиліття земської діяльності В. Косюра пройшов шлях від губернського секретаря (з 1871 р.) до дійсного статського радника (з 1901 р.), що для провінційного чиновника було неабияким кар'єрним досягненням. Адже дійсні статські радники відносились до вищого чиновництва Російської імперії, які визначали курс політики держави. Зазвичай цей цивільний чин IV класу в Табелі про ранги присвоювали директорам департаментів, губернаторам, градоначальникам, послам і посланникам та деяким іншим

категоріям службовців. Дійсний статський радник відповідав чину генерал-майора в армії і контр-адмірала на флоті.

У Золотоніському повіті було лише кілька осіб, котрі мали чин дійсного статського радника. Серед них – гласний Михайло Білуха-Кохановський, який раніше служив камергером при імператорському дворі, а потім – у державній канцелярії [21, с. 140–141]. Ще одним авторитетним діячем Золотоніського земства був Василь Цимбалістов. У 1887–1892 рр. він служив предводителем дворянства Золотоніського повіту і в 1905 р. отримав чин дійсного статського радника [20, с. 19].

Після В. Цимбалістова предводителем золотоніського дворянства було обрано 50-річного Василя Косюру, який сумлінно виконував ці обов'язки з 1892-го по 1904-й рік. На цій посаді він згадується і в 1906 р. [20, с. 19]. Для Золотоніського повіту це було своєрідним рекордом, адже в пореформений період В. Косюра найдовше представляв інтереси місцевого дворянства та всього населення повіту.

На жаль, за радянських часів прізвище Василя Косюри було несправедливо забуто, як і багатьох інших прогресивних діячів, що мали дворянське походження. І все ж, спираючись на історичні джерела, вдалося відтворити життєвий шлях та основні віхи службової біографії В. В. Косюри, який залишив в історії Золотоніського краю помітний слід.

Василь Васильович Косюра народився 25 лютого 1842 р. в селі Мар'янівка Золотоніського повіту (тепер село у складі Чернобаївської сільської ради) і походив із старовинного козацько-шляхетського роду. Його прадід Василь Кирилович Косюра був значковим товаришем Переяславського полку і нажив чималі маєтності на території Кропивнянської та Золотоніської сотень. Згодом ці маєтності успадкував його син Йосип Васильович Косюра, який свого часу служив за-сідателем у Золотоніському нижчому земському суді, а потім і внук – Василь Йосипович [14, с. 515–523].

Відомо, що Василь Йосипович Косюра служив у гусарському полку і в 1830 р. вийшов у відставку в чині штабс-ротмістра. Мав землю і кріпаків у Золотоніському, Лубенському та Хорольському повітах. У 1847–1850 рр. був предводителем

дворянства Золотоніського повіту, а 8 березня 1851 р. його прізвище було занесене до 2-ї частини дворянської родовідної книги Полтавської губернії [33, с. 349].

Загалом у 50-х рр. XIX ст. на території Золотоніського повіту мешкало щонайменше 10 представників козацько-дворянського роду Косюр. Зокрема, в «деревні» Мар'янівка мешкали штабс-капітан Митрофан Косюра, титулярний радник Іван Косюра, штаб-ротмістр Василь Косюра. У Красенівці мешкали підпоручик Іван Косюра, дворяни Василь і Захарій Косюри, а в Крупському – титулярний радник Михайло Косюра [3].

З-поміж цих родин Василь Йосипович Косюра з дружиною Ксенією були найбагатшими: мали у власності близько 120 десятин землі. Вони народили і виховали двох дочок і трьох синів, дали їм прекрасну освіту. Відомо, що найстарший син В. Й. Косюри – Микола, навчався у благородному пансіоні колезького секретаря Слевинського в Харкові, а потім закінчив Харківський університет. Тривалий час він служив у Золотоніському повітовому земстві: був гласним земських зборів, губернським гласним, депутатом дворянства Полтавської губернії. Також кілька разів його обирали почесним мировим суддею та мировим посередником 3-ї ділянки Золотоніського повіту, членом попечительської ради Золотоніської жіночої прогімназії. М. Косюра дослужився до чину губернського секретаря. В останні роки мешкав у своєму родовому маєтку в селі Мар'янівка, де, напевне, і був похований після смерті в 1900 р.

Василь Васильович Косюра також отримав добру освіту. Його прізвище згадується серед студентів першого курсу історико-філологічного факультету Харківського університету, які були допущені до слухання лекцій на 1859 – 1860 академічний рік. Зазначено, що дворянин Василь Косюра закінчив приватний пансіон і вступив до університету 19 серпня 1858 р. [34].

Можемо припустити, що навчання в Харківському університеті мало ключове значення для формування прогресивних поглядів Василя Косюри і його активної життєвої позиції.

Програма навчання на історико-філологічному факультеті дозволила йому вивчити кілька європейських мов, а також філософію, риторику, давню історію, поетику, політичну економію, статистику та інші науки. В. Косюрі пощастило слухати лекції і навчатися в таких відомих педагогів і професорів як М. Лавровський (декан історико-філологічного факультету), О. Рославський-Петровський, І. Сокальський, І. Срезневський, О. Потебня та ін. [11].

11 червня 1865 р. В. Косюра закінчив повний курс наук в Харківському університеті, отримавши звання «дійсний студент». Це звання давало право займати посади вчителів у повітових училищах та гімназіях. Для отримання такого звання випускник університету за результатами іспитів мав отримати задовільні оцінки з усіх предметів, визначених для повного факультетського курсу. Ті ж випускники, що бажали отримати звання «кандидата» або магістра, мали ще й захистити дисертацію.

Напевне, Василя Косюру не приваблювала наукова кар'єра, тому по закінченню університету він повернувся на свою батьківщину, в Мар'янівку (стара назва – Криси). На той час його батько вже помер і усіма господарськими справами завідувала мати. Напередодні селянської реформи 1861 р. Ксенія Косюра мала в Мар'янівці 148 душ кріпаків і 165 десятин землі [23, с. 10]. Згодом цю землю успадкував Василь, набувши статусу землевласника. Відомо, що він також мав невеликий маєток у сусідньому селі Старий Іржавець Лубенського повіту, при якому був цегельний завод і невелика пивоварня. Але класичним поміщиком Василь Косюра так і не став. З початком земської реформи і відкриттям земських установ перед ним постали зовсім інші перспективи.

Свою службову діяльність Василь Косюра розпочинав у Лубенському повітовому училищі, в якому в 1865 р. був заснований педагогічний клас для підготовки вчителів народних шкіл. Напевне, деякий час В. Косюра працював тут викладачем, а 1 лютого 1868 р. попечитель Київського навчального округу затвердив його почесним доглядачем («смотрителем») Лубенського повітового училища [12]. Втім,

вже у квітні 1870 р. Василь Косюра подав прохання про звільнення його з посади почесного доглядача, скоріше за все, у зв'язку з переходом на службу до Золотоніського земства.

Можемо стверджувати, що В. Косюра стояв біля першоджерел багатьох земських реформ у Золотоніському повіті і брав активну участь в їх реалізації: університетська освіта і широта поглядів дозволяли йому розробляти цікаві і ґрунтовні проєкти. Приміром, 15 червня 1872 р. на черговому засіданні земських зборів він порушив питання про необхідність відкриття в Золотоноші літографії для друкування паперів земської управи та приватних осіб. Проте ця пропозиція не отримала підтримки. Напевне, не всі земські гласні розуміли силу друкованого слова. Тоді ж, у зв'язку з поширенням холери, гласний В. Косюра запропонував запросити до повіту більше лікарів, щоб організувати ефективну боротьбу з небезпечною епідемією [28, с. 9, 13].

Маємо дані, що з 1883 р. Василь Косюра входив до Санітарної ради повіту й опікувався Вереміївською медичною дільницею, багато уваги приділяв питанням санітарного благополуччя та охорони народного здоров'я. Також він входив до комісії, яка в 1879 році розробляла проєкт паромної переправи через Дніпро на Черкаси. Тоді ж комісія висловила побажання щодо влаштування залізничного сполучення між Золотоніським повітом і Черкасами, що мало важливе значення для розвитку торгівлі та економічних зв'язків [29, с. 317–318].

Як бачимо, діяльність Василя Косюри у статусі гласного Золотоніських повітових земських зборів була всебічною і різноплановою. Та все ж найбільше уваги він приділяв питанням народної освіти. Тим паче, що у складі Золотоніських повітових земських зборів перших скликань було чимало прогресивних діячів, які усвідомлювали важливість поширення грамотності та освіти серед простого народу. Одним з таких діячів був випускник Київського університету Микола Савич.

У журналах Золотоніського земства зафіксовано, що гласні Микола Савич і Василь Косюра в 1876 р. входили до комісії з покращення народних училищ і розробили концеп-

цію нової організації в повіті шкільної справи [30, с. 160–161]. Питання вдосконалення системи народної освіти вони порушували й на засіданнях Полтавських губернських зборів, як гласні від Золотоніського повіту. 23 жовтня 1868 р. на одному з таких засідань Василь Косюра звернув увагу на численні недоліки у справі організації народної освіти і запропонував створити при губернській управі постійну комісію для всебічного розроблення цього питання. До складу комісії, на думку В. Косюри, мали входити особи, вибрані губернськими зборами, а також члени училищних рад із правом дорадчого голосу. Його ініціативу підтримав гласний М. Савич, проте остаточний розгляд цього питання відклали до наступних зборів [31, с. 149].

Варто зазначити, що протягом всього періоду діяльності Золотоніського земства питання народної освіти були одним з його безумовних пріоритетів. Розширюючи мережу початкових народних училищ, земство також вживало заходів для розвитку середньої та професійної освіти. Важливим досягненням на цьому шляху стало відкриття в 1873 р. Золотоніської жіночої прогімназії з одним підготовчим і трьома звичайними класами. Спочатку на облаштування і утримання цього навчального закладу земство виділило 1632 руб 17 коп., а потім щороку збільшувало цю суму [16, с. 182–183]. 25 червня 1873 р. за пропозицією В. Косюри та інших гласних була обрана піклувальна рада жіночої прогімназії, до складу якої увійшли М. Савич і його дружина Варвара (Лизогуб), П. Максимович і його дружина Анастасія (Дараган), В. Гінц, І. Шуліченко-Єщенко і М. Косюра [26, с. 13].

У 1875 р. крім жіночої прогімназії в Золотоноші за підтримки повітового земства діяло приватне двокласне училище В. Авадовського, а в повіті – 8 двокласних і 22 однокласних народних училища. У названих закладах навчалися 2301 хлопчик і 108 дівчаток. Того ж року Золотоніське земство порушило питання про відкриття в повіті сільських міністерських народних училищ з покращеною програмою викладання. Згодом такі училища були відкриті у Драбові, Великій Бурімці та Піщаній [17, с. 162–168].

Ще одним вагомим досягненням Золотоніського земства стало відкриття у 1883 р. в Золотоноші центральної учительської бібліотеки. Василь Косюра був одним із розробників положення про цю бібліотеку, над яким також працювали гласні Іван Лучицький, Микола Савич, Іван Велецький, Степан Лукашевич, Олександр Гінц, Ілля Тоцький, Михайло Дараган і Петро Максимович. «Ця бібліотека має прямою і головною своєю метою надавати учителям народних училищ засоби для ознайомлення з кращими творами літератури і сучасним станом педагогіки. Вона засновується й існує на кошти Золотоніського земства і на приватні пожертви грошима та книгами», – було сказано в положенні [25, с. 123].

Схиляємося до думки, що на початку своєї громадської діяльності Василь Косюра сповідував ліберальну народницьку ідеологію, яка в той час була популярною серед прогресивної частини дворянства. Принаймні, він був одним із тих земських діячів, котрі свято вірили, що добробут простого народу можна підвищити через покращення його освіти та наділення невід'ємними правами. У цьому плані дуже показовим є виступ В. В. Косюра на одному із засідань земських зборів, яке відбулося у серпні 1883 р. На них обговорювали доповідь гласного Михайла Дарагана про стан народної освіти і шляхи її покращення. Аналізуючи проблеми освітньої галузі, В. Косюра заявив, що головним гальмом розвитку народної освіти, на його думку, є повна відсутність книг для народного читання.

Неважко здогадатися, що мовилося про українські книги та підручники, які були під забороною царської влади. «Існуючі книги до того незадовільні, що не тільки не можуть зацікавити учня, але й можуть відбити у нього будь-яке бажання читати», – заявляв В. Косюра. На його переконання, книги Ушинського, Паульсона та інших російських педагогів за своїм змістом і мовою зовсім не були пристосовані до українських шкіл (у оригінальному тексті – «школ Малоросії»), а оповідання, які в них містяться, не відповідали ні духу, ні розумінню «народу нашої місцевості». «Нам потрібна така книга для народного читання, яка б у легкій і доступній

формі давала відомості, що цікавлять учня, в душі і характері народу, відповідно до його понять і світорозуміння», – переконував своїх колег Василь Косюра [25, с. 77–78].

Для покращення якості народної освіти В. Косюра запропонував заснувати грошову премію від земства за кращу книгу для народного читання, а також створити якесь періодичне видання, напевне, україномовне. Цю ідею відразу ж підтримав професор Київського університету І. В. Лучицький. Він запропонував доповнити пропозицію В. Косюра таким формулюванням: «З огляду на відсутність посібника, пристосованого до розуміння і обстановки життя українця (в оригінальному тексті – «малоросса»), і крайньої незадовільності в цьому відношенні «Родного слова» Ушинського, необхідно призначити премію за кращий посібник, який би прямо відповідав потребам місцевого населення. А оскільки така потреба існує не лише в Золотоніському повіті, то краще звернутися з цією пропозицією до губернського земства, не визначаючи розміру премії» [25, с. 77–78].

Ініціативу В. Косюра та І. Лучицького підтримав предводитель дворянства Золотоніського повіту О. Гінц, який головував на земських зборах. Він запропонував звернутися до губернського земства з клопотанням про призначення трьох премій за кращий підручник, книгу для народного читання і періодичне видання. Ця пропозиція була одногласно схвалена гласними повітових зборів, які доручили земській управі направити відповідне клопотання до Полтавських губернських зборів [25, с. 77–78].

Питання про призначення премій за кращий підручник, книгу та періодичне видання для народного читання стало предметом обговорення на засіданні Полтавських губернських земських зборів, що проходили 27 жовтня 1883 р. [7, с. 32–33]. Проте збори не підтримали ініціативу Золотоніського земства щодо призначення премії за кращий підручник, книгу та періодичне видання. Це було зроблено без жодних пояснень або ці пояснення не потрапили до протоколу. Втім, причини такого рішення були цілком зрозумілі: більшість гласних губернських зборів не захотіли вступати в конфлікт

з царською владою, яка не визнавала української мови і всіляко обмежувала її використання. Пізніше з цієї ж причини Полтавське губернське земство не підтримало клопотання представників Золотоніського земства, які пропонували звільнити від тілесних покарань тих жителів Золотоніського повіту, що закінчили народну школу [19, с. 32].

Попри все, Василь Косюра і далі продовжував відстоювати свої ідеї та проекти, спрямовані, зокрема, на покращення якості народної освіти. Як уже було сказано, у 1892 р. його обрали предводителем дворянства Золотоніського повіту, що відкрило перед ним нові можливості. Адже в адміністративно-управлінській системі Російської імперії інститут предводителів дворянства був доволі важливою ланкою, а самі предводители мали особливий статус. Предводитель був головою дворянських зборів і дворянської опіки, головував на повітових земських зборах, повітових з'їздах, входив до різних комісій. Крім того, предводитель дворянства очолював повітову навчальну раду, яка ухвалювала багато важливих рішень у галузі народної освіти.

У фонді 473 державного архіву Черкаської області збереглися журнали засідань Золотоніської повітової навчальної ради, на яких головував предводитель дворянства В. Косюра. У 1896 р. ним було проведено 10 засідань ради, наступного року – 8. Найчастіше на таких засіданнях розглядалися кадрові питання: про призначення та переміщення вчителів і законовчителів початкових народних училищ, проведення іспитів, призначення попечителів сільських училищ, звернення Золотоніської повітової управи та різних посадових осіб з питань організації народної освіти. Приміром, 23 лютого 1897 р. на засіданні училищної ради розглядали подання Золотоніської повітової управи про тимчасове видалення з навчального процесу 12 учнів Великохутірського народного училища і 8 Драбівецького, які захворіли на трахоми (хронічне інфекційне захворювання очей). Училищна рада підтримала це подання [9].

Маємо дані, що в 1898 р. В. Косюра входив до губернської комісії у справах дворянства, яка розглядала питання про

виховання і освіти дворянського юнацтва та про заходи забезпечення матеріальних інтересів помісного дворянства. На розгляд цієї комісії Василь Косюра виніс проект щодо покращення освіти дворянських дітей, в чому він бачив головний засіб для підняття його значення [20, с. 131–132]. Не забував Василь Косюра і про освіту селянських дітей. У 1900 р. для земської початкової школи в селі Старий Іржавець Лубенського повіту він надав один із власних будинків, сторожа та опалення. У 1907 р. тут відкрили ще одну початкову школу.

Як бачимо, Василь Косюра відіграв помітну роль в системі станового (дворянського) і земського самоуправління. Про це свідчить і той факт, що в 1898 р. повітові збори обрали його головою Золотоніської повітової земської управи, але невдовзі Василь Васильович відмовився від цієї посади, напевне, через недоцільність суміщення двох керівних посад. 3 лютого 1899 р. на позачергових зборах головою управи було обрано 46-річного Степана Лукашевича [7, с. 10], який обіймав цю посаду впродовж 8 років.

Факти свідчать про те, що Василь Косюра і Степан Лукашевич були одностайними з багатьох питань земського життя і багато зробили для соціально-економічного та освітнього розвитку Золотоніщини. Аналізуючи діяльність Золотоніського земства, Б. Веселовський писав, що з 1898 р. група прогресивних діячів Золотоніського земства (називає І. Лучицького, В. Косюра, М. Савича) зміцнила своє становище, а з 1900-х рр. спостерігається значний підйом культурно-господарської діяльності земства, в результаті чого разом із Лохвицьким воно стає на перше місце в губернії [2, с. 293–294]. Варто зазначити, що саме в цей період було відкрито Золотоніську нижчу сільськогосподарську школу (1898 р.), публічну земську бібліотеку в Золотоноші (1901 р.), чоловічу прогімназію (1904 р.), розпочато будівництво приміщення жіночої прогімназії і перетворення її в класичну гімназію. Також у 1903 р. в Золотоноші було зведено двоповерховий будинок повітового земства, який став справжньою окрасою міста.

Матеріали Золотоніського повітового та Полтавського губернського земств свідчать, що В. Косюра підтримував не лише освітні, а й інші важливі проекти, спрямовані на покращення добробуту місцевого населення. Свого часу він входив до Медичної комісії і Санітарної ради повіту, займався розробленням економічних питань. У 1882 р. гласні Золотоніських повітових земських зборів М. Савич, І. Лучицький та В. Косюра вперше порушили питання про впорядкування відхожих землеробних промислів і запропонували створити в Полтавській губернії спеціальне земське бюро, яке б регулювало відносини між роботодавцями і найманими працівниками [13, с. 59–61].

Справа в тому, що через малоземелля десятки тисяч селян Полтавської губернії щороку змушені були покидати рідні місця в пошуках заробітків. Втім, не знаючи кон'юнктури ринку праці, вони часто поверталися додому без заробітку або ошуканими. Особливо гостро ця проблема стояла в Золотоніському повіті, який за кількістю «відхідників» посідав перше місце в губернії. Щоб вирішити цю проблему гласні запропонували створити спеціальне бюро.

У 1902 р. Василь Косюра очолював місцевий комітет з вивчення потреб сільськогосподарської галузі Золотоніського повіту. Під час одного із засідань цього комітету він порушив питання про необхідність влаштування земством власного парового млина, що дозволило б місцевим хліборобам позбутися монопольного впливу євреїв-орендарів, які диктували селянам свою цінову політику на хліб. Також комітет визнав за необхідне звернутися до урядових органів з пропозицією щодо побудови в Золотоніському повіті цукрового заводу та заводу з виготовлення торфу [35]. Ці пропозиції були передані до Особливої наради про потреби сільськогосподарської галузі, але тоді так і не були втілені. Лише через багато років, вже за радянських часів, на Золотоніщині почали займатися промисловою торфорозробкою і збудували найбільший за потужністю Пальмірський цукровий завод.

Окремо варто сказати про діяльність Василя Косюри як дільничного мирового судді. Вперше його обрали на цю посаду в 1869 р., коли на Золотоніщині лише запроваджували інститут мирових суддів і увесь повіт був розділений на кілька судово-мирових дільниць. В. В. Косюра очолив 5-ту дільницю, до якої входили Жовнинська, Вереміївська, Лялинська, Васютинська і Мойсенська волості з центром у місті Жовнині. Згодом за його пропозицією межі судово-мирових дільниць були змінені і замість Мойсенської волості до складу 5-ї дільниці включили Великобурімську і частково Богодухівську волості, включно із селом Мар'янівка, де мешкав мировий суддя. Пізніше В. Косюра переселився до села Хрестителеве і туди ж був перенесений центр судово-мирової дільниці.

Можемо стверджувати, що Василь Косюра стояв біля першоджерел судової земської реформи в Золотоніському повіті і разом з іншими мировими суддями забезпечував тут правосуддя на низовому рівні. Не випадково його вісім разів (!) обирали мировим суддею, причому з дуже показовим результатом. Наприклад, 15 червня 1872 р. під час чергових виборів дільничних мирових суддів за Василя Косюру було віддано 43 голоси, проти – 4. Це був найкращий результат серед семи інших кандидатів, які балотувалися на посади мирових суддів. З таким же результатом В. Косюра був обраний мировим суддею у червні 1884 р. [24, с. 332–333]. Кілька разів його також обирали почесним мировим суддею. Наприклад, у 1890 р. під час виборів на цю посаду за нього проголосувало 29 гласних, проти – один. І це ще одне свідчення високого авторитету Василя Васильовича серед гласних Золотоніського земства. Переконані, що таким же авторитетом він користувався й серед місцевих жителів, які зверталися до нього за вирішенням своїх питань.

Варто зазначити, що в судовій системі, яка діяла в Російській імперії, мировим судам відводили дуже важливу роль, оскільки вони були найближчі до народу і мали забезпечувати його запити на справедливість. Тому до кандидатів на посади мирових суддів висували особливі

вимоги. Ним могли бути лише особи місцевого походження не молодші 25 років. Обов'язковою умовою була наявність вищої або середньої освіти, а також певного майнового цензу: кандидати в мирові судді мали володіти не менше ніж 400 десятинами землі або іншою нерухомістю такої ж вартості.

Дільничних мирових суддів обирали з-поміж гласних повітового земства в режимі таємного голосування. Після цього їхні кандидатури затверджував губернатор. Це була престижна і високооплачувана робота. Достатньо сказати, що в Золотоніському повіті зарплата мирового судді складала близько 2000 рублів на рік. Крім того, земство виділяло мировим суддям так звані «квартирні» гроші і кошти на наймання камер для ув'язнених. У той же час почесні мирові судді виконували свої обов'язки на громадських засадах.

Діяльність Василя Косюра в статусі гласного та мирового судді давала йому можливість безпосередньо контактувати з різними верствами населення, глибоко вивчати життя простого народу та його проблеми. Дуже часто ці проблеми ставали предметом розгляду на засіданнях Золотоніських повітових та губернських земських зборів, де гласні в міру своїх можливостей намагалися їх вирішувати. Так, на початку ХХ ст. Золотоніське земство вперше в Полтавській губернії започаткувало програму з видачі позичок на покращення сільськогосподарської галузі. Такі позички можна було отримати на осушувальні роботи, укріплення ярів і сипучих пісків, лісорозведення, придбання племінних тварин, організацію переробки сільськогосподарської продукції тощо. Позички видавали окремим землевласникам і сільським товариствам з Державного банку при поручительстві Золотоніського земства [4, с. 142-153]. Згодом успішний досвід Золотоніського земства почали переймати й інші повітові земства Полтавської губернії.

Загалом, на початку ХХ ст. Золотоніське земство велику увагу приділяло питанням економічного розвитку. Про це насамперед свідчить динаміка фінансування заходів з економічного покращення. Якщо в 1901 р. на ці заходи повітове земство асигнувало 5 280 руб., то в 1906 р. ця сума

склала 13 621 руб., а в 1914 р. – 122 235 руб. За цим показником Золотоніське земство було одним з кращих в Полтавській губернії, що відзначав відомий історик і економіст Борис Веселовський [1, с. 47].

У рамках програми з економічного покращення земство створило систему для надання населенню агрономічної та ветеринарної допомоги, сприяло розвитку традиційних ремесел, вживало заходів для покращення збуту сільськогосподарської продукції тощо. І в цьому теж була велика заслуга Василя Косюра, який був ініціатором багатьох прогресивних починань або підтримував такі починання.

В останні роки свого життя Василь Васильович Косюра продовжував активну громадську діяльність. У 1906 р. місцеве дворянство знову обрало його своїм предводителем (на один рік), а в 1907 р. повітовими зборами він був обраний до складу піклувальної ради Золотоніської жіночої гімназії. Крім того, у 1900 – 1915 рр. В. Косюра очолював Золотоніське благодійне товариство, яке діяло за підтримки повітового і губернського земств. У 1904 р. Золотоніське повітове земство асигнувало 300 руб. на влаштування при благодійницькому товаристві дитячого притулку-сиротинця і потім щорічно виділяло кошти на його утримання. У 1914 р. на утримання цього закладу повітове земство виділило 1000 руб. [32, с. 294].

На 1 січня 1914 р. в дитячому притулку знаходилися 21 дівчина і 23 хлопчики від 3 до 12 років. Діти відвідували школу і брали участь у церковному хорі золотоніської кладбищенської церкви. Крім того, за притулком була закріплена сільськогосподарська земля, дві швейні машини, що дозволяло задовольняти потреби дітей у харчах та одязі. На території сиротинця були побудовані лазня, пральня, їдальня, кладова, колодязь, водогін з колодязя до бані та будинку [10, с. 47–48]. Не сумнівається, що Василь Васильович Косюра особисто опікувався притулком і дбав про те, щоб у ньому були створені належні умови для проживання дітей. До цього його зобов'язував не лише статус службовця, а й громадянська відповідальність перед своїми земляками.

У 1913 р. відбулися чергові вибори до Золотоніських земських повітових зборів на новий трирічний термін. Загалом тоді було обрано 36 гласних, серед яких 22 особи були обрані від повітового з'їзду землевласників, 11 – від сільських товариств і 3 – від міста. У цьому складі земських зборів 71-річний Василь Косюра був найстаршим за віком і найдосвідченішим гласним, бо вже мав за плечима 46 років земської служби [18, с. 4]. Переконані, що до його думки прислухалися не лише молоді, а й старші колеги, які тривалий час працювали з Василем Васильовичем. Його раптова смерть стала для них великим ударом.

У звіті Золотоніської земської управи за 1915 р. є запис про те, що в поточному році В. Косюра вибув із складу гласних у зв'язку із смертю. Напевне, десь у місцевій газеті був надрукований і некролог на його смерть, бо це була втрата для всього повіту. 29 жовтня 1915 р. на початку 51-ї чергової сесії земських зборів за В. В. Косюрою була відслужена панахида [6]. Так земські гласні вшанували пам'ять про свого колегу і товариша, який віддав земській службі більшу частину свого життя. Зважаючи на всі досягнення і заслуги В. Косюри, без жодного перебільшення його можна вважати одним з найвизначніших діячів Золотоніського земства. У книзі І. Павловського «К истории полтавского дворянства. 1802 – 1902 гг.» міститься коротка біографічна довідка про В. Косюру. Тут же вміщено і його портрет, який доносить до нас яскравий образ представника земської еліти [20, с. 20].

На жаль, встановити точну дату смерті В. Косюри нам не вдалося, так само як і місце його поховання. Знаємо лише те, що з часу обрання повітовим предводителем дворянства Василь Васильович мешкав у Золотоноші по вулиці Благовіщенській, де мав одноповерховий кам'яний будинок, площею 26,76 сажнів (47,3 кв м) і сарай. Обидві будівлі були вкриті соломомою [8]. Після смерті В. Косюри його золотоніська власність перейшла до почесного громадянина Івана Ісаченка, який був сусідом Косюри. Це дозволяє зробити припущення, що Василь Косюра не був одружений і не мав нащадків. Принаймні в архівно-історичних джерелах про його дружину та дітей не знайшлося жодної згадки.

Найближчим родичем, з яким Василь Васильович тривалий час підтримував стосунки, був його рідний племінник Дмитро Дмитрович Косюра (1880 р. н.). У 1907–1917 рр. він також був гласним Золотоніського повітового земського зібрання, служив земським начальником і мировим суддею в Золотоніському повіті. Спочатку мешкав у селі Вереміївка, де мав 317 десятин землі, а потім перебрався до Мар'янівки.

Як свідчать історичні матеріали, Дмитро Косюра був одним з найактивніших земських діячів. Кілька разів поспіль його обирали гласним Полтавського губернського земства, він входив до Медичної ради повіту й був членом Золотоніського благодійницького товариства. Крім того, Д. Косюра був помічником предводителя дворянства Золотоніського повіту графа Д. Капніста, що суттєво підвищувало його соціальний статус.

19 травня 1917 р. Дмитро Косюра брав участь у роботі надзвичайної сесії Золотоніських земських зборів, а також у засіданні Полтавських губернських зборів, які відбулося 22 червня 1917 р. [5]. Після цього його прізвище більше ніде не згадувалося. Припускаємо, що перед більшовицькою інтервенцією Дмитро Косюра емігрував за кордон, де й загубилися його сліди.

Цікаво, що на Золотоніщині й досі проживають люди з прізвищем Косюра. Можливо, серед них є й нащадки давнього козацько-дворянського роду, представники якого в історії нашого краю залишили помітний слід.

1. Веселовський Б. Б. История земства за 40 лет : в 4 т. Т. 2. Экономические мероприятия земств. СПб, 1909. 711 с.
2. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет : в 4 т. Т. 4. СПб, 1911. 696 с.
3. Державний архів Черкаської області (далі ДАЧО). Ф. 402. Оп. 2. Спр. 18.
4. Доклад Полтавской губернской земской управы Полтавскому губернскому собранию очередного созыва 1900 года. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1900. 97 с.
5. Журнал Золотоношского уездного земского собрания чрезвычайной сессии 19 мая 1917 года с докладами. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1917. 26 с.

6. Журналы Золотоношского уездного земского собрания, 51-й очередной сессии, заседания 29–31 октября 1915 г. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана 1916. 382 с.
7. Журналы Полтавского губернского земского собрания XIX созыва №1 заседания 20 октября 1883 г. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1883. 96 с.
8. Золотоніська повітова земська управа. ДАЧО. Ф. 476. Оп. 2. Спр. 14.
9. Золотоніська повітова училищна рада. ДАЧО. Ф. 473. Оп. 1. Спр. 34.
10. Золотоніський книгодрук (кінець XIX – початок XX століття). Історико-бібліографічне дослідження / за ред. та упоряд. О. З. Силки. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. 232 с.
11. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905). Харьков, 1908. VIII, 168, 390, XII с., 15 л. : портр.
12. Канцелярія попечителя Київського навчального округу. Центральний державний історичний архів України. Ф. 707. Оп. 33. Спр. 29.
13. Краткий очерк экономических мероприятий земств 23 губерний России (1865–1892 гг.). Полтава : Тип. Л. Фришберга, 1894. 246 с.
14. Модзалевский В. Л. Малороссийский Родословник. Т. 2 : Е–К. Київ, 1910. 746 с.
15. Мордовцев Д. Л. Десятилетие русского земства. 1864–1875. СПб., 1877. 374 с.
16. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1873 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко 1874. 210 с.
17. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1875 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1876. 172 с.
18. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному земскому собранию L очередной сессии за 1913 год и приложения. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1914. 354 с.
19. Отчет Золотоношской уездной земской управы уездному земскому собранию XXXVI очередной сессии (1899 года) за 1898 год с приложениями. Золотоноша : Лито-питография Лепского и Вурмана, 1899. 362 с.
20. Павловский И. Ф. К истории полтавского дворянства (1802–1902) : очерки по архивным данным с рисунками. Т. 1–2. Харьков : САГА, 2012. 6, 4, IV, 277, XLII, 11, III, 184, XVIII, 18 с. 6 илл. 57 порт.
21. Павловский И. Ф. Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого библиографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. Полтава : Изд. Полтавской уч. арх. комиссии, 1914. 294 с.
22. Приложение к отчету Золотоношской уездной земской управы за 1903 год. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1904. 127 с.
23. Приложение к трудам редакционных комиссий для составления положения о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости. СПб., 1860. Т. VI. 550 с.
24. Свод журналов Золотоношского уездного земского собрания созывов XX очередного заседаний: 31-го мая, 1-го, 2-го, 3-го июня... 1884 года с приложениями к ним в копиях. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1884. XXIV, 360 с.
25. Свод журналов Золотоношского уездного земского собрания XIX очередного созыва заседание его 31 июля, 1, 2 и 3 августа 1883 года... с приложениями к ним в копиях. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1883. 325 с.
26. Свод журналов и постановлений Золотоношского уездного земского собрания IX-го очередного заседаний 25 и 26 июня и чрезвычайного заседания 22 августа 1873 года. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1873. 250 с.
27. Свод журналов и постановлений Золотоношского уездного земского собрания четвертого созыва 8–16 августа 1868 года. Киев : Тип. Федорова, 1868. 216 с. : табл.
28. Свод журналов с приложениями Золотоношского уездного земского собрания VIII созыва в июне 1872 года. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1872. VIII, 192 с.
29. Свод журналов с приложениями Золотоношского уездного земского собрания очередного XV-го созыва заседаний 30 и 31 мая и 1 июня 1879 года. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1879. 435, XIII с.
30. Свод журналов с приложениями Золотоношского уездного земского собрания очередного XIII созыва заседаний 10, 11 и 12 июля 1877 года. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1877. XII, 320 с.
31. Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за первые шесть трехлетий (с 1865 по 1882 г). Вип. 2. Полтава, 1886. 965 с.
32. Смета расходов и доходов и раскладка уездного земского сбора Золотоношского уездного земства на 1914 год. Золотоноша, 1914. 382 с.
33. Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1898. 792, II с.
34. Список студентов и допущенных к слушанию лекций Императорского Харьковского университета на 1859/1860 академический год. URL: <https://escriptorium.karazin.ua/items/2ef0cae9-be79-4dc1-9f0b-34e3448d340f/full> (дата звернення: 26.09.2025).
35. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. XXXIII. Полтавская губерния. СПб., 1903. 219 с.

Василь МЕЛЬНИЧЕНКО,
кандидат історичних наук, професор,
професор кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного
університету, заслужений працівник
культури України (м. Черкаси)

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ФОРМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА

Метою нашої розвідки є на основі документальних джерел проаналізувати основні напрями та форми економічної діяльності Золотоніського повітового земства. Досі ця проблема ще не стала предметом окремого вивчення в науковій літературі.

Згідно Положення про земські установи, яке набуло сили закону у січні 1864 року, місцеве (земське) самоврядування поетапно мало запроваджуватися в губерніях і повітах. У повітах створювалися виборні земські установи – земські збори (розпорядчі органи) та земські управи (виконавчі органи) [1, с. 346].

У Золотоніському повіті вибори гласних повітового земства пройшли у травні-червні, а установчі збори проведені 17–19 серпня 1895 р. Земський діяч Федір Щербина зазначав, що у Золотоноші «гласні віднесли до своїх обов'язків з увагою. На день відкриття зборів з'їхалося 52 гласних, на наступному засіданні їх було 76, а з третього дня засідань, коли власне і почали розглядати ділові питання, у засіданнях брали участь 81 гласний і ця цифра залишалася незмінною протягом усієї сесії» [2, с. 181–187].

Хоч утворене Золотоніське земство, як орган місцевого самоврядування, мало опікуватися переважно соціальною сферою місцевого життя, однак у його практичній діяльності не менш важливе місце посідали й проблеми економічного розвитку краю.

Виходячи із аграрної спеціалізації повіту, земство у своїй економічній діяльності опиралося на сільськогосподарські товариства. Товариства ставили за мету сприяти селянам у поліпшенні врожайності за допомогою запровадження нової техніки та використання мінеральних добрив, більш досконалих методів обробітку ґрунту, застосування сівозміни і мали характер сільськогосподарських кооперативів.

Активну участь у створенні сільськогосподарських товариств брало і Золотоніське земство. Так, із 19 створених у повіті товариств 10 було створено при сприянні земських агрономів [3, с. 189].

Великого значення надавали поширенню агроекономічних знань, створення прокатних станцій, пунктів запліднення племінної худоби, показових полів тощо.

Популярними формами освіти стали лекції та читання на різні теми агроекономічного змісту. Про це в одному з номерів писав «Вестник Золотоношского Сельскохозяйственного общества»: «8 червня 1908 року відбулися збори садівників міста Золотоноші і повіту, з метою консультацій з питань садівництва, при участі губернського садівника Дермашко. Бесіда стосувалась переважно комах, які дуже шкодять садам як у місті, так і в повіті. Пан Дермашко рекомендував заходи щодо боротьби з названим ворогом садів, ознайомив збори зі станом садівницької справи в інших повітах Полтавської губернії, а також в інших місцевостях. Під час співбесіди, жителем хутора Холодного І. А. Москаленком зборам була представлена для експертизи суниця, яку вони визнали задовільною і ухвалили: для заохочення видати І. А. Москаленку похвальний лист» [4, с. 2].

На початку ХХ ст. під впливом здійснюваної земством роботи з пропаганди прогресивних методів ведення господарства у повіті набуває поширення кооперація у формі кредитних, ощадно-позичкових та споживчих товариств. Діяла повітова земська каса дрібного кредиту. Зазначалося, що «повітова земська каса дрібного кредиту має за мету полегшити сільським господарям, землевласникам, ремісникам і промисловцям, так само як утворюваним ними

артілям, товариствам та громадам, а також волосним, сільським громадам та селянським товариствам, здійснення господарських оборотів та поліпшень, а також придбання інвентаря та забезпечення їх необхідними для того грошовими засобами на банківських засадах і бути посередником при їх оборотах».

У 1909–1915 рр. головою земської каси був Петро Якович Куличевський, членами правління – Андрій Федорович Грабенко, Михайло Максимович Дубровний, Євстафій Гаврилович Косяченко, Олександр Михайлович Максименко, Микита Федорович Михайлик, Феодосій Григорович Собко та Кирило Юхимович Шут [5, с. 23–24].

Товариство мало основний капітал, який утворювався із всіх паїв і пайових внесків, пожертвованих чи наданих товариству з цією метою у борг, а також відрахованих ним із своїх доходів.

Найпоширенішими серед ощадно-позичкових товариств були паї у розмірі 50 крб. Саме такий розмір мали паї у Великохутірському, Гельмязівському, Драбівському, Іркліївському, Мойсейському та інших товариствах повіту [6, с. 178].

Важливе значення для забезпечення села технікою та розвитку торгівлі у Золотоніському повіті, мало вирішення питання про влаштування складів-магазинів знарядь. Вони торгували як комісійним способом, так і шляхом масових закупок за свій кошт, були посередниками між господарями також у справі купівлі і продажу насіння та сільськогосподарських продуктів.

21 жовтня 1887 р. при земській управі було відкрито перший в Україні земський склад сільськогосподарських машин. Земство, будучи оптовим покупцем і перебуваючи у безпосередньому зв'язку із закордонними та вітчизняними підприємствами, мало змогу значно знизити ринкову вартість машин (від 15 до 40 %). Маючи своїх спеціалістів, брали на комісію машини кращої якості; продавали сільськогосподарський реманент і машини у кредит; звільняли споживачів від чисельних агентів і посередників.

Серед техніки, яку купляли селяни на складі – плуги, жатки, сіялки, віялки, борони, соломорізки, обладнання для млинів, круподерки, точильні верстати, машинне масло, пилки, лопати, сокири та інший інвентар.

Організуюючи склад, повітове земство прагнуло надати допомогу щодо поліпшення землеробства головним чином землеробам селянського і козацького стану і взагалі дрібним господарям. Для цього було запроваджено відстрочки сплати грошей за знаряддя: селянам і козакам на підставі довідок волосної та сільської влади про майнове становище і платіжну спроможність [7, с. 137].

Найбільшим попитом користувалися плуги. На другому місці за обсягами відпуску було покрівельне залізо. Сільські господарі почали купувати ваги, коренерізки, маслобойки. Окрім технічних засобів, склад налагодив продажу насіння сільськогосподарських культур – зернових, баштанних, городніх, квіткових, лікарських, кормових трав, коренеплодів. Земський склад відкрив свої відділення у містечку Гельмязів, селах Васютинці, Чорнобай, Богодухівка та Лукашівка [5, с. 22].

Важливу роль у впровадженні передових методів господарювання відігравали показові поля та ділянки. За ініціативою та на кошти Золотоніського повітового земства в 1898 р. було утворене дослідне поле при Золотоніській сільськогосподарській школі в 4-х верстах від міста Золотоноша. До 1903 р. поле утримувалося виключно на кошти повітового земства. Площа дослідного поля до 1903 р. становила 15 дес., метою його роботи було з'ясування за допомогою дослідів найбільш ефективних методів ведення польового господарства.

На практиці досліджувалися такі питання: глибина оранки, терміни та густота сівби на врожайність озимого жита і вівса; продуктивність вівса і бобових; способи сівби цих культур. Вивчався вплив добрив на врожай озимої пшениці, просапних та ярих культур; випробовувалися на урожайність однорічні трави і різні сорти проса, льону, жита, вівса. Щорічно видавалися звіти дослідного поля [8, с. 94–97].

Починаючи з 1910 р. показові поля почали активно утворюватися в селах повіту і на 1913 р. їх уже нараховувалося 34. Організаторами і консультантами таких полів виступали п'ять земських агрономів, які були закріплені за волостями, а також 15 агрономічних старост, які призначалися на кілька сіл.

Площі показових полів були невеликими і коливались в межах 2–10 десятин. Найбільші показові поля були організовані в Гельмязівській волості: село Коврай, хутір Леонівщина та хутори Броварські, села Лукашівка Вознесенської волості, Головатівка.

На початку ХХ ст. набуло поширення облаштування показових ділянок. У 1913 році їх у повіті вже було 219. Їх організатори ставили за мету ознайомлювати населення з маловідомими в регіоні рослинами і прийомами догляду за ними. З огляду на те, що у той час у повіті гостро стояло питання із забезпеченням господарств кормами, то земство головну увагу зосередило на ознайомленні населення з культурою кормових рослин. Найбільшою популярністю користувалася люцерна, Крім того, висівалися буряки, конюшина, просо, люпин [9, с. 245].

Одним із пріоритетів роботи Золотоніського земства стало тваринництво і, зокрема племінна справа, спрямована на поліпшення племінних і продуктивних якостей поголів'я. В 1891 році в Золотоноші за рахунок прибутків земського складу землеробських машин створено парувальний пункт коней із залученням високопородних жеребців Полтавського державного кінського заводу. Пункт швидко набув популярності – населення повіту оцінило заходи земства щодо поліпшення породи місцевих коней.

Найбільшого розвитку племінна справа в повіті набула перед Першою світовою війною. У 1913 р. уже діяло 12 парувальних пунктів для коней у Золотоноші, Лукашівці, Вереміївці, Жовниному, Гельм'язеві, Загородищі, Красенівці, Мехедівці, Великому Хуторі, Малих Канівцях, Богодучівці.

У цей час в 20 сільських населених пунктах функціонували виводки приплоду великої рогатої худоби. Якісний

склад поголів'я поліпшувався за рахунок симентальської і української порід.

У 23 місцях діяли парувальні пункти свиней з метою поліпшення породності за рахунок йоркширської і беркширської. Це помітно збільшувало сальність і м'ясистість поголів'я свиней [9, с. 246–250].

У ХІХ ст. в Україні набули розвитку кустарні ремесла і промисли, як важливий елемент економіки, особливо в сільській місцевості, які часто були додатковим джерелом доходу для селян у вільний від сільськогосподарських робіт час, особливо взимку. З огляду на це Золотоніське земство намагалось всіляко підтримувати кустарні ремесла. При цьому акцент робився на навчанні та опануванні прийомів ремісничих професій.

Прикладом може бути робота земства з організації навчальної ткацької майстерні у селі Деньги. Ініціативу щодо облаштування такої майстерні проявило місцеве Свято-Михайлівське братство. Цей релігійно-культурний осередок, не маючи змоги власними силами реалізувати свій задум, звернувся до Міністерства землеробства і державного майна, яке зголосилося допомогти за умови, що в задуманому братством проєкті візьме участь земство, розширивши тим самим район охоплення впливом майстерні населення та поліпшення місцевого ткацького промислу. Міністерство зобов'язувалося поставити у майстерню для початку облаштування два удосконалені ткацьких верстати з певним запасом бавовняної пряжі та відрядити на весь курс навчання ткача-вчителя та техника-інструктора. Зі свого боку братство пропонувало для навчання приміщення і невелику грошову суму.

Навчання селян (виключно жінок) мало тривати три місяці і до початку польових робіт. До занять у Деньгах залучалися люди з усього повіту. Не місцевим щомісячно виділяли 3 рублі на харчування.

Більшість жінок-учениць були знайомі з ткацтвом і в майстерні тільки удосконалювали свою майстерність на верстатах, освоюючи виготовлення візерунчастих тканин і

готових виробів на продаж – скатертин, рушників тощо. Зразки виробів майстерні в Деньгах демонструвалися перед повітовими і губерньськими земськими зборами.

За рішенням повітового земства в 1904 р. таку ж майстерню облаштовано у селі Скородистик. На придбання пряжі і ткацьких верстатів для цієї майстерні повітове земство виділило 400 рублів [10, с. 42].

У селі Вільхи діяла подібна земська навчальна майстерня з лозоплетіння, де учні засвоювали прийоми і техніку виготовлення господарсько-побутових виробів з місцевих природних матеріалів (лоза, солома, трава тощо) шляхом їх переплетення. Земство у 1902 р. вирішило на базі цієї майстерні розпочати в літній період навчання вчителів народних шкіл прийомам лозоплетіння з тим, щоб впроваджувати його в ремісничих класах народних шкіл. Столярне ремесло опановували учні в Прохорівському народному училищі.

При багатьох земських школах і училищах відкривалися класи, в яких учні отримували основи різних професій. Так, на початку ХХ ст. в Бойківщинському і Павлівщинському земських училищах викладалося садівництво, при Лихолітському і Чорнобаївському – слюсарно-ковальське і столярне ремесла, при Богодухівському – обробка дерева і шкіри, при Старосільському і Золотоніському – палітурно-картонажна справа [10, с. 166–168].

Навіть такий побіжний огляд дає підстави для висновку про те, що утворене 160 років тому Золотоніське повітове земство проводило активну діяльність не тільки з розвитку соціальної сфери повіту, а й економіки, що сприяло підвищенню продуктивності праці та впровадженню передових на той час методів господарювання. Практичні заходи Золотоніського земства (як і інших земств Лівобережної України) сприяли модернізації сільського господарства.

Тому звернення до досвіду економічної діяльності Золотоніського повітового земства, на наш погляд, є цілком виправданим, а сама проблема потребує подальшої наукової розробки.

1. Чехович В. А. Земська реформа 1864 року. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; Інститут історії України НАН України. Київ, 2005. Т. 3. С. 346.
2. Козоріз В. Михайло Максимович та його діяльність у Золотоніському повітовому земстві. *Краєзнавство*. 2013. №1. С. 181–187.
3. Крот Л. М. Про роль земських установ Лівобережної України в формуванні та діяльності дрібних сільськогосподарських товариств (початок ХХ ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2007. Вип. 39–40. С. 189.
4. Кооперативная жизнь. *Вестник Золотоношского сельскохозяйственного общества*. 1908. № 12. С. 2.
5. Золотоніський книгодрук (кінець ХІХ – початок ХХ століття) : історико-бібліографічне дослідження / за ред. та упоряд. О. З. Силки. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. 232 с.
6. Пантелеймоненко А. О. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти : монографія. Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2006. 178 с.
7. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному земскому собранию ХХІХ очередной сессии за 1892 год. Золотоноша : Тип. Л. Лепского и И. Вурмана, 1893. 300 с.
8. Вергунов, В., Сайко, О., Михайлюк, О. Дослідні установи Полтавщини початку ХХ ст. при сільськогосподарських школах. *Етнічна історія народів Європи*. 2000. Вип. 4. С. 94–97.
9. Отчет Золотоношской уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии за 1913 год и приложения. Золотоноша : Лито-тип. Лепского и Вурмана, 1914. 111 с.
10. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному земскому собранию ХХХХ очередной сессии за 1903 год. Золотоноша : Тип. Л. Лепского и И. Вурмана. 1904. 127 с.

Тетяна МОСКАЛЕНКО,
директорка Богуславецького НВК «ЗОШ
I–III ст. – ДНЗ» ім. М. О. Максимовича,
заслужена вчителька України (с. Богуславець
Золотоніського району Черкаської області)

РОЗБУДОВА СИСТЕМИ ЗЕМСЬКОЇ ОСВІТИ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ПОВІТУ В 1900–1917 РР.

Незважаючи на складні й суперечливі умови історичного буття, початок ХХ ст. у сфері духовного життя характеризується дальшим поглибленням процесу національно-культурного відродження. Про це переконливо засвідчують факти регіональної історії, зокрема в царині розвитку освіти. Метою цієї статті є на основі стародруків і оприлюднених документів відстежити процес розбудови земської освіти Золотоніського повіту Полтавської губернії на початку ХХ ст.

На розвиток початкової освіти позитивно впливала діяльність Золотоніського земства. Підкреслимо, що завдяки ініціативі та за фінансування цього органу місцевого самоврядування в повіті було побудовано 37 шкільних приміщень [7, с. 135].

Вагомим фундаментом для діяльності Золотоніського земства в галузі освіти були напрацювання його гласного, вченого-енциклопедиста Михайла Максимовича. Саме він від початку утворення земства очолював профільну комісію з реформування освіти. І на початку ХХ ст. земство належно оцінило внесок М. Максимовича. У 1904 р. було відкрито безкоштовну народну бібліотеку імені М. Максимовича в селі Прохорівка.

На 1 січня 1905 р. у краї працювали повітове училище, 3 міністерські школи, 1 міська парафіяльна, 1 міська початкова та 68 сільських початкових шкіл [2, с. 31].

Дедалі частіше лунали голоси щодо викладання в школах українською мовою. Так, під час народної революції селяни Троїцького, зібравшись на збори 1905 р., ухвалили: «У

школах, судах, установах повинна вживатися українська мова». Демократична інтелігенція Золотоніського повіту провела в 1905 р. опитування 378 осіб, і 324 з них висловилося за викладання в школах українською мовою [10, с. 37].

У 1908 р. у земських школах навчалося 7379 учнів (6145 хлопчиків і 1234 дівчинки), у церковно-парафіяльних – 3256 (1985 хлопчиків і 1271 дівчинка), в школах грамоти – 917 (614 хлопчиків і 303 дівчинки) [11, с. 164–165].

Як впливає із наведеної статистики, саме земські школи були основним осередком народної освіти, тому саме земства переймалися належним рівнем фахової підготовки вчителів початкового навчання, який залишався низьким. Один із факторів цього явища – нерівномірний розподіл кандидатів на вчительські посади за рівнем їхньої успішності в навчанні: відмінники залишалися в містах, а в села направлялися ті кандидати, що вчилися посередньо чи погано або навіть показали незадовільні знання при складанні іспитів на звання вчителя (місце у віддаленому селі могло бути надане кандидату, який отримав незадовільні оцінки з усіх предметів, окрім Закону Божого) [8, с. 192].

Спостерігалися випадки протестних акцій здобувачів освіти. Так, у 1908 р. 60 вихованців Золотоніської сільсько-господарської школи (існувала як нижча с/г школа з 1898 р.), протестуючи проти відмови дирекції демократизувати шкільне життя, розгромили шкільне приміщення [10, с. 38].

На роботі навчальних закладів негативно позначалась заборонна політика царського уряду, особливо після поразки революції 1905–1907 рр. Тоді було заборонено викладання українською мовою у школах, де воно було самовільно запроваджено в роки революції.

Середня ланка освіти на Золотоніщині була представлена гімназіями, які працювали у повітовому місті – Золотоноша. Тут діяла жіноча гімназія (відкрита як дівчача прогімназія у 1873 р.), для якої у 1902 р., за проектом техніка Золотоніського земства архітектора А. Ф. Балавенського, було збудовано нове приміщення. Двоповерховий будинок з бутобетонним фундаментом, облицьований плиткою, став окрасою

Золотоноші. У 1904 р. жіночу прогімназію було перетворено у 7-класну гімназію.

У 1906 р. в Золотоноші розпочала свою роботу чоловіча прогімназія (від 1910 р. – гімназія), в якій навчалися майбутні майстри слова С. Д. Скляренко і М. І. Терещенко. Будинок чоловічої гімназії – оригінальна архітектурна споруда з вікнами арочного типу і виступаючими колонами між вікнами – теж був збудований у 1910 р. архітектором А. Ф. Балавенським. Спорудження двоповерхових приміщень гімназій сприяло тому, що Золотоноша (за багатьма оцінками – «солом'яне містечко») стала набирати міського вигляду. Саме Золотоніське повітове земство, продовжуючи добрі земські традиції щодо розвитку освіти та відчуваючи потребу в грамотних кадрах, й заснувало жіночу і чоловічу гімназії.

Історія відкриття та еволюції чоловічого середнього навчального закладу заслуговує на увагу, ілюструючи загальні тенденції освітнього процесу поч. ХХ ст. Ідея про запровадження такого закладу в Золотоноші виникла ще наприкінці 1890-х рр. Це питання реально почало зрушуватися з місця у 1899 р., коли земська управа в доповіді черговим земським зборам «Про народну освіту в Золотоніському повіті» висловила за необхідність порушити клопотання перед урядом про відкриття в Золотоноші чоловічої 4-класної прогімназії з педагогічним класом. При цьому фінансові видатки на утримання закладу мала повністю покривати держава, або, як варіант, фінансові зобов'язання брало на себе земство.

Земські збори схвально віднеслися до пропозиції земської управи в її суттєвій частині: визнано було необхідним відкриття в Золотоноші чоловічого середнього навчального закладу у формі не класичної, а реальної прогімназії. У 1900 р. Золотоніські земські збори ухвалили «відновити клопотання про відкриття в місті чоловічої прогімназії». Повітова земська управа, виконуючи це доручення, звернулася за сприянням до Полтавської губернської земської управи, яка не змогла підтримати прохання, й не доповіла його губернським земським зборам, бо «реальних прогімназій не існує і тип їхній не відпрацьовано».

Ця заява губернської управи була розглянута на чергових повітових зборах у 1901 р., які ухвалили питання запровадження чоловічого середнього навчального закладу в Золотоноші залишити відкритим. Майже через 2 роки, в лютому 1903 р. у Золотоніську земську управу надійшло клопотання 150 мешканців Золотоніського повіту про заснування в місті 4-класної класичної прогімназії. Заявники для підтвердження свого прохання зобов'язувалися внести в цю справу до 10 тис. руб. пожертвувань.

На 2 березня 1903 р. було скликано позачергові повітові земські збори, на яких одногосно було ухвалено:

1. Визнати необхідним заснування в Золотоноші 4-класної класичної прогімназії із підготовчим класом.
2. Обладнати для неї власне приміщення, яке було б придатним для повної гімназії, на пожертвування і земські кошти.
3. Запропонувати земській управі виготовити й представити наступним черговим земським зборам проект і кошторис на спорудження будівлі, вартість якої визначити в 40 тис. руб.
4. Прийняти пропозицію головного попечителя Київського навчального округу щодо допомоги на утримання навчального закладу, таким чином прийняти зобов'язання перед урядом видавати щорічно майже половину суми, потрібної на утримання цього навчального закладу.
5. Порушити клопотання перед урядом про відкриття закладу з 1903/1904 навчального року, вказавши, що кошти на утримання його в першому півріччі – пожертвування, приміщення до облаштування власного – найманий будинок.
6. Кількість класів, які належить відкрити в поточному році, представити на розсуд п. попечителя округу за згодою земської управи.
7. Уповноважити управу на укладення з урядом договору, якщо такий знадобиться, по справі заснування в Золотоноші чоловічої прогімназії [6, с. 2–4].

У тому ж році Золотоніська міська дума вирішила відвести 1800 кв. саж. міської площі під будівлю прогімназії й виділяти

щорічно по 500 руб. на її утримання. Аби швидше задовольнити назрілу потребу в заснуванні навчального закладу, земство вирішило, не зупиняючи свого клопотання перед освітнім керівництвом, відкрити приватний навчальний заклад 1-го розряду із програмою класичних гімназій. Постанова про це була прийнята на позачергових земських зборах 21 квітня 1904 р. Земська управа вступила в переговори з власником Херсонського приватного училища 2-го розряду В. С. Тутолмінім і запропонувала перевести його навчальний заклад в Золотоношу.

Заклад було відкрито управою в найманому приміщенні у будинку Старицького в двадцятих числах вересня 1904 р. і названо навчальним закладом 2-го розряду, заснованим В. С. Тутолмінім. Він запросив викладати: Закон Божий – священика о. Іоанна (Волкова), французьку та німецьку мови – К. А. Ленгевську, чистописання і малювання – Л. А. Волшинського, співи – М. Л. Галата, в підготовчому класі – А. І. Сагарду. З 21 вересня розпочались прийомні іспити в підготовчий, 1 і 2 класи. Закінчилися випробування до 27 вересня, їх витримали та були прийняті у відповідні класи 88 учнів. 27 вересня для цих учнів розпочались навчальні заняття [6, с. 6].

Офіційне ж відкриття освітнього закладу відбулось 6 жовтня 1904 р. Але прийом учнів продовжувався. До 15 жовтня учнів нараховувалось вже 138, з них протягом півріччя, у зв'язку з несплатою за навчання, вибуло 8 учнів.

Таким чином, на 1 січня 1905 р. залишилось 130 учнів, які розподілялись:

- 1). По класах:
 - підготовчий клас – 50 учнів;
 - перший клас – 57 учнів;
 - другий клас – 23 учні.
- 2). За віросповіданням:
 - православних християн – 60 учнів;
 - євреїв – 70 учнів.
- 3). За місцем проживання:
 - жителів м. Золотоноша – 50 учнів;

Золотоніського повіту – 60 учнів;
інших – 20 учнів.

У зв'язку з тим, що прибування учнів не припинялося, у другому півріччі 1904/1905 н. р. було відкрито паралельне відділення при 1 класі.

Заключивши договір з В. С. Тутолмінім, Золотоніське земство уповноважило гласних В. П. Науменка, Г. А. Чуйкевича та І. В. Лучицького клопотати перед Міністром народної освіти про реформування приватного другорозрядного училища Тутолміна в земську прогімназію з правами урядових прогімназій. Такий дозвіл надійшов на початок 1905/1906 н. р. У зв'язку з напливом учнів прогімназія відразу стала функціонувати в 4-класному складі, у підготовчому, 1 і 2 класах були відкриті паралельні відділення. Загальна кількість учнів сягнула 350.

Слід зазначити, що в навчальних планах і програмах для вітчизняної гімназії поч. ХХ ст. дисципліни «Історія батьківщини», «Рідна мова і література» вивчали не історію України й не українську мову. Учні з першого класу ознайомлювалися з історією Російської імперії, з російською мовою та художніми зразками російської літератури, що було зумовлене політичною ситуацією в державі. Прагнення багатьох прогресивних діячів створити цілком національну українську школу, в якій викладання велося б рідною мовою, а російська вивчалася як окремий спеціальний предмет, не могло бути здійснене. У навчальних планах і програмах гімназії відбувалася вимушена заміна зазначених вище дисциплін на російську мову, російську словесність та історію Російської імперії.

Систематичний курс історії розпочинався з 5-го класу (в 3-му класі увага концентрувалася навколо священної історії, а в 4-му класі відбувалось ознайомлення з уривками з російської історії) [1, с. 31–32].

Відповідно до навчальних програм з курсу історії, в гімназії висвітлювалися такі теми: «Утворення Російської держави», «Утвердження християнства на Русі», «Підкорення Русі монголами», «Об'єднання Південно-Західної Русі під пануванням Литви» тощо [4, с. 102].

З 1904 р. заклад, який фактично утримувало Золотоніське земство, називався навчальним закладом В. С. Тутолміна. Така ситуація неминуче повинна була викликати розбіжності у взаємних відносинах земства і Тутолміна, адже обидві сторони однаково вважали себе господарями цього закладу, вектори впливу кожного не були розмежовані відповідним договором. Непорозуміння, відгомін яких простежувався в журналах чергових земських зборів за 1905 р., призвели до того, що обидві сторони вирішили порушити підписаний ними у вересні 1904 р. договір. Він припинив свою дію 19 травня 1906 р. По закінченню 1905 – 1906 н/р В. С. Тутолмін здав земській управі класні меблі, навчальні посібники та інше майно, що передавало йому земство в користування.

Земство не полишило наміру мати свою земську прогімназію. Після розриву з Тутолмінім воно подало ряд клопотань, і 1 липня 1906 р., нарешті, було дано дозвіл на відкриття Золотоніської земської прогімназії. Саме з цього дня Золотоніська земська гімназія почала офіційно відраховувати свою історію. Настійною була потреба в упорядкованій споруді, придатній для навчального закладу. Наприкінці 1906 р. земство заклало кошти на будівництво.

Земська прогімназія утримувалась на ті ж кошти, що й колишня прогімназія Тутолміна – асигнування повітового земства, плата за навчання, допомога Полтавського губерньського земства та Золотоніського міського управління. Відкриваючи прогімназію, земство обрало Почесного попечителя (ним обрано голову земської управи С. В. Лукашевича, через рік було обрано П. О. Шлігтера) та Піклувальну раду.

Земська прогімназія відкрилась з контингентом 207 учнів. У 1907 р. відбувся перший випуск учнів четвертого класу. Закінчило курс 27 учнів. Кількісні зміни в учнівському складі прогімназії протягом чотирьох років показано в таблиці №1.

Таблиця №1

Інформація про кількість учнів Золотоніської земської гімназії протягом 1907–1910 рр.

№ п/п	Інформація про учнів	1 січня 1907 р.	1 січня 1908 р.	1 січня 1909 р.	1 січня 1910 р.
1.	Загальна кількість учнів	203	210	255	267
2.	По класах:				
	підготовчий клас	30	37	36	37
	перший	46	40	41	38
	другий	53	42	45	45
	третій	46	49	50	37
	четвертий	28	42	49	49
	п'ятий	-	-	34	36
	шостий	-	-	-	25
3.	За віросповіданням:				
	православні	115	148	195	211
	римсько-католики	3	4	3	4
	євреї	85	56	53	50
	лютерани	-	2	4	2
4.	За місцем проживання:				
	жителі Золотоноші	80	93	109	136
	Золотоніського повіту	100	94	110	83
	інших повітів Полтав. губ.	13	12	22	36

Починаючи з 1907 р., предмет географія поступово вводився до програм нижчих класів гімназій, реальних і відомчих училищ, приватних шкіл. Однак рівень її викладання ще протягом тривалого часу був незадовільним, методика була застарілою й примітивною, а місце географії в системі шкільних предметів було невизначеним. Уся робота в класі (як і позакласна) зводилася до запам'ятовування назв річок, гір, озер, міст, островів, гірських вершин, тобто процвітав номенклатурний напрям у шкільній географії. Учителі часто не володіли достовірними знаннями, були мало обізнані з науковими досягненнями в галузі географії. Вони створювали власні програми, розробляли методичні посібники, тобто шукали шляхи поліпшення викладання географії [12, с. 65].

Зміни у складі працівників прогімназії відбулись і в січні 1908 р. Новим інспектором замість П. А. Яциньського було призначено Г. О. Линника, замість А. І. Демидова – І. І. Лебедев, учителем малювання став І. Н. Афанасьєв, частину уроків латинської мови викладав вчитель жіночої гімназії Є. С. Богуславський.

У 1908 р. прогімназія із 4-класної реформована у 6-класну, відповідно відкрито п'ятий клас та проведено деякі кадрові зміни. Наступного року був відкритий шостий клас.

До 100-річчя від дня народження письменника М. В. Гоголя в прогімназії відбулися урочистості та учнівський спектакль. Наприкінці вересня була проведена екскурсія в Полтаву.

З дня відкриття прогімназії, як навчально-допоміжні, існували бібліотека та природничо-історичний кабінет. У 1910 р. було обладнано фізичний кабінет. Кількість підручників, книг, навчальних посібників щороку збільшувалась. Так, у бібліотеці на 1 січня 1910 р. нараховувалось 1554 назви в 2271 томі, з них фундаментальної науки – 302 назви в 678 томах, учнівської літератури – 1253 назви в 1593 томах. Природничо-історичний кабінет вмщав 177 посібників; атласів, глобусів, карт – 52 предмети, моделей для малювання та креслення – 64 [6, с. 14-15].

1910 р. був особливим в історії Золотоніської земської гімназії. Багато уваги навчально-виховний персонал прогімназії на чолі з директором Г. Н. Саргіджанцем приділяв духовним потребам учнів. У святкові дні з учнями старших класів під керівництвом викладачів проводились бесіди на літературні теми. Під час пасхального тижня здійснилася екскурсія до Києва для огляду його святинь та історичних пам'ятників. В цьому ж, 1910 р., за клопотанням земства Золотоніська 6-класна прогімназія була реформована а повну гімназію з відкриттям сьомого класу з початку 1910–1911 н.р., та восьмого – з наступного 1911–1912 н/р. Більш того, гімназія перейшла в нове, побудоване на земські кошти, приміщення, яке повністю відповідало потребам навчального закладу. Початок будівництва припадає на початок липня 1909 р. Проект споруди склав земський технік А. Ф. Балавенський, а будував підрядним способом цивільний інженер Д. Ф. Кетхуров [6, с. 15].

На 1910 р. у Золотоніському повіті 7704 особи навчалися в народно-земських школах, 738 – в міністерських, 3136 – в церковно-парафіяльних, 828 – в школах грамоти, 576 – в

Золотоніському початковому училищі [13, с. 147]. Однак це не відповідало вимогам розвитку суспільства, адже одна школа припадала на 1464 дітей шкільного віку, а 38% їх перебувало поза школою. Середня освіта була недоступна для простого люду, охоплювала лише дітей із заможних родин [10, с. 39].

Центром освіти у краї була Золотоноша. У 1910 р. тут у 10 школах (2 середні і 8 нижчих) 77 учителів навчали 1372 учні [5, с. 262]. Навчання для бідних міщан було лише мрією. Про убогість тогочасної освіти свідчать такі дані: 1910 року в Золотоноші з 2832 чоловіків, письменних було 1194 (42%), з 2747 жінок – лише 398 (14,5%) [13, с. 10].

У 1913 р. розпочалося навчання в комерційній школі. Проте кількість неписьменних у місті все ще становила майже 45%. І вже на 1 січня 1916 р. на Золотоніщині функціонувало 193 нижчих школи, в т. ч. 117 земських і 70 парафіяльних. У них навчалось 17296 учнів, 33% дітей шкільного віку залишалися поза школою. Отже, були відчутні зрушення, бо на поч. ХХ ст. 65,9% дітей у повіті лишалося поза школою [9, с. 61-62].

Однак розвитку освіти не дуже сприяли матеріально-технічні умови, в яких працювали школи. Із 77 приміщень земських шкіл Золотоніського повіту лише 17 за своїми розмірами і загальним станом могли бути визнані добрими, якщо не звертати увагу на такі недоліки, як несправність печей, підлоги, 43 приміщення були більш-менш задовільні, 17 документів називають незадовільними, а 6 зовсім поганими [13, с. 148]. Вкрай незадовільною була й ситуація із забезпеченням книгами, навчальними посібниками [3, с. 169].

У сучасній Україні велике значення має вдосконалення політичної системи та проведення масштабних суспільно-політичних і соціально-економічних реформ. У світлі цих завдань сьогодення важливим є наукове вивчення історичного досвіду розвитку органів земського самоврядування в українських землях на початку ХХ ст. та вплив діяльності земств на підвищення рівня культури та освіти українського населення.

Незважаючи на труднощі, особливості соціально-економічного розвитку початку ХХ ст., освіта в краї розвивалася й вдосконалювалася. Об'єктивно, що розвиток продуктивних сил регіону на початку ХХ ст. був неможливий без подолання неписьменності населення та загалом піднесення його освітнього рівня. Сприяння розвитку народної освіти було невід'ємною складовою діяльності земств Лівобережної України. Повноваження земських установ у цій галузі формально були обмежені сприянням матеріально-господарському забезпеченню роботи освітніх закладів, проте фактично земства у своїй освітній діяльності виходили за межі компетенції і знаходили інші способи впливу на освітню галузь, зокрема, пропагандою ідей освіти, розбудовою загальнодоступних освітніх закладів для населення. Починаючи свою діяльність у галузі культури та народної освіти, земства не маючи ніякого досвіду у цій галузі і постійно наштавхуючись на нестачу коштів та законодавчі заборони російського уряду, пройшли складний шлях від безсистемності до створення початкових шкіл та гімназій, видання спеціальної методичної, навчальної літератури та формування бібліотек.

Таким чином, роль Золотоніського земства була досить вагомою в розвитку освіти краю, бо саме цей орган місцевого самоврядування найбільше опікувався розбудовою початкової та середньої освіти в краї.

1. Ананьян Е. Загальнолюдська й національна спрямованість гуманітарних предметів (література та історія) в навчально-виховному процесі вітчизняної гімназії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Рідна школа*. 2006. №11. С. 30–32.
2. Голиш Г. М., Голиш Л. Г., Пономаренко М. Ф. Подорож Златокраєм. Нарис історії та сьогодення Золотоніського району. Черкаси: Вертикаль: Видавець ПП Кандич С. Г., 2008. 572 с., іл.
3. Голиш Л. Г. Розвиток освіти на Золотоніщині у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. Черкащина в контексті історії України. Черкаси, 2004. С. 167–172.
4. Елисеев В. Программы и правила всех классов мужских гимназий и прогимназий Министерства народного просвещения. Одесса: Родное слово. 1910. 163 с.

5. Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область / АН УРСР; редкол. тому: О. Л. Стешенко (голова) [та ін.]. Київ. 1972. 787 с.
6. Краткая историческая записка о Золотоношской земской мужской Гимназии. Золотоноша, 1910.
7. Мельниченко В. М. Моя Черкащина. Черкаси: Вертикаль, 2006. 96 с.
8. Новейшие и подробные программы испытаний на домашнего учителя или учительницы и начального учителя или учительницы с новейшими дополнениями и разъяснениями / состав. Орлов. СПб., 1911.
9. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому земскому уездному собранию и очередной сессии за 1914 год. Полтава: Тип. Лепского и Вурмана, 1914. 111 с.
10. Пономаренко М. Ф. Золотоніщина. Золотоноша, 1991. 76 с.
11. Приложение к отчету Золотоношской уездной земской управы за 1908 год. Золотоноша: Тип Лепского и Вурмана, 1909. 260+36.
12. Розсоха А. Становлення системи професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів географії в Україні (1888–1917 рр.). *Рідна школа*. 2008. № 10. С. 64–67.
13. Третья подворно-хозяйственная перепись в Полтавской губернии. 1910 год. Золотоношский уезд. Полтава: Тип. Пигуренко, 1913. 297 с.

Оксана СИЛКА,

*докторка історичних наук, доцентка,
професорка кафедри міжнародних відносин і суспільних наук НУБіП України,
директорка музею історії НУБіП України
(м. Київ)*

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗЕМСЬКОЇ ПОШТОВОЇ СЛУЖБИ В ЗОЛОТОНІСЬКОМУ ПОВІТІ

Створені в результаті ліберальних реформ 1860 – 70-х рр. губернські та повітові земства опікувалися найрізноманітнішими сторонами життя соціуму. Одним із напрямів їхньої діяльності стала й організація роботи земської поштової служби. З огляду на недостатнє наукове осягнення визначеної проблеми метою нашої розвідки є на основі документальних стародруків проаналізувати основні напрями діяльності Золотоніського повітового земства Полтавської губернії в царині забезпечення поштових комунікацій населення краю.

У середині XIX ст. мережа державної пошти була ще недостатньо розвинена, а в низці регіонів – взагалі відсутня. Для того, щоб відправити лист поштою, слід було проїхати десятки кілометрів до найближчого поштового відділення. У перші роки свого функціонування українські земства зіштовхнулись із проблемою невчасної доставки земської кореспонденції на місця. Це спонукало, зокрема й Золотоніське земство, розпочати впровадження одного з важливих нововведень – організацію земської поштової служби. Звичайно, процес організації відбувався відповідно до чинного законодавства та не порушував монополію держави на поштові пересилки. Земська пошта постала не як конкурент державній, а як паралельна площина, що продовжила поштовий зв'язок там, де не існувало державної поштової системи. Зазначимо, що на посаді державного Золотоніського повітового поштмейстера в 1865–1870 рр. працював А. В. Никифоров.

Відправлення земської поштової кореспонденції в межах Золотоніського повіту мало назву «земська сільська пошта». Існував розклад відправлення та прибуття земської кореспонденції (у 1867–1869 рр. – 7 верст за одну годину), який з часом перестав задовольняти вимоги комунікації земства з волостями та селами. Потреби полягали в проходженні кіннями 9 верст за одну годину. Звіт Золотоніської земської управи за 1869 р. виразно ілюструє стан справ у поштовому секторі: «доставка пакета з Кропивни до Чернобая, на відстані 11 верст, вимагає часу від 9.00 ранку четверга до 17.00 понеділка, тобто 5 днів. Відповідь може бути відправлена не раніше 11.00 у середу і прийти до Кропивни лише об 11.25 у понеділок, тобто через 11 днів після відправки листа з Кропивни» [1, с. 77–78]. Цей звіт – яскраве свідчення проведення необхідних змін у системі організації доставки пошти в Золотоніському повіті.

Після кількох років підготовки реформована земська пошта в Золотоніському повіті була відкрита з 1 січня 1880 р. Листи відправлялись із Золотоноші по території усього повіту. Система була такою: при Золотоніській земській

управі функціонувала «поштова контора», саме до неї спрямовувалася вся кореспонденція від державних і громадських інституцій, від чиновників і приватних осіб. Поштова контора працювала в двох напрямках – із повіту до Золотоноші та із Золотоноші в повіт. Якщо кореспонденція надсилалась за межі Золотоніського повіту, то в такому разі свою роботу розпочинала державна поштова служба.

Для доставки пошти Золотоніське земство оплачувало роботу кількох листонош, які розвозили кореспонденцію на своїх кінних підводах. Для фіксації вхідної та вихідної кореспонденції існували спеціальні «поштові книги», які вели писар у Золотоніській поштовій конторі та сільські писарі. Листоноші дотримувались визначених маршрутів і графіків руху за ними. У поштовому відділенні на кожен лист чи бандероль складалась відповідна накладна, де вказувались усі необхідні реквізити. Окрім листів і бандеролей, земською поштою можна було пересилати і грошові перекази, але не більше 25 руб. [2, с. 108]. Відповідальність за пересилку кореспонденції була покладена на Золотоніське земство.

Перевезення земської пошти здійснювалось або на власних підводах листонош, або на конях, які утримувались на земських кінно-станційних пунктах. Станом на 1884 р. у Золотоніському повіті функціонувало 7 кінних станцій, на яких утримувалося 29 коней [3, с. 39].

На середину 1880-х рр. у Золотоніському земстві працювало 10 листонош, які забезпечували зв'язком 10 поштових дільниць. У зв'язку з «недородом трави» в 1884 р. листоноші звернулись до Золотоніської земської управи з клопотанням збільшити оплату за їхню працю. Своє прохання вони пояснювали тим, що «неврожай трав поточного року вплинув на значне збільшення вартості корму для коней, що така дороговизна не дозволяє їм добросовісно та акуратно виконувати обов'язки з перевезення кореспонденції, а можливо, є стимулом до звільнення із земської служби, оскільки вони не мають засобів на утримання коней» [3, 346]. Дійсно, у Золотоніському повіті через неврожай трав ціни на них помітно збільшились. Так, вартість одного пуда степового

сіна збільшилась із 26 до 45 коп., а лугового – з 20 до 28 коп. Беручи цей факт до уваги, а також те, що «усі загальножиттєві потреби здорожчали», Золотоніська земська управа запропонувала Золотоніським повітовим земським зборам підняти оплату праці листоноші на 10 %. Зазначимо, що станом на 1884 р. дев'ять листонош отримували 300 руб. і один – 500 руб. на рік [3, с. 347]. Станом на 1886 р. Золотоніське земство оплачувало роботу вже дванадцяти листонош, які «на своїх конях доставляють визначену кореспонденцію у всі населені пункти повіту, віддаючи її або у волосні правління або сільським старостам» [2, с. 107].

Звітно-статистичні матеріали Золотоніського земства ілюструють позитивну динаміку щодо користування послугами земської пошти і, відповідно зменшення фінансових затрат на її утримання. Відповідно до звітів Золотоніського земства листоношами працювали [?] Євтушевський у 1899 р., Ф. Н. Калашник у 1898–1903 рр., Й. Т. Марченко в 1902–1903 рр., Д. Д. Моторний у 1890-х рр., [?] Реготунов до 1909 р., [?] Шульга в 1908 р., [?] Безрукавий у 1900 р., [?] Науменко в 1903 р., Л. І. Саранча в 1916 р., [?] Слуцький у 1914 р. та інші.

У 1910-х рр. відбулось технічне переоснащення земської пошти, тому до штату, окрім листонош і працівників відділення, у Золотоноші було введено посади машиніста (у 1914 р. – А. М. Неділька), монтера (у 1914 р. – Б. Скоряк) та механіка (у 1915–1916 рр. – В. І. Боргард).

Щодо оплати праці співробітникам земської пошти, маємо такі цифри станом на 1914 р.: оплата праці конторника пошти – 420 руб., двох його помічників – по 400 руб., «роз'їзного» помічника – 360 руб., писарчука – 240 руб., розсильного – 240 руб., 11 листонош – 5 467 руб. Окремо були заплановані грошові нагороди працівникам поштової контори – 200 руб. Додатково оплачувався трудовий стаж (вислуга років) [?] Лазоренку – 105 руб. і [?] Денисенку – 107 руб. Також передбачалась певна сума на «укупорку пошти, друк книг та бланків» [4, с. 340].

Очільниками Золотоніської поштово-телеграфної контори були Г. С. Козлов у 1887–1900 рр., Й. І. Богатов у 1890–

1896 рр., Т. А. Левицький у 1903–1906 рр., [?] Ровинський у 1909 р., І. І. Фадеєв у 1909 р., К. В. Константинович у 1913–1915 рр.

Наглядачами – П. Г. Корецький у 1900 р., І. М. Гоптаренко в 1900–1909 рр., Д. А. Грабенко в 1906 р., Г. І. Колодій у 1913–1914 рр., В. Ф. Кирик у 1913–1915 рр.

Помічниками – Л. П. Тарасевич у 1887–1890 рр., О. А. Грейліх у 1892–1896 рр., Г. К. Вольдейт у 1899 р., Й. Ф. Саєнко в 1900 р., В. М. Медянов у 1903–1904 рр., В. П. Ходолей у 1906 р., В. Я. Соколовський у 1913 р., І. П. Павлов у 1914–1915 рр.

Працівниками – конторник І. Л. Хоменко в 1878 р., писар С. В. Романовський у 1899–1900 рр., чиновники Ф. І. Стоянов у 1890 р., А. І. Тимофеев у 1892–1894 рр., Є. О. Дементьев у 1890–1894 рр., І. П. Гришков у 1900 р., А. Й. Чередніков, Д. П. Гермашов-Бубелло в 1900–1903, 1915 рр., О. І. Марковський у 1903 р., В. І. Кулинський у 1904 р., К. Г. Смургович у 1913–1915 рр., М. Р. Батечко в 1913–1915 рр., М. П. Буткевич у 1913–1915 рр., М. П. Крайник у 1913–1914 рр., О. Г. Кубрак у 1915 р., П. В. Мацкевич у 1913–1915 рр.

До 1917 р. до структури Золотоніської земської пошти входили такі поштово-телеграфні відділення [8, с. 320]:

– Безпальчівське – очільники П. І. Воїнов у 1914 р. та І. П. Синяговський у 1915 р.;

– Богодухівське – очільники І. М. Білозір у 1893–1895 рр., А. І. Тимофеев у 1896 р., В. П. Іовець-Терещенко в 1900 р., [?] Петрусенко в 1903–1904 рр., [?] Красницький у 1903–1904 рр., А. Ю. Романенко в 1904–1909 рр., І. Є. Коваленко в 1913 р., Ф. Л. Гаркавий у 1914–1915 рр.; працівник Д. П. Гермашов-Бубелло в 1904 р., наглядачі І. Н. Кушніренко в 1906 р. і В. І. Литовченко в 1909 р.;

– Великобурімське – очільник І. Л. Гаркавий у 1914–1915 рр.;

– Вереміївське – очільники Д. А. Грабенко в 1906 р., [?] Котлярєвський у 1910 р., М. Л. Борщов у 1913–1915 рр.;

– Вознесенське – очільник А. К. Литовка в 1914–1915 рр.;

– Гельмязівське – очільник І. Г. Штефан у 1909–

1913 рр., М. Л. Борщов у 1913 р., І. І. Андреев у 1914–1915 рр.;

– Драбівське – очільники Є. О. Дементьев у 1903–1909 рр., Г. Я. Писарев у 1913 р., І. С. Бабченко в 1914–1915 рр.; наглядачі [?] Гавриш у 1903–1904 рр. і [?] Гаврилов у 1906–1909 рр.;

– Жовнинське – очільники С. А. Довнарівич у 1895–1896 рр., Є. О. Дементьев у 1900 р., К. В. Константинович у 1903–1906 рр., І. А. Гречинський у 1909 р.; наглядачі [?] Григоренко в 1903 р. і О. П. Куцевич у 1913–1915 рр.;

– Іркліївське – очільники К. В. Константинович у 1895–1900 рр., М. О. Ширгановський у 1903–1909 рр., К. Броцький у 1909 р., Д. В. Якимов (Акимов) у 1909–1914 рр., І. К. Барабаш у 1915 р.; наглядач Д. В. Якимов (Акимов) у 1903–1906 рр.;

– Піщанське – очільники О. С. Ковтун у 1893–1896 рр., М. М. Симперович у 1900 р., К. Т. Стрельник у 1903–1909 рр., С. П. Данилейко в 1913–1915 рр.;

– Прохорівське – очільник А. Ф. Новіков у 1915 р.

Окремі працівники земської пошти були активними громадськими діячами. Варто назвати І. Д. Штефана – губерньського секретаря, начальника Гельмязівського поштово-телеграфного відділення Золотоніської поштово-телеграфної контори в 1909–1913 рр. Окрім виконання безпосередньо «поштової» роботи, він був головою громадського Гельмязівського сільськогосподарського товариства, секретарем і казначеєм Гельмязівського товариства допомоги учням при Гельмязівській чотирикласній школі ім. І. М. Гоптаренка. Відзначився він і як автор популярної брошури «Рекомендації для секретарів сільськогосподарських об'єднань», яка стала у пригоді для організації процесу документообігу в статутних агропросвітницьких товариствах [5].

Щоби відправити через Золотоніську земську пошту приватні листи, листівки чи бандеролі, потрібно було оплатити пересилку. Оплата здійснювалась через купівлю земських поштових марок. Кожен лист або листівка мали «марку» відповідної вартості, яка за дизайном повинна була відрізнятися

від марки державної пошти. Тобто Золотоніське земство, як інші земства, розробило свої унікальні марки, що можуть вважатися своєрідними візитівками (репрезентантами) земства. Дизайн кожної земської марки, як і пізніші зміни до них, є унікальним і неповторним. Щодо форми марок, то перші марки виготовлялись «без зубців» по контуру, згодом почали випускати марки з перфорацією. Золотоніське земство випускало поштові марки в 1880, 1885, 1890–1892, 1896–1897, 1902, 1906 рр. вартістю 2, 3 і 10 коп. [6, с. 98–100]. Золотоніські земські марки друкувались на місцевому гектографі, який земство придбало в 1880 р. і розмістило в Управлінні Золотоніського повітового військового начальника. До цього на засіданнях земських зборів кілька разів ставилось на обговорення питання про необхідність придбання «літографії для друкування паперів Золотоніської земської управи та приватних паперів». Але його позитивне рішення весь час відкладалось [7, с. 16]. Водночас, у звіті Золотоніської земської управи за 1885 р. є запис про «клопотання літографа земської літографії, дворянина Трубича про призначення йому одноразової фінансової допомоги» [8, с. 23]. Відповідно можемо стверджувати, що літографічний верстат Золотоніське земство придбало в проміжку між 1880 та 1885 рр.

З 1884 р. держава пропонувала друкувати земські поштові марки в державній установі – «Експедиція заготівлі державних паперів». З 1887 р. у Золотоноші відкрилась приватна типографія Б. Гольдберга, а з 1889 р. – П. Лепського та І. Вурмана. Саме з ними згодом були підписані договори щодо друку земських поштових марок. Державним друком поштових марок Золотоніське земство скористалось лише в 1913 р. Загалом земство розробило 26 варіантів різних поштових марок!

Разом із позитивними тенденціями у створенні та розвитку земської поштової мережі варто вказати і на ті проблемні аспекти, що супроводжували ці процеси. По-перше, незадовільний матеріальний стан більшості поштових станцій. По-друге, жахливий стан доріг. По-третє, фізичний стан коней, які періодично не отримували фуражу в достатній

кількості (висока вартість провіанту) та були виснажені «сильною гоньбою» (листоноші повинні були встигнути за визначені часові межі). І по-п'яте, інфляційні процеси та здорожчання фуражу змушували листонош періодично порушувати клопотання перед земством про збільшення платні за свою роботу.

Підсумовуючи викладені вище факти, слід підкреслити, що створення та розвиток земського поштового зв'язку стало одним із ключових здобутків діяльності Золотоніського земства у другій половині XIX – на початку XX ст. Запровадження цієї системи дозволило налагодити регулярну доставку кореспонденції між адміністративними центрами та віддаленими селами, що сприяло інтеграції місцевих громад у загальнодержавний інформаційний простір. Завдяки діяльності земських поштових відділень забезпечувалася не лише оперативність обміну повідомленнями, а й доступність послуг для широких верств населення. Це підвищувало рівень адміністративного управління, полегшувало господарські контакти, сприяло розвиткові торгівлі та культурно-просвітницьких процесів.

1. Отчет за 1869 год Золотоношской уездной земской управы. – Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1870. 187 с.
2. Отчет Золотоношской уездной земской управы XXIII очередного созыва за 1886 год. – Полтава : Тип. Н. Пигуренко, Полтава, 1887. 267 с.
3. Свод журналов Золотоношского уездного земского собрания, созывов XX очередного, заседаний: 31 мая, 1, 2, 3 июня и чрезвычайного утреннего и вечернего заседаний 22 сентября 1884 года. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1884. 192 с.
4. Смета расходов и доходов и раскладка Золотоношского уездного сбора на 1914 год. Золотоноша, [1913]. 392 с.
5. Штефан И. Д. Краткое руководство для секретарей сельскохозяйственных обществ. Золотоноша : Тип. В. Б. Гольденберга, 1913. 42 с.
6. Каталог земских почтовых марок. М. : Изд-во уполном. по филателии и бонам в СССР, 1925. 227 с.
7. Золотоніський книгодрук (кінець XIX – початок XX століття). Історико-бібліографічне дослідження / за ред. та упоряд. О. З. Силки. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. 232 с.
8. Свод журналов Золотоношского уездного земского собрания, XXI очередного созыва заседаний 14, 15, 16 и 17 июня 1885 года. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1885. 52 с.

Віта ЯМБОРСЬКА,
директорка Золотоніського краєзнавчого
музею ім. М. Пономаренка, секретар
Золотоніської районної організації НСКУ
(м. Золотоноша)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА В ЕКСПОЗИЦІЇ ЗОЛОТОНІСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ІМ. М. ПОНОМАРЕНКА

Золотоніський краєзнавчий музей ім. М. Пономаренка налічує понад 15 тисяч експонатів основного та допоміжного фонду. Значна частина експонатів експозиції присвячена земському періоду Золотоноші. У 2025 р. відзначається 160-а річниця початку роботи Золотоніських земських повітових зборів, а відтак окреслена тема відзначається значним рівнем актуальності.

Метою повідомлення є оглядовий аналіз експонатів Золотоніського краєзнавчого музею ім. М. Пономаренка, пов'язаних з діяльністю Золотоніського земства.

У комплексі ліберальних реформ часів імператора Олександра II після скасування кріпосного права провідне місце належить земській реформі 1864 р. Вона передбачала створення виборних місцевих органів самоуправління – земств. [1, с. 253]. Діяльність Золотоніських земських повітових зборів розпочалася з 15 серпня (за старим стилем – *авт.*) 1865 року [2].

На початку XX ст. Золотоноша була одним із 15 повітових центрів Полтавської губернії. У музейній колекції є копія карти Золотоніського повіту, площа якого була 3888 кв. верст, і складався він із 20 волостей» [4, с. 9].

У нашому музеї зберігається колекція поштових листівок, датованих 1910–1912 роками, на яких зафіксовано міські вулиці та передмістя Золотоноші. Автори листівок – золотоніські фотографи Еллінкриг та Брагінський. У музейних фондах є не лише фото міських вуличок та будівель. Збе-

реглися і знімки золотонісців, одягнених у типовий одяг початку ХХ ст. Вирізняються зображення молодих дівчат, вбраних у пишно оздоблені вишивкою сорочки, з великою кількістю прикрас. За фотознімками можна дізнатись, якою була повітова Золотоноша, як вона розбудовувалась та розвивалась, як змінювався зовнішній вигляд золотонісців.

На кінець ХІХ – початок ХХ століття у місті функціонувало кілька поліграфічних підприємств, зокрема: П. Лепського та І. Вурмана, Р. Рабіновича і М. Шефтеля, С. Бурштейна. Ними друкувались звіти жіночої та чоловічої гімназій, сільськогосподарської школи, початкових училищ, земської публічної бібліотеки [4]. Згодом з`являється так званий літературний пласт: поетичні, художні та драматичні твори. Одне з перших таких видань вийшло у 1891 р. в типографії П. Лепського та І. Вурмана: «Ганнуся. Лівобережна поема». Вказаний автор поеми – Іван Тарасенко. Такий псевдонім взяв собі гласний Золотоніських повітових земських зборів, правник, член Лубенського окружного суду Олександр Андрійович Савич [4]. Примірник цього твору є в експозиції музею.

Нинішні дослідники діяльності Золотоніського земства – історики та краєзнавці, публікують нововиявлені матеріали, знайдені в архівах та бібліотеках Харкова, Києва, Черкас. Так, науковиця Оксана Силка та дослідник історії Золотоніського повітового земства, журналіст Віктор Козоріз дослідили та підготували матеріали про Золотоніські марки. Виявляється, з 1880 по 1917 рр. Золотоніське земство випустило близько 20 видів власних марок. Вони слугували для оплати поштових відправлень у Золотоніському повіті. Номінал мали різний, однак на всіх марках було зображення давнього герба Золотоноші – щит із золотим хрестом у променях сонця. У музейній експозиції представлені копії марок Золотоніського повіту.

Напрямки діяльності Золотоніського земства охоплювали соціальні сфери: розвиток освіти, охорона здоров'я, просвітницька, видавнича діяльність; приділялась увага епідемічній

безпеці, благоустрою, забезпеченню продовольчої безпеки населення. Охорона здоров'я населення – один із напрямків діяльності Золотоніського земства. Саме в ті часи – літо 1908 р., у с. Деньги працював лікарем Валентин Феліксович Войно-Ясенецький (святитель Лука). Це відомий лікар і представник духовенства в одній особі. У фондах музею є матеріали про цю історичну постать.

У 1898 р. за ініціативи та фінансової підтримки земства була відкрита Золотоніська сільськогосподарська школа (нижче сільськогосподарське училище з 1911р., з 1914 – ім. П. Столипін). Основний напрямок діяльності – підготовка і навчання спеціалістів у сільськогосподарській галузі – агрономів. Проводились спеціальні курси з садівництва, городництва, ремонтної справи [4]. У музейних фондах збереглися фотографії із зображенням випускників та навчального корпусу школи. На жаль, ця будівля була знищена під час нацистської окупації Золотоноші в 1943 р.

Велику роль Золотоніське земство надавало і розвитку сільського господарства. У 1902 р. виникло Золотоніське повітове сільськогосподарське товариство. Одним з напрямків діяльності сільськогосподарських товариств була організація та проведення сільськогосподарських виставок, на яких представлялись кращі сорти рослин, породи худоби та птиці. У 1909 р. виставка відбулася у Полтаві. Земство виділяло кошти на забезпечення участі у виставці товарів від Золотоніського повіту. Земство забезпечило відправку на виставку зразків фруктів. У 1912 р. виставка відбулась у Золотоноші, а у 1913 р. за підтримки земства та Золотоніського сільськогосподарського товариства – Гельмязові [3, с. 242].

У музейній експозиції є медаль, вручена Золотоніському сільськогосподарському товариству із зображенням Золотоніського герба.

Відкрита у 1895 р. земська метеорологічна станція працює до нашого часу. У музейному відділі природи є станційні прилади для спостережень за погодними явищами – термометри, гігрометр, метеорологічний зонд.

Нині в Золотоноші можна зустріти будівлі земського періоду. Це приміщення театру, приватної аптеки, земства, чоловічої та жіночої гімназії, які нині є пам'ятками архітектури місцевого значення. Вони є справжньою окрасою міста, були побудовані на початку 1900-х років. Нині відоме одне прізвище архітектора: це технік золотоніського земства Африкан Балавенський. У колекції краєзнавчого музею є фото із зображеннями будівель в часи побудови та в різні періоди ХХ століття. Також представлені навчальні підручники, фото гімназистів та вчителів гімназій.

Список гласних Золотоніського повітового земства нараховує близько тисячі імен. Серед них представники дворянства, міщани, козаки та селяни, що внесли свій посильний вклад у розвиток краю. Гласним Золотоніського земства був відомий вчений-енциклопедист Михайло Максимович. У музейній експозиції є бюст Михайла Максимовича роботи відомого українського скульптора Івана Шаповала (1996 р.), а також література про діяльність вченого-енциклопедиста. Нещодавно з'явилися нові матеріали – дослідження краєзнавця Віктора Козоріза про земський період в житті вченого.

Майже піввікова діяльність Золотоніського земства мала великий вплив на розвиток Золотоноші, яка перетворилась на привабливе місто з помітно розвиненою освітою, культурою, промисловістю. У земський період з'являються відомі підприємства та навчальні заклади. Ці позитивні зміни, що переважно відбулися за ініціативи та безпосередньої участі повітового земства, відображені у експозиції Золотоніського краєзнавчого музею.

Таким чином, як впливає з поданого матеріалу, в експозиції та фондах Золотоніського краєзнавчого музею ім. М. Пономаренка є оригінальні експонати та друковані матеріали, пов'язані з діяльністю Золотоніського повітового земства. Це цінна джерельна база, яка дозволяє краєзнавцям, учням, студентам, викладачам та усім зацікавленим історією рідного краю значно розширити знання з періоду діяльності Золотоніського повітового земства.

1. Бойко О. Д. Історія України : посіб. : 2-ге вид., доп. Київ : Академ-видав, 2003. 656 с.
2. Козоріз В. Михайло Максимович та його діяльність у Золотоніському повітовому земстві. *Матеріали Четвертих Максимовичівських читань, присвячених 220-й річниці від дня народження М. Максимовича*, 18 вересня 2024 р., с. Богуславець Золотоніського району. Черкаси, 2024. С. 7–12.
3. Силка О. Громадські сільськогосподарські товариства. *Громадські об'єднання українського села наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: становлення та діяльність* (на матеріалах Лівобережжя) : монографія Черкаси, 2015. С. 141–259.
4. Силка О, Сиявська Л. Зародження та становлення видавничої справи у Золотоноші. *Зародження видавничої справи на Черкащині. Книговидання в Золотоноші (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)* : монографія Черкаси, 2021. С. 10–70.
5. Основний фонд № 84, № 86, № 6142, № 8963, № 9854; допоміжний фонд № 6127, № 6128, № 6129. *Фонди Золотоніського краєзнавчого музею ім. М. Пономаренка.*

ЗМІСТ

ВІД УПОРЯДНИКА	3
<i>Ірина ВЕРХОВЦЕВА</i> ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ЗЕМСТВА: КОМУНІКАЦІЇ ІЗ СІЛЬСЬКИМИ ГРОМАДАМИ	5
<i>Анатолій ВОРОПАЙ</i> ГЛАСНИЙ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА ДМИТРО ГРИГОРОВИЧ ДЕМЧЕНКО	13
<i>Григорій ГОЛИШ</i> РОЛЬ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ЗЕМСТВА В РОЗБУДОВІ ПОВІТОВОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	21
<i>Тетяна КЛИМЕНКО</i> ЗОЛОТОНІСЬКЕ ПОВІТОВЕ ЗЕМСТВО ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ	28
<i>Віктор КОЗОРИЗ</i> ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА ТА РОЛЬ ЙОГО ПРОВІДНИХ ДІЯЧІВ У РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО САМОУПРАВЛІННЯ	37
<i>Лариса КОЗОРИЗ</i> ВИДАННЯ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА У ФОНДАХ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА	55
<i>Олександр КОЗОРИЗ</i> ЗЕМСЬКИЙ ДІЯЧ ВАСИЛЬ КОСЮРА ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК ЗОЛОТОНІСЬКОГО КРАЮ	61
<i>Василь МЕЛЬНИЧЕНКО</i> ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ФОРМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА ..	80
<i>Тетяна МОСКАЛЕНКО</i> РОЗБУДОВА СИСТЕМИ ЗЕМСЬКОЇ ОСВІТИ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ПОВІТУ В 1900 – 1917 РР.	88
<i>Оксана СИЛКА</i> ОРГАНІЗАЦІЯ ЗЕМСЬКОЇ ПОШТОВОЇ СЛУЖБИ В ЗОЛОТОНІСЬКОМУ ПОВІТІ	99
<i>Віта ЯМБОРСЬКА</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА В ЕКСПОЗИЦІЇ ЗОЛОТОНІСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ІМ. М. ПОНОМАРЕНКА	107

Наукове видання

**Упорядник та відповідальний редактор
ГРИГОРІЙ МИХАЙЛОВИЧ ГОЛИШ**

ЗОЛОТОНІСЬКЕ ПОВІТОВЕ ЗЕМСТВО В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

**Матеріали засідання регіонального круглого столу,
присвяченого 160-річчю від дня створення
Золотоніського повітового земства**

Технічний редактор,	
дизайн обкладинки	С. А. Кандич
Оригінал-макет	С. Г. Кандич
Коректорка	Ю. А. Кажукало
Бібліограф-коректорка	Л. Б. Сапсай
Відпов. за випуск	Г. М. Голиш

Здано до набору 10.12.2025. Підписано до друку 15.12.2025.
Формат 60x84/16. Друк офс. Папір офс.
Гарнітура Petersburg C.
Обл. вид. арк. 7,20. Умов. друк. арк. 6,69.
Зам. № 52. Наклад 100 прим.

“Вертикаль”
Видавець та виготівник, друк ФОП Кандич С. Г.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК №1335 від 23.04.2003 р.
18000, м. Черкаси, тел. 067-292-21-83
e-mail: vertical2003@ukr.net